

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**TD 54 NUMARALI TAHRİR DEFTERİNE (H.976/M.1568) GÖRE
DİMETOKA KAZASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ömer ÇAM

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ANKARA 2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**TD 54 NUMARALI TAHRİR DEFTERİNE (H.976/M.1568) GÖRE
DİMETOKA KAZASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ömer ÇAM

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ANKARA 2010

ONAY

Ömer ÇAM tarafından hazırlanan "54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası" başlıklı bu çalışma, 17.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Yeniçağ Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
.....
(Unvanı, Adı Soyadı) (Başkan)
Prof. Dr. Ahmet Güneş

(İmza)

.....

(Unvanı, Adı Soyadı)

Prof. Dr. Yasemin Depirici

(İmza)

.....

(Unvanı, Adı Soyadı)

Doç. Dr. Mustafa Alkan

ÖNSÖZ

Dimetoka, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de fethettiği ilk şehirlerdendir. Edirne'nin fethine kadar geçici süre başkent vazifesi üstlenmiş, bölgenin fethi sırasında askeri bir üs vazifesi görmüştür. Rumeli'nin fethinde ve buraların Müslümanlarca iskânında önemli faydaları görülmüş olan dervişler ve bunların tesis ettiği birçok tekke, zaviyeye ve medreseye de ev sahipliği yapmıştır. II. Bayezid ve Yıldırım Bayezid gibi sultanlar burada doğmuşlar ve doğdukları şehre özel bir ilgi göstermişlerdir. Dimetoka, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Edirne ve İstanbul gibi şehirlere yakınlığı, hem Roma-Bizans hem de Osmanlılar zamanında önemini koruyan ticari ve askeri yolların buradan geçmesi, Balkanlar'ın "şenlendirilmesinde" önemli merkezlerden biri olması gibi özellikleriyle Osmanlı devri boyunca önemini kaybetmemiş bir şehirdir. Ancak tüm bu özelliklerine rağmen, şehir üzerinde yapılmış tarih araştırmalarının sayısı çok azdır.

Bu tez, hem söz konusu eksikliği bir nebze olsun tamamlamak hem de şehrin yukarıda zikredilen hususiyetlerinden faydalanarak, 54 numaralı tahrir defteri vasıtasıyla 1568 tarihindeki idari, sosyal ve iktisadi vaziyetini tespit edebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Dimetoka'yı doğrudan merkeze alan araştırmaların sayısının çok az olması nedeniyle tezin, bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi ve bu bölge ile ilgili çalışmaların sayısının da artması umulmaktadır.

Tezin hazırlanma sürecini baştan sona dikkatle takip ederek, hem bilgileriyle hem de yönlendirmeleriyle bana her türlü desteği sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Alkan hocama şükran borçluyum. Bir tarihçi olarak yetişmemde çok büyük emeği bulunan ve tezin hazırlanmasında da yardımlarını gördüğüm sayın hocam Prof. Dr. Ahmet Güneş'e ve yapıcı tenkitleriyle tezde yer alan eksik ve hataların en aza indirgenmesinde katkıları olan sayın hocam Prof. Dr. Yasemin Demircan'a teşekkür ederim.

Ömer Çam

Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

Önsöz.....	i
İçindekiler	ii
Kısaltmalar.....	iv
Tablolar.....	v
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1
A) Konu.....	3
B) Yöntem.....	4
C) Kaynaklar.....	6
1) Arşiv Kaynakları.....	7
a) Mufassal Defterler	7
b) İcmal Defterler.....	10
c) Evkaf Defterler	11
d) Diğer Arşiv Kaynakları	12
2) Araştırma-İnceleme Eserler	12
D) Dimetoka Tarihçesi	14
1) Osmanlı Fethinden Önce.....	14
2) Osmanlı Devri.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM: İDARİ YAPI	28
A) Genel Olarak “Kaza”	28
B) Dimetoka Kazası.....	36
1) Coğrafi Konum	36
2) İdari Durum.....	39
3) İdari Taksimat	41
İKİNCİ BÖLÜM: NÜFUS VE YERLEŞME	44
A) Merkez (Dimetoka Nahiyesi) Nüfusu.....	45
1) Mahalleler	45
2) Köyler.....	74
B) Tâbi Nahiyelerin Nüfusu	79
1) Cebel Nahiyesi	79

2) Ova Nahiyesi	82
C) Cemaatlerin Nüfusu	83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKTİSADİ YAPI	87
A) Toprak Yönetimi	88
1) Miri Araziler	95
2) Vakıf Araziler	97
3) Mülk Araziler	98
B) Ziraî Üretim	101
1) Hububat Üretimi	101
2) Pamuk, Keten ve Kendir Üretimi.....	109
3) Bağcılık	110
4) Meyve-Sebze Üretimi	110
C) Vergiler	111
1) Öşür	112
2) Şahsa Bağlı Vergiler	117
3) Hayvancılıkla İlgili Vergiler.....	118
4) Maktu' Vergiler	119
5) Arızî Vergiler	120
Sonuç.....	121
Bibliyografya	126
Özet	130
Abstract	131

KISALTMALAR

<i>AÜDTCD</i>	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
<i>AÜHFD</i>	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
<i>AÜSBFD</i>	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
<i>Bkz</i>	: Bakınız
<i>BOA</i>	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>DAGM</i>	: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
<i>İÜEF</i>	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
<i>MEB. İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
<i>TD</i>	: Tahrir Defteri
<i>TDAD</i>	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
<i>TDV. İA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>TK. KKA</i>	: Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşivi
<i>TVYY</i>	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>VD</i>	: Vakıflar Dergisi
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>İÜTED</i>	: İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi

TABLOLAR

TABLO 1:	1485 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu	58
TABLO 2:	1519 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu	58
TABLO 3:	1530 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu	59
TABLO 4:	1568 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu	59
TABLO 5:	1485-1568 Müslüman Mahallelerin Nüfus Değişimleri	63
TABLO 6:	Köse Papas Mahallesi Nüfus Tablosu	65
TABLO 7:	Manastır Mahallesi Nüfus Tablosu	65
TABLO 8:	Yahudiyan Mahallesi Nüfus Tablosu	68
TABLO 9:	Ayo Todore Mahallesi Nüfus Tablosu	68
TABLO 10:	1485-1568 Gebran Mahallelerin Nüfus Değişimi	70
TABLO 11:	1485’de Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu	71
TABLO 12:	1519’da Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu	72
TABLO 13:	1530’da Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu	72
TABLO 14:	1568’de Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu	79
TABLO 15:	1485-1568 Mahalleler Nüfusunun Müslim-Gebran Oranları	79
TABLO 16:	Dimetoka Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)	75
TABLO 17:	Dimetoka Nahiyesinin Toplam Nüfusu (1568)	78
TABLO 18:	Dimetoka Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı	78
TABLO 19:	Cebel Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)	80
TABLO 20:	Cebel Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı	82
TABLO 21:	Ova Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)	82
TABLO 22:	Ova Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı	83
TABLO 23:	Dimetoka Kazasında Cemaatlerin Nüfusu	85
TABLO 24:	Dimetoka Kazasının Toplam Nüfusu (1568)	86
TABLO 25:	Dimetoka Kazası Nüfusunun Müslüman-Gebran Oranı	86
TABLO 26:	Dimetoka Kazasında Toprak Tasarrufu	93

TABLO 27: Dimetoka Kazasında Tarım Arazilerinin Mülkiyet Durumu	100
TABLO 28: Dimetoka Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi	103
TABLO 29: Cebel Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi.....	105
TABLO 30: Ova Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi	106
TABLO 31: Dimetoka Kazası Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi.....	108
TABLO 32: Dimetoka Kazasında Öşre Tabi Diğer Ürünlerin Vergisi	113

GİRİŞ BÖLÜMÜ

Osmanlı Devleti, bilinen tarihin en uzun ömürlü ve en muktedir devletlerinden biridir. Çok geniş bir coğrafyaya hükmetmiş ve birbirinden farklı inançlara sahip olan birçok milleti, hâkimiyeti altına almıştır. Bu özelliği ile bugün varlığını sürdüren onlarca devletin ve milyonlarca insanın ortak tarihini oluşturmaktadır. Yalnız ortak tarihini oluşturduğu millet ve devletler için değil, cihanşümul vasfı ile dünya tarihi için de önemli bir araştırma sahası durumundadır. Bu saha üzerinde, farklı ekol ve tekniklerle binlerce çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmını ise, arşiv belgeleri üzerinde yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Pek çoğu günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmış bulunan Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı Tarihinin bilinmeyen noktalarının aydınlatılmasında en önemli kaynakları oluşturmaktadırlar. Birçok arşiv belgesi çeşidi bulunmakla birlikte tahrir defterleri, özellikle de XIV. yüzyıl ile XVI. yüzyıllar arasını konu edinen çalışmaların en önemli kaynağı durumundadır.

Tahrir defterleri, Osmanlı Devleti tebaasının vergi ve iskân kayıtlarını tutmak amacıyla bizzat devlet tarafından tedvin edilmiş resmi defterlerdir. Bu defterlerde vatandaşların vergi kayıtları, yetişkin erkek nüfusun isimleri yazılmak ve meskûn bulundukları yer belirtilmek suretiyle kaydedilmiştir¹. Bu defterler sayesinde yer isimleri, şahıs isimleri, üretilen ürünlerin cins ve miktarı, tahmini nüfus oranları, vergi meseleleri ile alakalı olarak özel durumları bulunan kişilerin bu vaziyetleri, reayanın inanç ve kavmiyet bilgileri, şahısların meslekleri gibi daha pek çok konuda da bilgi sahibi olabiliyoruz. Bugün elimizde bulunan en eski örneği Arnavutluk'a* (XV. Yüzyıl) ait olan bu defterlerin düzenlenmesi, XVI. asır itibariyle bırakılmaya başlanmıştır. Söz konusu yüzyıl sonrasına ait çok az tahrir defteri mevcuttur. Bu değişikliğin en temel sebebini, vergi toplama esaslarının söz konusu yüzyıldan itibaren değişmesi oluşturmaktadır.

¹ Nicoara Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, Çev; Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s. 11, 12.

* Halil İnalıcık, **Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid**, Ankara, TTK, 1987.

Tahrir ve benzeri defterlerin Osmanlılardan öncesi dönemlerde de var olduğu bilinmekle beraber, Türk Devletleri içersinde evrakları bugüne ulaşabilmiş tek dönem Osmanlı dönemidir. Bizans Devleti döneminde de buna benzer defterlerin düzenlendiği bilinse de bunlar, ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır². Söz konusu Osmanlı tahrir defterleri, ait olduğu dönemler ve sağlıklı bir şekilde bugünlere ulaşabilmesi açısından eşsiz birer arşiv vesikasıdır.

Tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalar, yaklaşık 70 yıl kadar önce yayınlanmaya başlanmıştır. Özellikle de Fransız Annales Ekolü'nün bir disiplin olarak yaygınlaşmasıyla, iç kaynaklara önem atfedilmeye başlanmış ve bunun en sağlam çalışma alanlarından olarak tahrir defterleri, ön plana çıkmıştır. Yayınlanan ilk tahrir defteri, Estergon Sancağı Mufassal Defteri'dir. 1943 yılında yayınlanan Macar âlim Fekete'nin bu çalışması, başka tarihçilere de yol açmıştır. Daha sonra Djika, Gürcistan Vilayeti Mufassal Defteri'ni 1947'de, Halil İncalcık da Arnavid Sancağı defterini 1954'te yayına hazırladı. Bu isimleri, Hazım Şabanoviç, Kaldy Nagy ve Bruce McGovan* gibi isimler takip etti. Tamamı bugünkü sınırlarımızın dışında kalan yerlere ait olan bu defterlerden sonra, bugünkü sınırlar dâhilindeki yerlere ait ilk defteri de Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük (Malatya), 1983'de yayınladılar*. Bugün, Osmanlı sınırları dâhilindeki pek çok yerin tahrir defterleri yayınlanmış ve yayınlanmaya da devam etmektedir.

Yaklaşık yetmiş yıldır süregelen çalışmalar, bu defterlerin teknik çerçevesini ve muhteviyatını genel hatlarıyla ifşa etmiş bulunmaktadır. Artık bu defterlerden çok büyük olasılıkla, tarihin ezber duvarlarını sarsacak bir bilgi beklenmese de; en küçük ayrıntısına kadar aydınlatılmayı bekleyen büyük bir tarih, arşivlerin içinde beklemektedir. Bu tez vasıtasıyla söz konusu amaca hizmet ve bütüncül tarih çalışmalarına veri sunmakla, bir şehrin geçmişteki sosyal ve iktisadi vaziyetinin belirlenebilmesi gayesi güdülmüştür.

² Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. 1, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 175.

* W. Bruce McGovan, **Şirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara, TTK, 1983.

* Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, **Malatya Tahrir Defteri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.

A) KONUSU:

Bu tez, günümüzde Yunanistan sınırları dâhilinde bulunan Dimetoka (Didymoteichon) şehrinin, Osmanlı egemenliği altında bulunduğu 1568 tarihindeki sosyal, iktisadi ve idari vaziyetini belirlemek için hazırlanmıştır. Bu amaçla, Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (TK. KKA) bulunan 1568 tarihli ve 54 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri tezin ana eksenine oturtulmuştur. Bu defterde yer alan Dimetoka Kazası'na ait veriler kullanılmıştır. Bütün bir defterin hazırlanması, zaman ve imkân dâhilinde mümkün olmadığı için, bir sancağı kapsayan tahrir defterinin yalnız Dimetoka ile alakalı kısmı, tezin araştırma alanına dâhil edilmiştir. Bu anlamda bir yerel tarih çalışmasından çok, bütüncül bir tarihin yalnız bir kısmını ortaya çıkarmayı hedeflediğimizi belirtmeliyiz.

Dimetoka, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de fethettiği ilk şehirlerdendir. Edirne'nin fethine kadar geçici süre başkent vazifesi üstlenmiş, bölgenin fethi sırasında bir üs vazifesi görmüştür. Rumeli'nin fethinde ve buraların Müslümanlarca iskânında önemli faydaları görülmüş olan dervişler ve bunların tesis ettiği birçok tekke, zaviyeye ve medreseye de ev sahipliği yapmıştır. II. Bayezid ve Yıldırım Bayezid gibi sultanlar burada doğmuşlar ve doğdukları şehre özel bir ilgi göstermişlerdir. Başkent olan Edirne ve İstanbul gibi şehirlere yakınlığından ve hem Roma-Bizans hem de Osmanlılar zamanında önemini koruyan ticari ve askeri yolların buradan geçmesinden dolayı kentin önemini hiçbir zaman kaybetmediği söylenebilir.

Hazırlamış olduğumuz bu tezin amacı, kentin yukarıda zikredilen hususiyetlerinden de faydalanarak 54 numaralı tahrir vasıtasıyla da XVI. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve idari vaziyetini tespit etmektir. Osmanlı tarihi boyunca başat bir vazife üstlenmemesine karşın, kuruluş devrinin bu mühim kazasını doğrudan merkeze alan araştırmaların sayısının yok denecek kadar az olması, bu çalışmayı gerekli kılan sebebi ortaya koymaktadır. Bu alandaki çalışmaların azlığı düşünüldüğünde araştırmamızın, bundan sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık etmesi kaçınılmazdır. Dimetoka'nın Osmanlı klasik dönemindeki durumunu tezimize konu edinirken, bu bölge ile alakalı çalışmaların da artmasını umuyoruz.

B) YÖNTEM:

Tezimizi hazırlarken temel gayemiz, tahrir defterinde yer alan bilgi ve kayıtların eksiksiz aktarılabilmesini sağlamak olmuştur. Bu nedenle, defterde Dimetoka'nın sosyal, iktisadi ve idari yapısı hakkında önem arz eden bütün bilgiler, ilgili başlıklar dâhilinde sunulmuştur. Verilen kayıtlarda, çok gerekmedikçe şahıs isimleri kaydedilmemiştir. Bunun dışında verilen her şerh ve vergi kaydı, tek tek bugünkü harflere aktarılmıştır.

Tezin giriş bölümü iki kısımda hazırlanmıştır. İlk bölümde tezin konusu ve hazırlanışında uygulanan metot ele alınmıştır. Ayrıca Dimetoka'ya ait arşiv kaynakları ile bu sahada yapılmış araştırma eserler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkinci kısım, Dimetoka'nın kuruluşundan günümüze kadarki tarihine ayrılmıştır. Bu kısımda kentin Osmanlılarca fethine daha fazla değinilmiştir.

Birinci bölümde, kentin idari yapısı ele alınmıştır. Şehrin coğrafi konumu hakkında bilgiler verilmiş, 1568'de bir "kaza" olan Dimetoka'nın idari durumu, taşra teşkilatı üzerinden belirginleştirilmiştir. Kaza kavramı, kaynaklardan istifade edilerek izah edilmiştir. Söz konusu tarihte Dimetoka'ya tabi yerleşim yerleri, kendi coğrafi ve idari şartları açısından tanıtılmıştır. Söz konusu yerleşim yerleri hakkında kaynaklarda bulunan bilgilerle, defterde yer alan bilgiler bir zaman çizgisi dâhilinde birleştirilmiştir. Bu metot, yerleşim yerlerinin tarihi süreçte nasıl değişimlere uğradığını göstermek anlamında, faydalı olacaktır. Yer isimleri ve bu isimlerden bazılarının esin kaynağı olan kişiler hakkında da bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölüm, "nüfus ve yerleşme" başlığını taşımaktadır. İlk olarak Dimetoka merkez nahiyesinin, ikincil olarak da buraya tabi nahiye ve köylerin yerleşim ve nüfus durumları, üçüncül olarak da yerleşik olmayan cemaatler, 54 numaralı tahrirde söz konusu yerleşimlere kayıtlı olan hane ve şahıslar, vergi türlerinden yola çıkılarak tasnif edilmiştir. Bunlar içinde vazifeli olanlarla vergiden muaf olanlar ve özel durumları bulunan kişiler, sahip oldukları özel durumlarla birlikte kaydedilmiştir. Bu işlem sırasında defterdeki sıralamalara ve kullanılan terimlere riayet edilmiştir.

Nüfus bahsinde, yalnız 54 numaralı tahrir defterinden değil, farklı kaynaklarda yer alan bilgilerden de istifade edilmiştir. Farklı tarihlere ait nüfus verileri, 1568 tarihindeki verilerle karşılaştırılmıştır. Bu sayede yerleşim yerlerinin kuruluş dönemleri, tarihi süreçte uğradıkları değişimler ve söz konusu dönemlere ait nüfus ve inanç yapıları izah edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler tablolara dönüştürülmüş, böylelikle de farklı dönemlerin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi sağlanmıştır. Bu tablolar, yıllar arasındaki nüfus değişimini ve inanç esaslı tasnif edilmiş bir toplumun nüfus verilerini belirginleştirmiştir.

Üçüncü bölümde Dimetoka'nın iktisadi yapısı ele alınmıştır. Söz konusu çağın temel maişet kaynağı olan toprağın hukuki tasnifi, kısaca izah edilmiş ve Dimetoka'daki farklı toprak tasarruf şekilleri hukuki tanımları ile birlikte aktarılmıştır. Bu sayede hem devletin hem şahısların hem de vakıfların sahip olduğu topraklar tefrik edilerek, üretimin ve tasarrufların mali dağılımı ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu dönemde üretilen ürünlerin isim ve miktarları, üretenlerin tabi oldukları vergiler detaylıca tasvir edilmiştir. Ortak tablolar halinde farklı yerlerdeki üretim rakamları, maliyet ve vergi tabloları ortaya konmuştur. Bu durum, birbirine yakın yerlerde sosyal ve mali farklılığın boyutlarını belirginleştirmiş ve toprağın vasfına bağlı olarak reayanın durumunun ne şekilde değiştiğini de özetlemiştir. Ziraî ve hayvansal üretim kadar, vatandaşlığın yükümlülüğüne dair alınan vergiler de bu bölüme malzeme olmuştur. Detaylı bir mukayeseye girilmediyse de farklı tarihlerde ayrı yerleşim yerlerinin üretim ve vergi rakamları kaydedilmiştir. Farklı kaynaklarda yer alan bilgilerin de katkısıyla kronolojik bir omurga oluşturulmuş, bu sayede 54 numaralı tahrir geçiş irtibatlandırılmıştır.

Dimetoka'nın 1568 yılındaki nüfus bilgileri, şehrin idari ve iktisadi yapısı, tezin üç farklı bölümünde ele alınmıştır. Bu konular, hem 54 numaralı tahrir hem de farklı kaynakların sunduğu materyallerden faydalanarak hazırlanmıştır. Bu üç bölümden elde edilen çıkarımlar ve tespitler ise, tezin sonuna eklenen sonuç yazısında değerlendirilmiştir. Burada amaç, yöntem ve sonuç ilişkisi içerisinde ulaşılan bilgiler özetlenmiş ve ilgili konular ile irtibatlandırılmıştır.

C) KAYNAKLAR:

Dimetoka şehri hem idari bakımdan hem de coğrafi yakınlığı itibariyle tarihin her devresinde Edirne şehri ile bir kader birliğine sahiptir. İdari anlamda bu şehre bağlı bulunmakla birlikte, coğrafi konumu itibariyle de bu şehrin korunmasında ileri bir karakol vazifesi üstlenmiştir. Bu nedenlerle arşiv kaynaklarında sürekli bu şehrin kayıtlarına dâhil edilmiştir. Tarihi vesikalara dayandırılarak Dimetoka üzerinde yapılacak her çalışma Edirne şehrinin üst başlık tayin edildiği vesikalara dayanmak durumundadır.

Üzerinde çalışmış olduğumuz 54 numaralı tahrir defteri, Edirne (Paşa) Livası defteridir. Bu defter üzerinde yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. Özellikle Ömer Lütfi Barkan ve Tayyib Gökbilgin, Edirne defterleri üzerinde çokça çalışmış olmalarına rağmen, hiçbir defteri tamamıyla bugünkü harflere kazandırmamışlardır. Ancak bu, defterlerden tam anlamıyla istifade edilemediği anlamına gelmemelidir. Söz konusu tarihçiler, Edirne defterlerini adeta imbikten geçirircesine süzmüşler ve çok az kaydı ihmal etmişlerdir. 54 numaralı defter de bu ihmal edilen “az” düzenlemelerden biridir. Defterin Ankara Tapu Kadastro Arşivi’nde bulunuyor olması, çalışmalarını daha çok İstanbul Başbakanlık Arşivi’nde (BOA) bulunan evraklar üzerinde yapan bu tarihçiler tarafından göz ardı edilmiş olmasının nedeni olabilir.

Tezimizin ana kaynağı, 54 numaralı mufassal tahrir defteridir. İki cilt olan bu defter, büyük oranda sağlamdır ve 400 varaktan oluşmaktadır. Bu defter, hicri 976-miladi 1568 yılına aittir. Dimetoka kayıtlarını içeren dördüncü tahrir defteridir. Edirne Livası dâhilindeki bütün nahiyeler ve Edirne merkez kazası kayıtlarını ihtiva etmektedir. Edirne merkez kazası kayıtları ile başlayan defterde, her nahiye öncesinde bir fihrist verilmiştir. Ayrıca karye ve mahallelerin vergi hâsılları için de bir fihrist bulunmaktadır. Dimetoka nahiyesi kayıtları, 1 numaralı cildin 72 ila 120. sayfaları arasında yer almaktadır ve yırtık bölümler için yapıştırılan bantlar sayılmazsa, son derece temiz durumdadır³. Yapılan araştırmalarda, defterin Dimetoka’ya ayrılan kısmı

³ TK. KKA, TD 54, C.1, s.72a-120b.

hakkında bugüne kadar herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Bu nedenle çalışmamız, tahrir üzerinden doğrudan Dimetoka şehrini konu edinen ilk çalışmadır ve bölge hakkında yapılan diğer çalışmaları tamamlayıcı niteliktedir.

Tezin bu kısmı, üzerinde çalışmakta olduğumuz konuya dair ulaşılabilecek kaynaklara ayrılmıştır. Osmanlı tarih araştırmalarının vazgeçilemez birincil kaynakları durumunda olan tahrir defterleri (mufassal ve icmal), vakıf defterleri, yoklama defterler, maliyeden müdevver ismi ile tasnif edilen defterler ve araştırma-inceleme eserleri burada değinilen kaynaklardandır. Bunların tamamı Dimetoka ve nezdindeki yerleşim yerlerinin geçmişine ışık tutan kaynaklardır. Arşiv kaynaklarının tamamı, İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Ankara'da bulunan Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (TK. KKA) bulunmaktadır. Şer'iye Sicilleri'ne, miras kayıtlarını içeren defterlere, mütefrık arşiv vesikalarına vs. değinilmemiştir. Bunun nedeni de araştırmamızın bir deftere dayanılarak hazırlanmış olmasıdır. Çoğunluğu araştırmamızın konu edindiği XVI. asra ait ya da bu asrı konu edinmiş kaynaklar, aynı hedefe yönelmiş diğer çalışmalara, kaynak tedarikinde fayda sağlayacaktır. Tezimizin ana kaynağı durumundaki 54 numaralı defter hakkında, yukarıda bilgi vermiştik. Bunun dışındaki defterlerin listesi, tasnif numaralarına göre aşağıda kaydedilmiştir.

1) Arşiv Kaynakları

a) Mufassal Defterler:

Tahrir Defteri 20⁴: II. Bayezid Devri tahrir defteridir. Söz konusu devirde Edirne ve Dimetoka'nın tımar, zeamet, has, vakıf ve mülk kayıtlarını içermektedir. Defter hicri 890 (M. 1485-86) tarihinde düzenlenmiştir. Başı eksik, sonu tam, 308 sayfadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan defterin eski tasnif numarası 71'dir. Defter, Dimetoka tarihine ışık tutan en eski arşiv vesikası durumundadır. Vergi mükelleflerinin isim ve

⁴ 20 Numaralı Tahrir Defteri üzerinde yapılan detaylı bir çalışma için bkz. Tayyib Gökbilgin, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**, 2.Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007.

mükellefiyet çeşitleri, tafsilen bildirilmiştir. Defter, Hacı Doğan Vakfı kayıtları ile başlayıp, Dimetoka cemaatlerinin kayıtları ile son bulmaktadır.

TD 50: Hicri 921 (Miladi 1515-1516) tarihli, Yavuz Sultan Selim Devri mufassal (ayrıntılı, geniş) tahrir defteridir. Çirmen Livası tımarları mufassalı olup, 148 varaktan ibarettir. Diğer tahrirlerden farklı olarak bu tarihte Dimetoka, Çirmen Livası'nda Ergene Nahiyesi'ne bağlı kaydedilmiştir. Defterde, Dimetoka'nın tımar, mülk ve vakıf kayıtları bulunmaktadır.

TD 77: Edirne, Dimetoka, Ferecik, Zağra, Çırpan, Filibe ve Tatar Pazarı mıntıklarına ait mufassal tahrir defteridir. Baş tarafı eksik, sonraki kısımları tamdır. Yavuz Sultan Selim Devri (H. 925, M. 1519) defteridir. Mahalle, hass, tımar, evkaf ve emlak gibi kayıtları içermektedir. 855 sayfadır.

TD 120: Hicri 929 (M. 1522-23) tarihli Kanuni Devri mufassal tahrir defteridir. Baş tarafı tam, sonu eksiktir. 347 sayfa olan defterin 47 ve 48 numaralı varakları Dimetoka Kazası'na aittir.

TD 170: Hicri 938 (M. 1531-32) tarihli Kanuni Devri tahrir defteridir. Başı tam, sonu eksiktir ve 254 sayfadır. 172 ile 185. sayfalar arasındaki kayıtlar, Dimetoka'ya aittir.

TD 191: Hicri 938 (M. 1531-32) tarihli Kanuni Devri mufassal tahrir defteridir. 156 sayfa olup, 100 ile 109. sayfalar arası Dimetoka'ya aittir.

TD 206: Hicri 947 (M. 1540-41) tarihli Kanuni Devri mufassal tahrir defteridir. Defter tamdır ve 250 sayfadır. 156 ile 170. sayfalar arası Dimetoka'ya aittir.

TD 226: Hicri 950 (M. 1543-44) tarihli Kanuni Devri mufassal tahrir defteridir. 94 sayfadan ibaret olan defter, tamdır. 59-60 ve 84-85. sayfalar, Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

TD 230: Hicri 950 (M. 1543-44) tarihli Kanuni Devri defteridir. 191 sayfa olan defter, tamdır. Önemli ölçüde Eşkünciyân Taifesi ve Tanrıdağı Yörüklerini muhtevi olan defterin 83 ile 88. sayfaları arasındaki kayıtlar, Dimetoka'ya aittir.

TD 299: Hicri 963 (M. 1555-56) tarihli mufassal defter, tamdır ve 167 sayfadır. Dimetoka'ya ait kayıtlar, 102 ile 111. sayfalar arasındadır.

TD 303: Hicri 964 (M. 1556-57) tarihli mufassal defter, 109 sayfa ve tamdır. Defter, Yörükân Defteri olup Dimetoka kayıtları, 70-71 ve 99-100 numaralı sayfalardadır.

TD 370: Hicri 937 (miladi 1530) tarihli, Kanuni Devri Rumeli mufassal defteridir. Paşa (Sofya), Vize Livaları ile “Sağkol” ve “Solkol” kazalarının kayıtlarını içermektedir. Defter 318 sayfadır ve tamdır. 2001 tarihinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (D.A.G.M) tarafından “370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri” adı ile yayınlanmıştır⁵. Edirne veya Dimetoka kayıtlarını içeren defterler içersinde, yayınlanmış olan ilk ve tek defterdir. Defterin hem tıpkıbasımı hem de bugünkü harflerle çevirisi yapılmıştır⁶. Edirne’de bulunan padişah haslarını, Edirne’nin mahallelerini, cemaat, mukataat, tesis, emlak, evkaf ve tımarlarını içermektedir. Edirne’ye tabi olarak da Dimetoka kayıtlarını tespit etmektedir. Defter hem varak hem de sayfa numaraları ile kaydedilmiştir.

TD 407: Defter, tarihsizdir. Kanuni Devri’nin sonlarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Başı tam, sonu eksik, 258 sayfadır. 71 ile 97. sayfaları arası Dimetoka’ya ayrılmıştır.

TD 494: Hicri 978 (M. 1570-71) tarihli mufassal tahrir defteridir. II. Selim Devri tahriri olan defter, tamdır. II. Selim Devri tahrirlerinin genelinde olduğu gibi defter, tahrir örneklerinin en güzel örneklerindendir. Paşa Livası’na ait olan defter, 803 sayfa olup; 158-166 ve 156-246 sayfaları arası kayıtlar, Dimetoka’ya aittir.

Yukarıda, hakkında bilgi verdiğimiz mufassal tahrir defterleri, bir tanesi hariç, tamamıyla 16. Asra aittir. Bu defterler, söz konusu yüzyıl için birincil kaynaklardır. Bunların haricinde, 17 ile 18. Asra ait ve Dimetoka hakkında malumat içeren son mufassal tahrirler olan bazı defterler daha bulunmaktadır. Bunlar; **648** (H. 1022-M. 1613), **729** (Tarihsiz, I. Ahmed Devri), **916** (H. 1145-M. 1732), **925** (H. 1157-M. 1744), **992** (Tarihsiz) ve

⁵ **370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri**, Ankara, D.A.G.M. Yayınları, 2001.

⁶ Tayyib Gökbilgin, ilk olarak 1952 yılında basılan ve ikinci baskısı ancak 2007’de yapılabilen dair ünlü eserinde, söz konusu defter için; “...*tarihsiz olup hicri 935 (miladi 1528-29) tarihinde tedvin edildiği tahmin edilmektedir*” demiştir. Gökbilgin, eserinde kullandığı defterin künye bilgilerinde yanlışlık ancak, “bir an önce yayınlanması” şeklindeki dileği, geç de olsa gerçekleşmiştir. Bkz. Gökbilgin, a.g.e, s. 534

1001 (Tarihsiz) numaralı mufassal defterlerdir. Tamamı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

Yine mufassal defterler içinde gösterebileceğimiz iki de Maliye'den Müdevver (MAD) defter bulunmaktadır. Bunlar, BOA'da 251 ve 41847 tasnif numaraları ile kayıtlıdır. 251 numaralı defter, hicri 933 (M. 1526) tarihlidir ve 254 sayfa ile eksiksizdir. Kızılca Müsellem Cemaati kayıtlarını içermekte olup, 60 ila 74. sayfaları Dimetoka kayıtlarını içermektedir. 4187 numaralı defter ise, hicri 1102 (M. 1690) tarihlidir. 144 sayfadan ibaret olan defter, eksiksizdir. Rumeli'deki eşkinci ve yamak isimleri ile Medine-i Münevvere, Gazi Evrenos, Sultan Bayezid, Sultan Murad ve Eyyub el-Ensarî vakıflarının reayası ve "yağcı" ve "küreci" isimleri kayıtlıdır. 48. sayfası Dimetoka'ya aittir.

b) İcmal Defterler:

TD 73: Hicri 925 (M. 1519) tarihli icmal (özet) defter, tamdır ve 312 sayfadır. 22 ila 47. sayfaları Dimetoka Nahiyesi'ne, 36 ila 39. sayfaları Dimetoka Kalesi ve 40 ila 47. sayfaları Dimetoka vakıflarına ayrılmıştır.

TD 136: Başı tam, sonu eksik olan defter, hicri 933 (M. 1526) tarihlidir. 129 sayfadır. 15 ila 40. sayfaları Dimetoka Nahiyesi'ne, 25 ila 28. sayfaları Dimetoka Kalesi dâhilindeki kayıtlara ve 29 ila 40. sayfaları vakıflara aittir.

TD 138: Hicri 934 (M. 1527) tarihli defterin başı eksik, sonu tam ve 139 sayfadır. Defterin 1-28 (nahiye), 12-17 (Kale) ve 18-28. sayfaları Dimetoka'ya aittir.

TD 220: Hicri 949 (M. 1542) tarihli defter, tamdır ve 112 sayfadır. 11 ila 25. sayfaları, Dimetoka Nahiyesi'ne aittir.

TD 664: 87 sayfa ve tam olan defter, tarihsizdir. 5-6. sayfaları, Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

TD 738: Hicri 976 (M. 1568) tarihli II. Selim Devri tamdır ve 184 sayfadır. 12 ve 13. sayfaları, Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

TD 212 (TK. KKA): III. Murad Devri icmal tahrir defteridir. 82 varaktan ibarettir ve eksiksizdir. 5/2-3, 7a, 28b-33b varaklar arası Dimetoka Nahiyesi ve 34a-35b varakları arasındaki kayıtlar da Dimetoka Kalesi'ne aittir.

Bu defterlerin dışında, yine icmal defterler sınıfından sayabileceğimiz Maliyeden Müdevver (MAD) 1019 ve 3727 numaralı defterler, geç tarihli

olmakla beraber, Dimetoka kayıtlarını havidir. İlki hicri 1009 (miladi 1600, Tam, 101 sayfa), ikincisi hicri 1026 (miladi 1617, tam 186 sayfa) tarihlidir.

c) Evkaf Defterler:

TD 202: Hicri 947 (miladi 1540) tarihli defterin başı tam, sonu eksiktir. 347 sayfa olup, Kıbtıyyûn Cemaati kayıtlarını da içermektedir. 69-71 arasındaki sayfalar, Dimetoka Kazası vakıflarına ayrılmıştır.

TD 306: Hicri 965 (miladi 1557) tarihlidir. Başı eksik, sonu tam, 159 sayfadır. 53-60 arasındaki sayfalar, Dimetoka vakıfları kayıtlarını içerir.

TD 309: Hicri 965 tarihli bu defter, tamdır ve 74 sayfadır. 12-22 arasındaki sayfalar Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

TD 311: Yine hicri 965 tarihine ait bu defter, tamdır ve 118 sayfadır. Sultan Murad Han evkafının defteridir. Defterde, evkaf kanunnamesi de mevcuttur. 114-116 ve 95 numaralı sayfalar Dimetoka'daki vakıflara ayrılmıştır.

TD 341: Hicri 970 (miladi 1562) tarihli defter, tam ve 101 sayfadır. Sultan Bayezid Han'ın (II. Bayezid) İstanbul ve Dimetoka gibi yerlerdeki evkafı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Dimetoka Kazası evkafı 88-95, Dimetoka merkezinde kâin olup da Edirne'deki sarayın bağ ve bahçe hizmetinde görevli gayrimüslimler 96-99 ve Dimetoka evkafının mahsulâtı 100 numaralı sayfalarda kayıtlıdır.

TD 470: Dimetoka ve Edirne araştırmalarında sıkça başvurulmuş ve üzerinde çalışılmış bir defterdir. Hicri 976 (miladi 1566) tarihli olup, 707 sayfa ve eksiksiz durumdadır. 26, 77, 154, 248, 255, 352, 404, 468, 487, 501, 504, 569, 603 ve 674. sayfaları, Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

TD 498: Hicri 978 (miladi 1568) tarihli defter, 686 sayfa ve eksiksiz durumdadır. 21-30, 79-82, 83, 159-169, 249-253, 349-354 ve 401-416, 450, 467-472, 479, 482, 551, 584-587, 596-612 ve 649 numaralı sayfalar arasında bulunan kayıtlar Dimetoka evkafına aittir.

TD 597: Hicri 989 tarihli defter 108 sayfa ve tamdır. 37-39 numaralı sayfalar arasında bulunan kayıtlar, Dimetoka evkafına aittir.

TD 979: Başı tam, sonu eksik ve 186 sayfa olan defter, tarihsizdir. 40-49 numaralı sayfalar arası Dimetoka evkafını içermektedir.

TD 562 (TK. KKA): Hicri 976 (1566) tarihli defter tam ve 166 varaktır. 115a-116b, 16b-25b, 47b-48a, 58a-60b, 65, 66, 99, 100, 119b-129b ve 150b numaraları sayfalar arası kayıtlar, Dimetoka'ya aittir.

TD 563 (TK. KKA): Bu defter de hicri 976 tarihli olup; tam ve 173 varaktır. 2b-6a, 29b-30a, 66b-71b, 111b-114a, 115a-b, 162b-165a varakları arasındaki kayıtlar, Dimetoka evkafına aittir.

d) Diğer Defterler:

TD 766:

Yoklama defteridir. Hicri 1046 tarihli defter, tam ve 72 sayfadır. 58 ve 59. Sayfaları Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

MAD 3040:

Avarız defteridir. Defter, hicri 1079 tarihlidir. 28 sayfadır ve eksiksizdir. 21 ila 23. sayfaları, Dimetoka kayıtlarını içermektedir.

2) Araştırma-İnceleme Eserler

Tezimizi hazırlarken çok faydalandığımız eser, Tayyib Gökbilgin'in "XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası" adlı eseridir. Eser, Edirne'ye ait en eski defter olan 20 numaralı tahrirden başlamak üzere; neredeyse içinde "Edirne" sözcüğünün geçtiği her arşiv vesikasını kaynak edinmiştir. Bu nedenle karye ve mahallelerin 1568'den öncesi dönemlerine ait pek çok bilginin kaynağı, bu eserdir. Gökbilgin, vakıflar, mülkler ve mukataalar üçlemesi üzerinden bütüncül bir tarih çalışması vücuda getirmiş ve bu sayede Dimetoka tarihine de ışık tutacak çok kıymetli veriler sunmuştur. Balkanların Osmanlı Devrine ait mühim çalışmaları ile tanıdığımız Gökbilgin, bu eseriyle; türünün en güzel çalışmasını sunmuştur. Salt çevrilere veya salt çıkarımlara dayalı eserlerin baskı sayılarını ve onlara ulaşmaktaki kolaylığı düşününce, ilk olarak 1952 yılında basılan ve ikinci baskı için 55 yıl beklemiş bu esere ne denli haksızlık edildiği ortadadır.

Büyük bir özverinin neticesi olan bu eser, mukayeseler için sıkça kullanılmıştır. Zaman ve imkânsızlık dâhilinde yaşanan kaynak tedariki sıkıntısı, bu eser sayesinde aşılmıştır. 54 numaralı defterin sunduğu pek çok bilginin evvelini, bu eser sayesinde görme imkânına kavuştuk. Bu sebeple araştırmamız, bu eserin devamı niteliğine bürünmüştür.

Araştırmalar içinde yararlanılan bir diğer kaynak; Aziz Nazmi Şakir-Taş'ın Adrianopol'den Edirne'ye adlı çalışmasıdır*. XIV. ve XVI. asırlar arasında Edirne'de yaşamış ilim ve din adamları üzerinde yoğunlaşan bu çalışmanın, kronolojik çizgide sunduğu bilgilerden istifade edilmiştir. Eserin hazırlanış amacına uygun olmayan, hatta zorlama sayılabilecek, Dimetoka'ya ait "ihtida" ve "nüfus" başlıkları hakkındaki bilgilerden istifade edilmiştir. Bu esere yapılan kaynak atıflarının çoğuna, bu nedenle "tarihçe" kısmında yer verilmiştir.

Vergi kayıtlarının tasnifi sırasında Refet Yinanç'ın Malatya Tahrir Defteri, Dimetoka'nın Osmanlı sınırlarına katılması bahsinde Rıza Yıldırım'ın Kızıldeli Velâyetnamesi*, tımarlar ile bahislerde Nicora Beldiceanu'nun Osmanlı Devleti'nde Tımar* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Osman Nuri Peremeci'nin Edirne Tarihi* adlı eserinden de istifade ettik. Son olarak da "cemaat" başlığı dâhilinde Vatan Özgül'ün Balaban Cemaati üzerine hazırladığı çalışma, kısmen de olsa Dimetoka'ya ait veriler sunmuştur.

Kaynak olarak en çok istifade ettiğimiz tür, makaleler olmuştur. Ömer Lütfi Barkan'ın hala önem ve ciddiyetini koruyan ünlü makalelerinden sıkça faydalanılmıştır. "Edirne Kassamı'na Ait Defterler", "Muhasebe Bilançoları", "Kolonizatör Türk Dervişleri" ve "İstila ve Temlik Metodu Olarak Sürgünler" gibi artık kült haline gelmiş makaleler, bize de mühim bilgiler sağlamıştır. Bu makalelere ait detaylı bilgiler, bibliyografya kısmındadır.

Makaleleri ile fayda sağlayanlar arasında Tayyib Gökbilgin, yine mühim yer tutmuştur. Gökbilgin'in İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanmış "Edirne" ve "Arpalık" adlı makalelerinden, Neşet Çağatay'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resmler", Halil İnalcık'ın "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerinde Araştırmalar" ve Coşkun Üçok'un "Osmanlı

* Aziz-Nazmi Şakir-Taş, **Adrianopol'den Edirne'ye**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.

* Rıza Yıldırım, **Seyyid Ali Sultan ve Velâyetnamesi**, Ankara, TTK, 2007.

* Nicora Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, Ankara, Teori Yayınları, 1985.

* Osman Nuri Peremeci, **Edirne Tarihi**, İstanbul, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sev. Kur. Yayınları, 1940.

Devleti'nde Tımarlar" adlı makalelerinden faydalanılmıştır⁷. Sıkça eleştirsek de Machiel Kiel'in Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki ve Besim Darkot'un da MEB İslam Ansiklopedisi'ndeki "Dimetoka" başlıklı makaleleri, Dimetoka tarihinin kronolojik omurgasını oluştururken fayda sağladılar. Tahrir defterleri üzerinde yapılmış çalışmalar arasında yer alan Mehmet Ali Ünal'ın "Harput Sancağı" isimli çalışması, tahrirlerden nasıl faydalanılacağı ve bu defterlerde yer alan verilerin nasıl kullanılacağı hususunda yol gösterici olmuştur.

Son olarak da Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazade, Neşri, Oruç Bey tarihleri ve Hoca Sadeddin'in Tacüttevarih'i ile Evliya Çelebi'nin Dimetoka'ya dair verdiği malumattan, "şehrin Osmanlılarca fethi, tarih içersindeki vaziyeti ve ahalisinin sosyal ve iktisadi vaziyeti" bahislerinde istifade edilmiştir.

D) Dimetoka Tarihçesi

1) Osmanlı Öncesi Dimetoka

Şehir, miladî I. yüzyılda, Roma İmparatoru Trajanus tarafından harabe durumundaki Plotinopolis şehrinin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Şehrin yeniden imarı sırasında kale duvarlarının çift surlu olarak inşa edildiği ve bu nedenle de şehre, Grekçede "çift surlu" anlamına gelen "Didymoteichon" ismi verildiği kaynaklarda sıkça tekrar edilen bir bilgidir. Bu kelime, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Dimetoka şeklini almıştır. 813 tarihinde Bulgar istilasına uğrayan şehrin adı, eski bir kitabede "Kastron Didymoteichon" olarak yer almıştır⁸.

1189'daki III. Haçlı seferi sırasında şehir, yerle bir olmuştur. Bütün halkı katledilirken (yaklaşık 1500 kişi), bu katliamdan yalnız Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa tarafından alıkonulan kadın ve çocuklar kurtulabilmiştir⁹. Bizans'ın merkezi, Latinlerin istilası altında kalırken Edirne (Adrianopolis) ve Dimetoka, İstanbul'dan uzak durmak mecburiyetinde

⁷ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler" **DTCFD**, V/5, Ankara, 1947; Halil İncelik, "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerinde Araştırmalar", Tarihte Güney-Doğu Avrupa: Balkanoloji'nin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999; Coşkun Üçok, "Osmanlı Devletinde Tımarlar-Mali Bakımdan", c.2, s.1, Ankara, **AÜHFD**, 1944.

⁸ Machiel Kiel, "Dimetoka", **TDV. İA**, c.9, İstanbul, 1994, s.305; Besim Darkot, **MEB. İA**, c.3, Eskişehir, 2001, s.589; Şakir-Taş, a.g.e, s.41; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.1, TTK, Ankara, 1998, s.134

⁹ Kiel, a.g.m, s. 305.

tutulan birtakım işgalcilerin de etkisiyle Venedik hâkimiyetine katılmıştır. Edirne ve çevresi, bu işgalciler tarafından paylaşılmış ve buraları, bir nevi muhalefet merkezine dönüşmüştür. Muhalif gruplar, bölgedeki Bizans aristokrasisini harekete geçirmişler ve başkente karşı girişilen isyan hareketinde öncü rol oynamışlardır. Bulgar Kralı Kaloyan, bu gruplar tarafından İstanbul'a karşı kışkırtılmıştır. 1205'de Dimetoka'da başlayan isyan, Bulgar Çarı'nın da katılımıyla bir orduya dönüşmüş ve Latinlerle bu grup arasında bir savaş çıkmıştır. Savaşı, Latinler kaybetmiştir¹⁰. Ancak Latinler, Kaloyan'ın çekilmesinden sonra kaybettikleri yerleri tekrar ele geçirmiş, bunun üzerine Bulgar-Kuman ordusu, tekrar bölgeye dönmüş fakat bu sefer yerli halk olan Grekleri ve kalıntı Bizans askerlerini katletmiştir. Edirne ve Dimetoka kaleleri Kaloyan'a kapatılınca, muhasara başlamıştır¹¹.

1206'da Çar Kaloyan kumandasındaki Bulgar ordusu, Dimetoka'ya iki defa saldırmış ve ikinci hücumda, kuşatma altına alınan şehrin surları yıkılmış ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Şehir, Latinler tarafından geri alınarak, yeniden inşa edilmiştir. Akabinde, Bulgar istilaları yeniden başlamış ve şehir, 1230-1246 yılları arasında yeniden bunların hâkimiyetine girmiştir. 1246'da yeniden Bizans sınırlarına dâhil edilen kent, 1255 yılına kadar da sık sık Bulgar saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır¹².

Dimetoka, konumu itibariyle Edirne'nin batı sınırını oluşturmaktadır. Buradaki direncin kırılması, Edirne'nin savunulmasını da güçleştirdiği için askeri sınıfı ve halkı sürekli takviye edilmiştir. 1261'de başkent Konstantinopolis, Latinlerden temizlenerek Bizans imparatorluğu yeniden tesis edilmiş, kent de yeniden imparatorluğa dâhil olmuştur. 1308 yılına kadar da Katalan saldırılarına karşı direnç noktasını oluşturmuştur¹³.

1341'de Bizans tahtı için mücadele eden V. Ioannes Palaiologos ve Ioannes Kantakuzenos arasında çıkan Bizans iç savaşları sırasında kentin önemi daha da artmıştır. 26 Ekim 1341'de Kantakuzenos, Dimetoka'da imparator olduğunu ilan etmiş ve burasını da harekât merkezi yapmıştır. Bu

¹⁰ Darkot, a.g.m, s. 589; Şakir-Taş, a.g.e, s. 41.

¹¹ Tayyib Gökbilgin, "Edirne", **MEB. İ.A.**, c.4, Eskişehir, 2001, s. 109.

¹² Darkot, a.g.m, s. 589; Şakir-Taş, a.g.e, s. 41; Kiel, a.g.m, s. 305.

¹³ Kiel, a.g.m, s.305; Darkot, a.g.m, s.589; Şakir-Taş, a.g.e, s.41; Uzunçarşılı, a.g.e, s.134.

mücadele sırasında Kantakuzenos, Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Türk kuvvetleri Trakya'ya geçmiş ve Dimetoka'yı bu mücadele sırasında üs olarak kullanmışlardır¹⁴.

Türklerden yardım alarak Adrianopolis'e giren Kantakuzenos, 21 Mayıs 1346'da burada tacını giymiştir. Kendisine müttefik kazanmak için de kızını, Osmanlı Sultanı Orhan Bey'le evlendirmiştir. Orhan Bey'in ve Trakya'ya geçmiş bulunan Türklerin de yardımıyla Kantakuzenos, 1347'de Konstantinopolis'e girmiş ve burada yeniden imparator ilan edilmiştir. Dimetoka'nın da fiilen yürüttüğü başkentlik deneyimi, bu suretle son bulmuştur¹⁵.

Yukarıda verilen kısa tarihçeden de anlaşılacağı üzere; Dimetoka'nın bütün önemini, kentin mevkii belirlemiştir. Edirne ve İstanbul güzergâhında kurulmuş olan kent, bu merkezlerin koruyucusu olarak ya sürekli muhasaralara maruz kalmış ya da ileri harekâtlarda üs vazifesi üstlenmiştir. Dimetoka gibi kalelerin başlıca fonksiyonu Doğu İmparatorluğu'na idari ya da iktisadi yarar sağlamak değil, başkent Konstantinopolis'e yönelik darbeleri mümkün oldukça önlemek, duruma göre azami derecede yavaşlatmak, hafifletmek olmuştur. Dolayısıyla, bu gibi kaleler, öncelikle stratejik konumlarının kurbanı, başkent sadık "fedailer", Bizans idarecilerinin ihanetlerini ödeyen "günah keçileri" rollerini üstlenmek zorunda kalmışlardır¹⁶.

Dimetoka, kurulduğu birinci yüzyıldan itibaren hep, stratejik bir güzergâhın geçiş noktası olmuştur. Roma dönemlerinde ülkenin doğu sınırlarında yer alırken, Bizans Devleti dönemlerinde de yine sınır beklemiş, fakat bu sefer batı sınırında yer almıştır. Dolayısıyla tehdit algısına bağlı olarak da yönünü ilkin doğuya sonra da batıya çevirmiştir. Devletlerin güçlerindeki azalmaya bağlı olarak da en az değeri kadar, uğradığı tahribat da artmıştır. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren Bizans'ın gücü azalmaya başlamış, kent de batıdan gelen güçlerin hedef noktası haline gelmiştir. Kimi zaman dış güçlerin istilasına uğrarken, kimi zaman da başkente olan

¹⁴ Kiel, a.g.m, s.306.

¹⁵ Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589; Şakir-Taş, a.g.e, s.42; Uzunçarşılı, a.g.e, s.135; Gökbilgin, a.g.m, s.110.

¹⁶ Şakir-Taş, a.g.e, s.42.

yakınlığı nedeniyle, siyasi kargaşa dönemlerinde birtakım olaylara ev sahipliği yapmıştır. Başkentte tutunamayan pek çok hanedan üyesi ve üst düzey asker, şehri harekâtlarının merkezi olarak belirlemiştir. Bunda, başkente yakın olması kadar, ani müdahale edilemeyecek kadar da uzak olmasının etkisi olmalıdır.

Dokuzuncu asırdan itibaren kentin uğradığı istilalar ve burada yuvalanan muhalif tabanlı hareketler, Türklerin Balkanlara geçtiği on üçüncü asra kadar devam etmiştir. Muhtemelen bu olaylar, bölge asayişini ortadan kaldırmış, halkın da istikrar özlemini artırmıştır. Bizans Devleti'nin siyasi gücünü yitirmesine bağlı olarak da bölge, yeni bir yapılanmaya müsait bir yere dönüşmüştür. Bu dönemde Türkler, Bizans müttefiki olarak Balkanlarla tanışırken¹⁷; bölgenin fiziki ve siyasi ortamını da görme şansına sahip olmuşlardır.

2) Osmanlı Devri

Osmanlılardan önce bölgede birtakım “kolonizatör” Türk dervişlerinin Balkanlar'a geçtiği bilinmektedir¹⁸. Bizans müttefiki olarak buralara gelen Türk beyleri de Osmanlılardan önce, bölgeyi tanıma fırsatı bulmuşlardır¹⁹. Bunların haricinde de Hristiyan Peçenek ve Uz Türkleri, çok uzun yıllardır bölgede yaşamaktaydılar. Ancak bunların hiçbirinde kalıcı yerleşme ve hâkimiyet kurma gibi düşünceler söz konusu değildi. Balkanlar'a en ciddi askeri seferleri gerçekleştiren Aydınolu Umur Bey bile, söz konusu seferlerini “yağma ve çapul” yani ganimet için yapmıştır. Buralar için fetih ve yerleşme politikası güdenler, ilk kez Osmanlılar olmuştur. Umur Bey'in açtığı yolda Osmanlılar, ilkin Karesi Beyliği'ni ilhak edip, buralardaki deniz gücünden de istifade ederek yönlerini Balkanlar'a çevirmişlerdir²⁰.

Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, Bizans İmparatoru Kantakuzenos'a yardım maksadıyla Gelibolu'ya, Osmanlılar adına ilk geçişi gerçekleştirmiştir. Ancak bu geçişi yapanların asıl amaçlarının bu olmadığı, çok kısa zamanda

¹⁷ Gökbilgin, a.g.m, s.110.

¹⁸ Sarı Saltuk, bunların en bilinenidir. 1263 tarihinde Dobruca'ya yerleşmiş ve daha sonra da Bosna'da bir tekke kurmuştur. Bilgi için, Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltuk**, Ankara, TTK, 2002.

¹⁹ Kiel, a.g.m, s.306.

²⁰ Gökbilgin, a.g.m, s.113.

bölgeye yerleşmeye başlamaları ile ortaya çıkmıştır. 1352’de Kantakuzenos’un izni ile Çimpe Kalesi’ne yerleşen Osmanlılar, 1354 depremi sonrası yıkılan Gelibolu Kalesi’ni işgal etmiş ve burasını harekât üssü olarak kullanmaya başlamışlardır²¹. Bir yandan Trakya fethedilirken, bir yandan da Anadolu’dan Balkanlar’a aileler yerleştirilmektedir. Fetih ve iskânın bir arada olması, üzerinde mesai harcanmış bir planın uygulandığını göstermektedir. Bundan yedi veya sekiz yıl sonra da Türkler, Dimetoka kapılarına dayanmışlardır.

Gelibolu’nun ardından Doğu Trakya’nın fethine soyunan Hacı İlbey ve Gazi Evrunuz (Evrenos) Bey’in bölgeye ilk akınlarını 1359’da yaptıkları bilinmektedir²². Bizans kroniklerine göre Dimetoka’nın Osmanlılar tarafından zaptı 1361’de, Hacı İlbey liderliğinde yarı bağımsız hareket eden akıncılar tarafından gerçekleştirilmiştir²³. Birtakım kaynaklarda ise bu tarih, 1362 olarak verilmektedir²⁴. Ancak fethin tarihine dair Âşıkpaşaoğlu Tarihi’nde farklı bir bilgi mevcuttur. Kaynakta, Dimetoka fethinin tarihi verilmese de; Dimetoka’dan kısa bir zaman sonra fethedilen Edirne’nin fetih tarihi, 1359-1360 (Hicri 761) olarak verilmiştir²⁵. Bu tarih, Oruç Bey Tarihi’nde de aynı olup²⁶, Neşri Tarihi’nde 1360-1361 (Hicri 762) şeklindedir²⁷. O halde bazı kaynaklarda belirtilen 1359 tarihi de dikkate alınmalıdır. Muhtemelen Dimetoka, Osmanlı akıncıları tarafından 1359’da zabtedilmiş, bölgeden ayrılma kararını müteakip elden çıkan şehri, 1361 veya 1362’de yeniden zabtetmişlerdir. Trakya’ya geçtikten sonra iki kola ayrılan İlbey ve Evrenos Beylerden, İlbey’in rotası Dimetoka’nın onun komutasında fethedildiğini göstermektedir. Kaynaklarda bu konuda ihtilaf bulunmamaktadır²⁸.

Osmanlı kroniklerine göre kale, dışarı çıkan tekfurunun yakalanması sonucu Hacı İlbey’e teslim olmuş, buna karşılık halkın can güvenliği ve malı

²¹Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, c.3, Prizren, 2005, s. 22.

²²İnalçık, a.g.m, s.24.

²³Kiel, a.g.m, s.306.

²⁴Darkot, a.g.m, s.589.

²⁵Âşık Paşaoğlu Tarihi, Atsız Neşri, İstanbul, MEB, 1992, s.51.

²⁶Oruç Bey Tarihi, Atsız Neşri, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.41.

²⁷Neşri Tarihi, Ankara, TTK, 1995, c.1, s.197.

²⁸İnalçık, a.g.m, s.24.

teminat altına alınmıştır²⁹. Burayı ele geçiren Osmanlılar, Orta Meriç bölgesinin tamamını kontrol altına alarak Kuleli Burgaz, Efremköy ve Simavna gibi küçük kaleleri zaptetmişlerdir³⁰.

Tarihi kaç olursa olsun, değişen tek şey Dimetoka'nın sahipleri ve sakinleridir. Dimetoka'nın tarihi askerler eliyle yön değiştirirken, buraya yerleşecek olanlar da kentin dokusunu değiştirmiştir. Bunlar arasında ismi en ön planda yer alan Seyyid Ali Sultan isminde, bir Bektaşî şeyhidir. Kırşehir'deki Hacibektaş Tekkesinden kopup gelmiş olan Bektaşîler, Sarı Saltuk'tan sonra Balkanlar'ın yeni manevi başkentini oluşturmuşlardır. Dimetoka'da Kızıl Deli Çayı'nın yakınlarında bir dergâh kuran Seyyid Ali, daha sonra bu isimle anılır olup, Balkanlar'ın Türkler tarafından iskânında ve buraların İslamlaşarak Osmanlı hâkimiyetinin oturmasında, başat rol üstlenmiştir. Hatta bu yararlılıkları için ödüllendirilmiş ve kendisine bizzat padişahlar tarafından mülkler ihsan edilmiştir³¹.

Velâyetnameye göre “Balkanlar'a geçişi neredeyse tek başına sağlayan, hatta pek çok yeri tek başına fetheden” Seyyid Ali Sultan'dır. Velâyetnamelerin amacı malumdur. Ancak kurgunun, tarihi bilgileri de hikâyesine malzeme olarak kullandığı da görülebilir. Mesela, Gelibolu Kalesinin depremle yıkılışını, Seyyid Ali Sultan'ın attığı bir naraya bağlı olarak meydana gelen yer sarsıntısı olarak aktarmaktadır³². Bu bilgileri birer hikâye olarak ele almak yerine, Osmanlı sultanlarının bağışlarını da dikkate alırsak, ortaya çıkan sonuç, Balkanlar'ın fethinde önemli bir rol oynadığıdır.

²⁹ Bu konuda Âşık Paşaoğlu Tarihindeki kayıt şöyledir: “*Meğer bir gece Dimetoka tekfürü çıkmıştı ki Hacı İlbeği'yi yakalaya. İlbeği bunu casusla haber almıştı. Tekfür bundan gafildi, onu yakaladı. Hisara yürüdü. Tekfürü yakaladılar. And verdiler ki öldürmeyeler. Oğlu ve kızı ile koyuvereler. Her nereye dilerse gide. Kâfirler hisarı verdiler. Onlar da andlarında durdular. İlbeği sarı Dimetoka hisarını fethetti.*” Bkz. Âşık Paşaoğlu Tarihi, s.50.

³⁰ Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589; İncalcık, a.g.m, s.24.

³¹ Seyyid Ali Sultan'ın (Kızıl Deli), I. Murat Devrinde yaşadığı kabul edilmektedir. Dimetoka tahrirlerinde adı sıkça geçen Kızıl Deli'nin tekkesi, muhtemelen kendisinin ölümünden sonra vakfa dönüştürülmüştür. Yıldırım Bayezid devrinde bu vakfa, tekke yakınlarında bulunan Daru Bükü, Büyük Viran ve Tırfillu Viranı Karyeleri temlik edilmiş ve bu vakıf, II. Mahmud Devri'ne kadar ayakta ve neslinin tasarrufunda kalmıştır. Bu mülklerin verilmiş nedeni olarak da; “Balkanlar'ın İslamlaşmasında gösterdiği yararlılıklar” gösterilmektedir. Bkz. Gökbilgin, a.g.e, s.183-187; Yıldırım, a.g.e, s.15-20.

³² Yıldırım, a.g.e, s.15-16.

Bektaşî Tekkelerinin, Balkanlar'daki katkısını, yukarıda bir örnekle belirtildiği gibi, yalnız iskâna ve savaşımlara yardım etmiş olmakla açıklayamayız. Bu durumun bir diğer sacayağı da yerli halkla olan ilişkilerdir. Bektaşîlerin inanç sistemlerindeki esneklik ve insan motifinin, yerli Hıristiyan halkla kaynaşmaya da olanak sağladığı bir gerçektir. Hatta başlangıçta ihtida hareketlerini de büyük oranda belirledikleri söylenebilir. Sünni korumacılığın etkisinden uzak olmanın verdiği rahatlık, muhtemelen bu tekkelerin gayrimüslimlerle olan ilişkilerinin önünü açmış ve pek çok tekkede, aynı araziye paylaşmak durumunda olan bu insanlar, yan yana çalışmışlardır. Tekkenin tasarrufunda bulunan topraklarda da aynı durum söz konusu olup; hatta tekke vakıflarına sahiplik edenler içinde bile, inancını değiştirmeyenler mevcuttur³³. Tüm bunların yanında Müslüman ortodoksinin (muhafazakârlık) henüz tam anlamıyla şekillenmemesi ve söz konusu oluşumun pratikteki faydaları, Osmanlıların da bunlara dört elle sarılması sonucunu doğurmuş, Dimetoka merkezli bir inanç coğrafyası tesis edilmeye başlanmıştır.

Dimetoka, tüm bunlarla siyasi merkezden ziyade, fethin esnek başlıklarının merkezi durumuna yükselmiştir. Stratejik konumu ve söz konusu dini grupların faaliyet merkezi olarak, Balkanlar'da girilen eylemin odak noktasını oluşturmuştur. Bölgenin fethini ilk başta, bu grupların ve faaliyet alanı kendi iradelerinde bulunan bir takım gazilerin başlattığı, merkezi bir otoritenin henüz buralara ulaşmadığı bir gerçektir³⁴. Bu süreç, şehrin fatihi olan Hacı İlbeyi'nin ölümü ya da öldürülmesi ile şekil değiştirmiştir. Edirne'nin fethini müteakip Osmanlı Sultanı Orhan Bey 1362'de ölmüş, yerine I. Murat sultan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşmaya başlaması I. Murat döneminde başlamıştır. Sultan, Balkanlar'a geçmiş ve devletin merkezi Bursa'dan, önce Dimetoka'ya sonra da Edirne'ye taşınmıştır.

Şehir, fethini müteakip Osmanlı başkenti görevini üstlenmiştir³⁵. Bunun sebepleri arasında; Edirne sarayının inşaatının yeni başlatılması, kentin muhasarada gördüğü zararlardan sonra yeniden inşasına başlanması,

³³ Gökbilgin, a.g.e, s.184.

³⁴ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c.1, İstanbul, Belge, 2000, s.194.

³⁵ Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589; İnalçık, a.g.m, s.24; Yıldırım, a.g.e, s.16; Şakir-Taş, a.g.e, s.42.

Dimetoka'da Bizans'tan kalma bir sarayın geçici olarak kullanılabilir olması, teslim olmasından dolayı zarar görmemiş ve Edirne'ye oranla mamur olması sayılabilir³⁶. Fethine yeni başlanılan bölgelere olan yakınlığı ve müstahkem bir mevki olarak da olası saldırılara direnç noktası teşkil etmesi, geçici başkent olarak seçilmesinde diğer nedenleri oluşturmuş olmalıdır.

XIV. yüzyıl Bizans Dimetoka'sının nüfusu hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Sur içinde kalan kısmın, yirmi hektar olduğu ve Bizans şehirlerinde hektar başına genellikle 80-100 kişi düştüğü göz önüne alınırsa, Dimetoka'nın o zamanki nüfusunun 1600-2000 civarında olduğu tahmin edilebilir³⁷. Osmanlılar Dimetoka'yı aldıktan sonra burayı, Edirne'nin başkent olmasından sonra kaza haline getirmişler ve Edirne'ye bağlamışlardır. Daha sonra, dışarıdan getirilen Türk aileleri, Dimetoka'nın eski Bizans yapısı olan kale dışında oluşturulan mahallelerine yerleştirilmiştir. Hristiyan gruplar surla çevrili kesimde, özellikle kiliselerin etrafında toplanmıştır. Bu durum, şehrin savaşımsız teslim olduğu şeklinde bilgileri doğrulamaktadır³⁸.

Dimetoka'nın Osmanlı dönemindeki durumu hakkında ilk bilgiler, 1433'te burayı iki defa ziyaret eden Fransız seyyah Bertrandon Broquiere tarafından verilmektedir. Ona göre Dimetoka, güzel bir kaleye sahip iyi bir kasabaymış ve burada yaklaşık dört yüz kadar ev bulunuyormuş. İkinci geliş sırasında Fransız seyyah, burayı ilk gelişinden daha iyi bulduğunu, padişahın hazinelerinin burada sakladığını ve burayı muhafaza ettiğini belirtmiştir³⁹.

Yıldırım Bayezid'in Rumeli'nin en büyük camisini burada inşa ettirmesi, seyyahın belirttiği tarihlerde hazinenin halen burada, Eski bir Bizans Sarayı olan Eski Saray'da (Yazlık Saray) saklanıyor olması, Dimetoka'nın bu ilk dönemlerindeki önemini, on beşinci yüzyıla da taşıdığını göstermektedir. Eski Bizans yapısı olan iç kaledeki Osmanlı Sarayı ise uzun yıllar varlığını sürdürmüştür⁴⁰.

³⁶ Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589; Şakir-Taş, a.g.e, s.43.

³⁷ Kiel, a.g.m, s.306.

³⁸ Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589; Şakir-Taş, a.g.e, s.43.

³⁹ Aktaranlar, Kiel, a.g.m, s.306; Şakir-Taş, a.g.e, s.43.

⁴⁰ Kiel, a.g.m, s.306.

Bizans'ın son dönemlerinde surların dışı da yerleşime açılmış durumdaydı. Fakat 1342 yılındaki Bizans iç savaşları sırasında burasının ortadan kalktığı sanılmaktadır. Osmanlıların eline geçtikten sonra dışarıdan getirilen Türk aileleri, eski kale dışında yeniden oluşturulan bu mahallelere yerleştirilmişlerdi⁴¹.

Osmanlıların Dimetoka'da kurduğu ilk sosyal ve dinî kurum Abdal Cüneyd Zaviyesi'dir⁴². Buranın dervişleri, şehrin zaptından kısa süre sonra I. Murad döneminde buraya yerleşmişlerdi. En eski eğitim kurumu ise Yıldırım Bayezid'in şehzadeligi zamanında 1389'dan önce yaptırdığı medresedir. Bu medreseden, 1530 tarihli Tahrir Defteri'ndeki vakıflarıyla ilgili bir kayıta "Medrese-i Çelebi Yıldırım Han" şeklinde bahsedilir⁴³. Evliya Çelebi de aynı medreseye temas etmiştir.

Hakkında daha çok bilgi bulunan diğer bir medrese de Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey tarafından 803'te (1400-1401) kurulmuştur⁴⁴. Oruç Bey ayrıca Fısıltı Hamamı olarak bilinen bir de hamam yaptırmıştır⁴⁵. 1329 (1911) tarihli Edirne Vilâyeti Salnamesi, hamamın binasının sağlamlığından bahseder. Şehrin güneybatı kesimindeki bu hamam 1991 yılında harabe halinde bulunuyordu⁴⁶.

II. Murad döneminde bir ara Rumeli Beylerbeyiliği yapan Oruç Bey'in türbesi de Dimetoka'dadır. XVIII. yüzyılda yeniden yapılan bu türbe, bugün bütün mezar taşları kaldırılmış olan eski bir Müslüman mezarlığının kenarında tarihî bir bina halinde korunmakta ve ziyarete açık bulunmaktadır⁴⁷. Yıldırım Bayezid döneminden kalma diğer önemli yapılar, bir hamam ve Kuyumcu mahallesinde Ahi Denk⁴⁸ için yaptırılan zaviyedir.

⁴¹ Kiel, a.g.m, s.306.

⁴² Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589. Abdal Cüneyd hakkında bilgi için, Debbağın Mahallesi kaydına bakınız.

⁴³ BOA, TD 370, s.35, Aktaran, Kiel, a.g.m, s.306.

⁴⁴ Tayyib Gökbilgin, bu medresenin Edirne'de olduğunu belirtmektedir. Bazı kaynakların bu medreseyi, "yeri belirlenemeyen medreseler" arasında gösterdiğini, gelirlerine ait bilançolara ulaşamadığını kaydetmiştir. Bkz. Gökbilgin, a.g.e, s.247.

⁴⁵ Kiel, a.g.m, s.306; Gökbilgin, a.g.e, s.246, 247.

⁴⁶ Aktaran, Kiel, a.g.m, s.306.

⁴⁷ Darkot, a.g.m, s.589; Kiel, a.g.m, s.306.

⁴⁸ Machiel Kiel bu ismi, "Denk" ve Gökbilgin de "Denek" şeklinde okumuştur. Dimetoka ve Edirne'ye Kırşehir'den birçok ahinin özellikle de şeyhleri Ahi Evren'in ölümünün ardından göç

Buna, daha önce zikredilen dört sütunlu ve iki ahşap kubbeli Beyazıt Camii de ilâve edilebilir. Yıldırım Bayezid tarafından başlatılan ve oğlu Çelebi Mehmed zamanında tamamlanan bu binanın ahşap kubbelerinin o dönemden kaldığı ve yeni yapılmadığı, buranın ağaç malzemesi üzerinde yapılan bir araştırmada bunun 823-824 (1420-1421) tarihli kitabelerle aynı yıla ait olduğu tespit edilmiştir. Caminin mimarı, Yeşil Cami'yi yapan İvaz Paşa ve Amasya'daki Bayezid Paşa Camii-Zaviyesi'nde çalışmış olan Doğan bin Abdullah'tır. Kitabede ise yalnızca Çelebi Sultan Mehmed'in adı geçer. Fakat XIX. yüzyıl salnamelerinde olduğu gibi XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde de bu camiden "*Câmi-i Atîk-i Merhum ve Mağfurun-leh Sultan Yıldırım Bayezid Han*" şeklinde bahsedilmektedir. Bilindiği kadarıyla caminin kendine has bir vakfı yoktur. XVII. yüzyılda cami personelinin maaşı Filibe vilâyeti cizye gelirlerinden ödenmiştir⁴⁹.

XV. yüzyıla ait olup kaynaklarda adı geçen eserler arasında II. Murad'ın adamlarından Kutluca Bey Mescidi, II. Bayezid'in veziri Karagöz Bey Mahallesi Mescidi, Karagöz Bey Medresesi ve Nasuh Bey Camii, imareti, zaviyesi ve hanı şehirdeki diğer yapılar arasında sayılabilir. Ancak bu eserlerden hiçbirisi günümüze kadar gelmemiştir⁵⁰.

Silistre ve İskenderiye sancak beyliklerinde bulunan Nasuh Bey II. Bayezid'in kızı Şah Hatun'la evlenmiş ve 910'da (1504-1505) kendilerine Beyköy temlik edilmişti. Bunların bu köyde bir camii ve bir de sübyan mektebi mevcuttu⁵¹.

ettiği tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hatta Edirne'de içlerinden birçoğunun ahi ismi ile kaydedildiği bir de "Kırşehirli Cemaati" mevcuttur. Bunlar, yalnız kendilerini değil, geldikleri yerde kullanılan isim ve lakapları da bölgeye taşımışlardır. Yine Kırşehir tarafından bölgeye gelmiş olan Seyyid Ali Sultan'ın vakfına kendisinden sonra müteveli olanların taşıdıkları "Ahi Evran ve Gülşehri" gibi mezkûr bölgeye işaret eden isimler, bunun örneğidir. Ahiliğin merkezi olan Kırşehir ve yakınlarında bulunan Kırıkkale'de "Dinek" kelimesi oldukça yaygın kullanılmaktadır (Kırşehir'de Dinekbağ, Kırıkkale'de Dinek Dağı). İsim içinde yer alan "kef" harfi de dikkate alındığında (kâf-ı Türkî veya nazal 'n' olarak da tesmiye edilen harf) bu kelime, geline yerden taşınan bir sözcük olarak "dinlenme, durma yeri" anlamına gelen "Dinek" olmalıdır. Sözü edilen bu zaviye, Dimetoka'da Kassabân (Kuyumcu) mahallesinde bulunmaktadır ve Yıldırım Bayezid tarafından bu derviş namına yaptırılmıştır. Zaviye, dervişin kendisine verilip, Pazar içinde kurulmuş olan başhane de buraya vakfedilmiştir. Bkz. Gökbilgin, a.g.e, s.190-191; Kiel, a.g.m, s.306. Zaviyenin 1568'de de kaydı bulunmaktadır. Bilgi için Kuyumcu Mahallesi kaydına bakınız.

⁴⁹ Kiel, a.g.m, s.306.

⁵⁰ Kiel, a.g.m, s.306.

⁵¹ Gökbilgin, a.g.e, s.131, 385, 386, 448, 449.

Dimetoka'nın nüfusu ve nüfus yapısı hakkında XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde ve daha sonraki dönemlere ait diğer bazı kaynaklarda ayrıntılı bilgiler vardır. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre Osmanlı dönemi boyunca Dimetoka, İslâmî hayatı yansıtan binalarla süslü, fazla büyük olmayan bir şehir olarak kalmıştır. 1516-1517'de Dimetoka'da 203 haneden ibaret 10 Müslüman, 111 evden oluşan üç Hristiyan ve on yedi evden oluşan bir Yahudi mahallesi bulunuyordu⁵². Müslüman nüfusun yarıya yakını sonradan Müslüman olmuş gruplar oluşturuyordu. Bu sayının kabarık olmasının sebebi, XII. yüzyılda Bizanslıların bölgeye yerleştirdikleri Hristiyan Peçenek Türklerinin dil birliği dolayısıyla kolayca Müslüman olmalarıdır. Bu dönemde Türkçe isimli birçok Hristiyan köyünün mevcudiyeti de bu fikri doğrular mahiyettedir (Akalan, Başkilise, Çekirdekli, Çobanlı, Gökçepınar, Ketenlik, Kozluca, Saltuk, Soğanlı, Üçpınar vb.)⁵³. 1528-1530 tarihli tahrir defterine göre şehirdeki Müslümanların sayısında önemli bir azalma olmuş (165 hane), buna karşılık Hristiyan aile sayısı artmıştır (145 hane). III. Mehmed dönemine (1595-1603) ait tahrir defteri Müslümanları 365, Hristiyanları 170 ve Yahudileri 28 hane olarak vermektedir. Bu rakamlara göre Dimetoka'nın nüfusu yaklaşık 2.600-2.800 arasındaydı ve bunun % 65'i Müslüman'dı. 1626-1627 tarihli Cizye Defteri ise Hristiyan nüfusun sürekli arttığını göstermektedir⁵⁴.

XVI. yüzyılda şehirde birkaç yeni medrese, cami ve büyük bir de hamam yapılmıştır. Yeni yapılanlar arasında Perviz Efendi, Cerrahbaşı ve Abdülvâsi Efendi medreseleri sayılabilir⁵⁵. Abdülvâsi Efendi (ö. 945/ 1538-39) ayrıca bir cami ve mektep de inşa ettirmişti⁵⁶. XVI ve XVII. yüzyıllarda burada en az altı medrese bulunuyordu ki bu da şehrin önemli bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Dimetoka'da Nişancı Feridun Ahmed Bey'in bir camii ile büyük bir hamamı vardı⁵⁷.

⁵² Kiel, a.g.m, s.307.

⁵³ Şakir-Taş, a.g.e, s.42 ve 43; Kiel, a.g.m, s.307.

⁵⁴ Aktaran, Kiel, a.g.m, s.307. Nüfus meselesi hakkında yorumlar için bkz. Şakir-Taş, a.g.e, s.42 vd.

⁵⁵ Kiel, a.g.m, s.307; Gökbilgin, a.g.e, s. 199, 203 vd.

⁵⁶ Gökbilgin, a.g.e, s. 199.

⁵⁷ Gökbilgin, a.g.e, s. 523; Kiel, a.g.m, s.307.

1668 Ocağında Dimetoka'ya gelen Evliya Çelebi, kalede dizdardan başka Müslüman bulunmadığını, 100 kadar kiremit örtülü evde gayrimüslimlerin yaşadığını, kale dışındaki asıl şehir kesiminde on iki mahalle, bağlık ve bahçelik 600 ev, on iki cami ve mescit bulunduğunu yazmaktadır⁵⁸. Kiel, Evliya Çelebi'nin bahsettiği cami ve mescitler çevresinde teşekkül eden bu mahallelerin, XVI. yüzyıl tahrir defterlerindekiyle benzerlik gösterdiğini belirtmiştir⁵⁹. 1568 tarihli tahrir de bu sayıyı doğrulamaktadır. Ancak kale içindeki gayrimüslimlerle ilgili olarak verdiği bilgi, daha doğrusu kabulleniş, doğru değildir. Kiel, tahrir defterlerine göre dört Hristiyan mahallesinin üçünün, kiliselerin ismini taşıdıklarını belirtmiş ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiyi doğrulamak içinse herhangi bir defter ismi vermemiştir⁶⁰. Bu mahallelerin Aya Nikola, Aya Dimitri ve Manastır olduğu belirtilmiştir. Ancak 1568'de Manastır ve Aya Nikola kayıtlı iken, Aya Dimitri isimli bir mahalle kayıtlarda bulunmamaktadır⁶¹.

1626-1627 tarihli Cizye Defteri'nden gayrimüslimlerin 197 haneden ibaret olduğu, bir de Hristiyan Arnavut mahallesinin kurulduğu kaydedilmiştir. Bu mahallenin 1600 yılı civarında asi Arnavut dağlılarının göç ettirilmeleriyle ilgili olduğu, ayrıca Dimetoka kazasına bağlı Arnavut adlı birkaç köyün bulunmasının da bu görüşü kuvvetlendirdiği belirtilirken; XIV. yüzyıl sonlarından itibaren ortadan kalkan Rum piskoposluğunun da yeniden teşkilâtlandırıldığı ve 1565'te şehirde bir piskoposun ikamet etmeye başladığı kaydedilmiştir⁶². Piskopos hakkında 54 numaralı tahrirde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Arnavut Mahallesi ile ilgili verilen bilgi yanlıştır. Dimetoka'ya tabi bir Hristiyan-Arnavut Mahallesi mevcutsa da; 1568'de Arnavut ismini taşıyan karye bulunmamaktadır. 1600 yıllarında kurulduğu iddia edilen mahalle de söz konusu tarihte (1568) Dimetoka dâhilindedir⁶³.

⁵⁸ Şakir-Taş, a.g.e, s.52; Kiel, a.g.m, s.308.

⁵⁹ Kiel, a.g.m, s.307.

⁶⁰ Kiel, a.g.m, s.307.

⁶¹ TK. KKA, TD 54, s.74.

⁶² Kiel, a.g.m, s.307.

⁶³ TK. KKA, TD 54, s.74.

XVIII. yüzyılda Dimetoka, Osmanlı topraklarına sığınan İsveç Kralı “Demirbaş” Şarl’a ev sahipliği yapmıştır. “Demirbaş”, 1713 Şubatından 1714 Ekim’e kadar burada oturmuştur. Bu lakabın halk tarafından yakıştırıldığı, kaynaklarda belirtilmektedir⁶⁴.

XIX. yüzyılda Dimetoka nüfusunun, 1833-1835 nüfus sayımına göre, sadece % 32'sinin Müslümanlardan oluştuğu ve on üç mahallenin kaydının bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar; Abdal Cüneyd, Arnavut, Cırcır, Cizyedar/Haraççı, Hisar, Köprübaşı, Kum, Kuyumcu, Medrese, Pazarbeyli, Tatarlar, Yahudi ve Zincirli mahalleleridir⁶⁵. Kale içindeki Hristiyan mahalleleri tek bir ad altında (Hisar mahallesi) yer alırken mahalle adı altında belirtilmeyen biri Hristiyan (40 kişi), diğeri Yahudi (57 kişi), iki de cemaat kaydedilmiştir. Tamamen gayrimüslimlerle meskûn olan Arnavut (183 kişi), Hisar (356 kişi) ve Yahudi (374 kişi) mahalleleri dışında diğeri gayrimüslimlerin, Müslüman mahallelerine yayılmış durumda olduğu belirtilmektedir. Söz konusu sayıma göre, Dimetoka'nın Müslüman erkek nüfusu 910, gayrimüslim erkek nüfusu ise 1924'tür⁶⁶.

1883 tarihli sayıma göre kazanın tamamının nüfus dağılımı şöyledir: 8083 Müslüman, 16.361 Rum, 1153 Bulgar, 628 Yahudi ve 216 Ermeni. Müslümanların sayıca azlığı ibadethane sayılarına da yansır. Nitekim buradaki yirmi üç cami ve mescide karşılık otuz üç kilise vardı. Fakat okul konusunda Müslümanlar daha iyi durumdadır. Müslümanların on sekiz ilkokuluna karşılık Hristiyanların on üç okulu bulunuyordu. Bulgarların ve Ermenilerin okulları ayrı olup, şehirde sadece bir rüştiye mevcuttur⁶⁷.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusu Dimetoka'yı işgal etmiş ve eski kale ile Sultan Sarayı'nı tamamen tahrip etmiştir. Kalenin bir kısım kalıntıları mevcutsa da saraydan bir taş bile kalmamıştır. 1915'te Bulgarlara bırakılan kent, Lozan Antlaşması ile de Yunanistan sınırlarına katılmıştır. Yunan İsyanı ve bağımsız Yunanistan'ın kurulması, 1877-78

⁶⁴ Kiel, a.g.m, s.307.

⁶⁵ Kiel, a.g.m, s.307.

⁶⁶ Kiel, a.g.m, s.308; Şakir-Taş, a.g.e, s.52, 53.

⁶⁷ Darkot, a.g.m, s.589; Kiel, a.g.m, s.308.

Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve son olarak da Yunanistan ile Türkiye arasındaki mübadele, Dimetoka'daki Türk nüfusun ve izlerinin silinmesine giden sürecin parçalarını oluşturmuştur. Bugün Dimetoka'da Türk nüfusu yok gibidir. Sadece 200 Müslüman Çingene'nin bulunduğu bilinmektedir. I. Bayezid'in Büyük Camii ve Bizans kalesinin kalıntıları hâlâ şehre hâkim durumdadır. Cami, bir ibadethane olarak kullanılmamaktadır. Bunların yanı sıra tarihî iki hamamın kalıntıları, Oruç Paşa Türbesi, Köprübaşı Mescidi minaresinin bir kısmı ve kalenin batı kapısı günümüzde de mevcuttur. Önemi ne olursa olsun bunların dışındaki binalar izi dahi kalmaksızın yok olmuştur⁶⁸.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde bir ilim ve kültür merkezi olan Dimetoka'da bazı meşhur devlet ve ilim adamları da yetişmiştir. Bunlar arasında, ulemadan Şücâüddin İlyas Rûmî (ö.920/1514-15), Veziriazam Sürmeli Ali Paşa (ö.1695), şair ve âlim Abdülvâsi sayılabilir. Ulemadan Taşköprizâde Ahmed Efendi, şehirdeki Oruç Paşa Medresesi'nde müderris olarak bulunduğu gibi, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziriazamı Lütfî Paşa da azledildikten sonra uzun yıllar buradaki çiftliğinde münzevi bir hayat yaşamış ve eserlerini kaleme almıştır⁶⁹. Sultanlardan Yıldırım Bayezid ve II. Bayezid burada doğmuştur. Hatta II. Bayezid, tahttan feragati sonrasında Dimetoka'ya giderken ölmüştür. Simavna Kadısı İsrail'in oğlu Şeyh Bedrettin'e ev sahipliği yapan kenti, Osmanlı Sultanları da sık sık av yapmak için ziyaret etmişlerdir. Özellikle IV. Mehmet'in burada çokça zaman geçirdiği bilinmektedir⁷⁰.

⁶⁸ Kiel, a.g.m, s.308.

⁶⁹ Ümit Kılıç, "Sadrazam Lütfî Paşa'nın Dimetoka Vakfı" Ankara, **OTAM**, sayı:22, s.110.

⁷⁰ Alaaddin Aköz-Doğan Yörük, "M.1594 (H. 1022) Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne'deki Sultan II. Bayezid Camii ve İmareti Evkafı", İstanbul, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, c.XVI, s.158.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

A) Genel Olarak Taşra Teşkilatı ve “Kaza”

Osmanlı Devleti, idari anlamda iki temel yapı ile tasnif edilmiştir. Bunlardan ilki merkez teşkilatı, diğeri taşra teşkilatıdır. Merkez teşkilatı coğrafi olarak; devlet merkezi olan İstanbul, merkeze bağlı yerler ve İstanbul civarındaki birkaç bölgeyi doğrudan yöneten ve devlet yönetiminin en tepesinde bulunan idareci sınıfının yetkisi dâhilindeki yerleri ifade etmektedir⁷¹. Bunun dışında kalan bütün Osmanlı coğrafyası, taşra teşkilatını oluşturmaktadır. Ancak taşra teşkilatı, bir bütün değil, kendi içinde idari yapılanmalara gidilmiş ve en küçük birimden başlamak suretiyle, bir alttakini kontrol ve sevk etmekle, yönetmekle yükümlü daha büyük idari mekanizmaların bütünüdür ve sonuçta devletin yönetim merkezine bağlanmaktadır⁷². Tezimize konu olan Dimetoka şehrinin bir kaza, yani taşra teşkilatına dâhil olması sebebi ile yalnız taşra teşkilatına değineceğiz.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet (beylerbeylik) şeklinde teşkilatlanmıştır. Köylerin birleşmesinden nahiyeler, nahiyelerin birleşmesinden kazalar, kazaların birleşmesinden sancaklar ve sancakların birleşmesinden de eyaletler ortaya çıkmıştır⁷³. Eyaletlerin sayısı, Rumeli'nin fethine kadar bir, buranın fethi ile ikiye çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda sınırların genişlemesi ile bu sayı –zaman içersinde sayıları farklı yönlerde değişmekle birlikte- otuzu geçmiştir⁷⁴.

Tüm bu sıralama ve tabirlerin, net oldukları ve daima bu anlamlarıyla kullanıldıkları düşünülmemelidir. Bu kavramlar, yıllar sürecektir bir ihtiyaçlar bütünü içersinde vücuda getirilen tasarruflardır. Bazıları zaman içersinde ihdas olunmuş, bazılarının anlamları bazı dönemlerde birbiriyle iç içe geçmiştir. Özellikle kaynakların kullanımında bu problem sık sık karşımıza

⁷¹ **Osmanlı Devleti Tarihi**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, (Tarihsiz), c.1, s.157.

⁷² Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, TTK, 1998, s.83.

⁷³ Halaçoğlu, a.g.e, s.83.

⁷⁴ Halil İnalçık, “Eyalet”, **TDV. İA**, İstanbul, 1994, c.XI, s.549; Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Ankara, TTK, 1989, s.29.

çıkılmaktadır. Mesela XIV. ve XV. asırlara ait kaynaklarda eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiye gibi tabirlerin birbirinin yerine kullanıldıkları bilinmektedir⁷⁵. Liva yerine bazen eyalet, kaza olan yere sancak veya liva, kaza olan yere nahiye denmesi gibi pek çok kullanım, kavram kargaşasına sıkça neden olmaktadır. Hatta bu tür kullanımlar, klasik dönem dediğimiz, devletin kurumsal açıdan tam olarak oturduğu XVI. asırda bile mevcuttur. Bir başka örnek de sancak kavramı üzerinden verilebilir. XV. asır öncesinde sancak diye idari bir birimin olduğuna dair bir belge mevcut değildir. Sancaklar, sınırların gelişmesi ile paralel ilerleyen idari yapılanmaya sonradan eklenmiştir. Hatta idari sistemin en önemli birimi konumuna yükselmiştir⁷⁶. Özetle, varsayılan kalıpların teoride ne ifade ederse etsin, uygulamada her zaman genel-geçer olduğu düşünülmemelidir.

Osmanlı taşra teşkilatı, sadrazamın yetki sahası içersindedir. Bir başka deyişle; alttan üste doğru oluşturulmuş idari yapı, en tepe yönetici olarak sadrazama bağlanmaktadır. Bu yapı içinde iki temel başlık mevcuttur. Birincisi ehl-i örf, ikincisi ehl-i şer'dir. İlkine askeri, ikincisine şer'î yapılanma da diyebiliriz. Eyalet yöneticileri olan beylerbeyi ile başlamak üzere, sancakbeyleri, subaşılar, muhassıl, mütesellim, mutasarrıf, voyvoda, dizdar, derbentçi, dizdar vs. gibi ümeradan (asker) bütün yöneticiler, ehl-i örfdür. Kaza yöneticisi durumunda olan kadılardan başlamak üzere, müftü, nakibüleşraf, kassam, naib, müderris ve mütevellî gibi yönetici ve görevliler de ehl-i şer'i oluşturmaktadırlar⁷⁷.

Yukarıdaki görevlilerin durumundan da anlaşılacağı üzere devlet, taşra idaresini askeri ve hukuki olmak üzere, iki düzen dâhilinde tedvin etmiştir. En üst idari birimler olarak eyalet ve sancakların yönetiminde ümera, bunlardan daha küçük olan kaza, nahiye ve köylerin yönetiminde de ulema yetkili konumdadır. Bu ayrımın temel nedeni, Osmanlı örgütlenmesi ve devlet yönetiminin aynı zamanda askeri teşkilatı oluşturmada aranmalıdır. Bütün şehirler bir kaza, yani kadılık merkezi durumundadır. Bu kazalardan biri, diğer

⁷⁵ Gökbilgin, a.g.e, s. 7, 8.

⁷⁶ Halaçoğlu, a.g.e, s. 84.

⁷⁷ Ünal, a.g.e, s.30, Yusuf Halaçoğlu, a.g.e, s.84.

kazaları da içine alacak şekilde bir sancağı oluşturduğunda tüm bu kazalar bütünü için bir sancakbeyi tayin olunmuştur. Sancakların oluşturduğu eyalet için de bir beylerbeyi tayin olunmuştur. Ancak bu ikisi, net bir ast üst ilişkisine sahip bulunmayıp, doğrudan Divan-ı Hümayun'a sorumludur. Bu iki yönetici, ümeradan gelmekte ve kaza ile daha küçük birimlerden yapısal olarak ayrılmakta iseler de; idari bütünlük içinde birim sorumlusu durumundadırlar.

Kazalar ise, kadılar ve güvenliği sağlayan subaşılar ile yönetilmektedir. Ancak tepe yönetici kadıdır. Ve kadı, kazaskere (ulema=ehl-i şer') bağlıdır. Asayişten sorumlu olan subaşı, ümeraya tabi olsa da; tepe yönetici durumunda değildir. Bu da kaza yönetimlerinin sivil, sancak ve eyalet yönetimlerinin askeri bürokrasiye dâhil olduğunu göstermektedir. Yani idari anlamda bu birimler arasında bir ast üst ilişkisi yoktur⁷⁸. Kaza, sivil yapısı ile merkez kavramını doldurmaktadır. Yani sancak ve eyaletlerin de birer merkezi (kaza) mevcuttur. Bu merkezden yola çıkarak bu merkezleri içine alan, daha geniş idari birimler, askeri yapıya dâhil edilerek şekillendirilmiş ve üst birimler oluşturulmuştur.

Eyaletler, sancaklardan oluşan, merkez idarenin altındaki en üst idari yapıdır. Eyalet yönetiminin başında bir beylerbeyi (veya mîr-i mîran) bulunmaktadır. Bunlar, "paşa sancağı" adı verilen eyalet merkezinde oturmaktadır ve genellikle bu sancağın gelirini tasarruf etmektedir. XIV. asır boyunca merkez dışındaki taşra teşkilatının kumandanı durumunda olan beylerbeyinin, belli bir bölge ile doğrudan alakası yoktur. Belirli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir görevli hüviyetindeydi. Fetihlerin Rumeli'de devam ettiği sıralarda ve hükümdarın Anadolu'ya geçtiği zamanlarda o, tüm Rumeli beylerinin amiri konumuna yükseliyordu⁷⁹. Başlangıçta bu mevkii şehzadeler de işgal etmişler, fakat sonradan bu vazife ile yükümlü olanlar ümeradan, devlet ricalinden seçilmişlerdir. Şehzadeler için bir örnek vermek gerekirse, Rumeli'nin fethinde mühim vazifeler üstlenmiş olan, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa zikredilebilir.

⁷⁸ Ünal, a.g.e, s.29.

⁷⁹ İnalçık, (1994): s.549.

Sınırların genişlemesini müteakip Rumeli'den sonra başta Anadolu Eyaleti olmak üzere, daha sonra pek çok eyalet kurulmuştur. Bu süreçten itibaren Beylerbeyi'nin görev ve yetkileri de şekillenmeye başlamıştır. XV. asrın ortalarından itibaren beylerbeyi, bulunduğu bölgenin bütün işlerinde padişahın temsilcisi durumuna gelmiştir. Beylerbeyilik Divanı'nda askeri zümrenin meselelerini halletmek, bölgenin asayişini sağlamak, tımarlı sipahilerin atanması, belirli bir miktara kadar tasarruf edecekleri toprakların tevcih muamelelerini yürütmek gibi göreve yetkilerle donatılmıştır⁸⁰. Ayrıca, savaş zamanlarında, kendi bölgelerindeki sancak beyleri ile tımarlı sipahilerin maiyetlerindeki askeri birliklerle orduya katılmak vazifesini de üstlenmiştir⁸¹. Ancak bu durum, tüm eyaleti kontrol ettiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Özellikle sancak beyleri, kendi bölgelerinde esas idari otorite durumunda olduklarından beylerbeyi, sadece bir kontrol, teftiş organıdır. Asıl mesuliyeti, kendi sancağının (paşa sancağı) yönetilmesidir. Bu açıdan bakıldığında beylerbeyi, sancak beyleri arasında, eşitler arasında birinci konumundadır*.

Derece itibarıyla en büyük beylerbeyi, Rumeli Beylerbeyi'dir. Rumeli Beylerbeyiliği merkezi, fethin örgütlenmesine ve yönetim merkezi ihtiyacının değişmesine bağlı olarak birçok değişiklikler göstermiştir. Edirne, Sofya, Manastır gibi şehirler, merkez olmuş şehirlerdendir. Beylerbeyiler, mal defterdarları, nişancı gibi üst vazifeliler, büyük şehirlerin kadıları ve büyük has sahibi sancak beyleri arasından seçilirdi. Terfi etmesi durumunda da Divan-ı Hümayun'da son sıra vezir olabiliyorlardı⁸².

Sancaklar, idari bakımdan devletin temel yapısını teşkil etmiştir. Kazaların birleşiminden doğan sancakların XIV. asırda idari bir birim olarak varlığına dair, kesin bir bulgu mevcut değildir⁸³. Devlet, XV. asırdan itibaren varlığı belgelenen sancaklara, ülkenin ve devlet teşkilatının düzenlenmesinde, hususi bir önem atfetmiştir. Divan-ı Hümayun'da çıkan kararların esas itibarıyla sancakbeylerine hitaben yazılmış olması ve

⁸⁰ İncalcık, (1994): s.549; Halaçoğlu, a.g.e, s.86; Ünal, a.g.e, s.30.

⁸¹ İncalcık, (1994): s.549.

* "Primus inter pares", kavram için bkz. Yerasimos, a.g.e, s.193.

⁸² İncalcık, (1994): s.549; Gökbilgin, a.g.e, s.7.

⁸³ Halaçoğlu, a.g.e, s.83.

şehzadelerin devlet idaresini öğrenmek için sancaklarda bir nevi staj görmeleri bunu göstermektedir. Ayrıca devletin vergi hâsılatını belirlemek, asker temin etmek ve reayanın toprak tasarrufunu düzene sokmak maksadıyla yapılan tahrirlerde de sancak birimi esas alınmıştır⁸⁴.

Sancakların yöneticileri durumundaki sancakbeylerinin, idari ve askeri yükümlülükleri bulunmaktaydı. Savaş sırasında kendisine bağlı bulunan sipahiler ile beylerbeyinin komutasına katılmak, sancağın asayişini sağlamak, kalpazanlıkla mücadele etmek gibi birçok mühimi ifa etmekteydiler. Sınır sancaklarının beyleri, ilişkilerin anlaşmalara uygun olarak yürütülmesinden de sorumluydular. Sancak dâhilinde vuku bulan suçların faillerini cezalandırma işi, işlenen cürümlerin vergisini toplamak da sancakbeylerinin sorumluluk alanındaydı. Bazı sancaklarda beylerin, çift vergisinden ve resm-i arûsane (evlilik vergisi)'den de pay aldıkları bilinmektedir. Dereceleri ise, sahip oldukları has gelirine göre tayin edilmiştir. Sancakbeyleri, protokolde bütün ağaların üstünde bir yere sahiptiler⁸⁵.

Kaza, ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya bir şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Bu merkez etkisi, özel konum ve tarihi gelişim ile alakalıdır. Kazalar, genellikle bir merkez ve ona tabi köylerden oluşurken, merkezi bulunmayan kaza örnekleri de bulunmaktadır. Ancak bu, genel kaideyi bozmamaktadır. Kaza merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğunun, Osmanlı öncesi devirlerde de bulundukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olduklarına işaret olunmaktadır⁸⁶. Bu durumu, bir kaza olan Dimetoka için de uyarlayabiliriz. Tarihçe kısmında da belirttiğimiz hususlar, Dimetoka'nın bu merkez konumuna işaret etmektedir.

Kaza, idari olduğu kadar da adli bir birimdir. En küçük adli birim veya kurum olarak, tabi olduğu kazaskerliğe bağlıdır. Ancak idari olarak bu yapı, doğrudan Divan-ı Hümayun'a tabidir. Adli sistemin bir parçası olan kadı, aynı

⁸⁴ Ünal, a.g.e, s.30.

⁸⁵ Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s.27.

⁸⁶ Halaçoğlu, a.g.e, s.83; Kunt, a.g.e, s.27, 28; Ünal, a.g.e, s.30, 31.

zamanda kaza teşkilatının da amiri durumundadır⁸⁷. Bu da kaza teşkilatının sivil bir birim olduğunu gösterir. Yani, eyalet, sancak ve kaza şeklinde kesif bir idari bir mekanizmadan söz etmek çok da mümkün gözükmemektedir. Bu durum, idari, askeri ve adli yapının kaza örneğindeki iç içe geçmişliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim meseleye sadece idari açıdan bakan görüş, bu üçlemenin bir bütünü oluşturduğunu vurgularken⁸⁸; bir başka görüş de kaza teşkilatının sivil idare tarzından dolayı, bu üçlemenin bir parçası olmadığı iddiasındadır⁸⁹.

Kadı, sancağın merkezi olan kazada yalnız adli meselelerden, bunun dışındaki bütün kazalarda da hem adli hem idari meselelerden sorumludur. Sancak merkezinin idari ve askeri sorumlusu, amir durumundaki sancakbeyidir. Ancak diğer kazaların amiri, kadıdır⁹⁰. Buralardaki askeri temsilci, kadının emrindeki subaşıdır. Ancak kazanın idari ve askeri meselelerinde yetki, sancakbeyindedir. Kadı, sorumlu bulunduğu kaza dışında, hatta kazaya tabi köylerde bile idareyi (adli meseleler dışında) sancakbeyine bırakmak durumundadır. Aralarında herhangi bir ast-üst ilişkisi bulunmayan bu iki idarecinin görev ve yetki sahası farklıdır. Söz konusu dönemlerde kazaların hem nüfus hem de idari anlamda çok büyük olmaması, buralara askeri bir yöneticinin atanmamasında etkili olmuş olabilir.

Bu meseleye dair bir başka neden de devletin erken dönemdeki yapılanma biçiminde aranabilir. Devlet yapısının oturduğu, fetihlerin durduğu bir dönemde idareci olan askeri ricalin, fetihlerin devam ettiği dönemlerde idarecilik yapmadıkları bilinmektedir. Bunlar, sürekli fetihler, savaşlar ve askeri meselelerle meşgul oldukları için, aynı zamanda yerleşik olarak bir idari birimin sorumluluğunu üstlenmeleri beklenemez. Ancak fethettikleri ya da fetihle yararlılıkları görülen bu askeri ricalin, söz konusu fetihler üzerinde de devlet tarafından vaat edilmiş hakları mevcuttur⁹¹. Çoğu yerler, bu kişilere tımar-zeamet-malikâne olarak dağıtıldığı için, buralarla çok belirgin bir

⁸⁷ Osmanlı Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), c.I, s.263, 264.

⁸⁸ Halaçoğlu, a.g.e, s.84, 85.

⁸⁹ Ünal, a.g.e, s.29.

⁹⁰ Kunt, a.g.e, s.28.

⁹¹ Yerasimos, a.g.e, s.195.

ilişkileri mevcuttur. Ancak mesele yalnız toprak ve tasarruf meselesi değildir. Devlet açısından mesele, adalet ve asayiş meselesidir. Devlet, çevresi için merkez konumunda olan ve göreceli olarak gelişmiş yerlerden başlamak üzere, bir idari yapılanmaya gitmiş ve bu idari boşluğu adli teşkilatın bir ferdi olan kadılar vasıtasıyla doldurmuş olabilir. Bunlar hem eğitimli hem meskûn ve hem de adli meseleler için bu bölgelerde bulunmak durumunda olan kişilerdir. Dolayısıyla buraların idare meseleleri için de yükümlü kılınmış olabilirler.

Sınırların büyümesini müteakip, üst yapılanmalar gerektiğinde de muhitinden sorumlu kadıların ifa edemeyeceği, askeri açıdan da görev üstlenebilecek ve artık eskisi kadar hareket etme zorunluluğu bulunmayan bu askeri rical, toprak üzerindeki tasarruf haklarıyla idareci pozisyonunu doldurmuş olmalıdırlar. Böylelikle kaza için sivil, daha üst yapılar olan sancak ve eyaletler için asker yöneticiler tayin edilmiş olabileceği varsayılabilir. Bu da meselenin özüne dair, bir gelişim izahı sunmaktadır. Aslında bugünkü durumun da bundan farklı olmadığı ortadadır. Bugün, şehirler için mülki amirler bulunduğu kadar, hem onları denetleyen hem de adli meselelere bakan ve bu mülki amirlerin denetiminde olmayan bağımsız mahkemeler mevcuttur. Her ikisinin de sorumlu olduğu kurumlar farklıdır ve birbirleri arasında ast-üst ilişkisi mevcut değildir. Bugün ile geçmiş arasındaki iki temel fark, yetkilerin farklılığı ve sivil idarenin tesis edilmiş olmasıdır.

Osmanlı Devleti diğer müesseselerinde olduğu gibi kaza teşkilatında da kendisinden önceki İslam ve Türk devletlerinden geniş ölçüde yararlanmakla birlikte, zamanla bu konuda kendine has bir sistem meydana getirmiş, idari düzenlemelerle sistem zenginleştirilmiştir. Osmanlı kaza teşkilatı Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Rumeli'deki teşkilat ve kadılar, Rumeli kazaskerinin, Anadolu ve Mısır'daki teşkilat ve kadılar Anadolu'daki kazaskerin idaresi altındaydı. Bu taksimat, kazaskerliğin taşra teşkilatını oluşturmuştur⁹².

⁹² İnalçık, (1994): s.549.

Yüzölçümü küçük, kaza sayısı az olmasına rağmen Rumeli Anadolu'dan, kazaskeri de Anadolu kazaskerinden üstün tutulmuştur. Kaza sayısı ve sınırlarda da değişiklikler olmakla beraber, Rumeli kadılıkları dokuz derece, Anadolu kadılıkları on derece ve Mısır kadılıkları altı derece halinde düzenlenerek bu sistem, uzun süre muhafaza edilmiştir. 1668'de Rumeli kadılıkları üzerinde bir düzenlemeye gidilerek, derece sayısı on ikiye çıkartılmıştır. Derece isimleri, "rabia, salise, hamise" gibi genelde Arapça rakamlardan oluşmaktadır⁹³.

Kadılıklar, seviye itibariyle küçük kadılıklar (kaza ve küçük sancakların kadılıkları) ve büyük kadılıklar (Mevleviyetler) olmak üzere iki grupta tasnif edilmiştir. Mevleviyet kavramı, büyük ve mühim sancakların kadılıklarını, eyalet kadılıklarını ve taht kadılığını (İstanbul kadılığı) ifade etmektedir. Kaza kadıları bulundukları bölgenin adli, idari ve beledî işlerinin amiri ve yürütücüsü idi⁹⁴. Rakamların sürekli değişiklik gösterdiği bilinse de klasik dönemde, 1000 kadar kadılığın bulunduğu kaydedilmektedir. XVI. asır sonuna kadar bütün kadıları tayin ve azil işlemi kazaskerin sorumluluğunda bulunmuş, bu yüzden sonra özellikle de mevleviyetlerin tayin ve azil sorumluluğu şeyhülislama bırakılmıştır⁹⁵.

Kaza kadılıkları ile sancak ve eyalet kadılıkları hem statü hem de yetki ve sorumluluk açısından ayrı değerlendirilmektedir. Kaza kadılıklarının her türlü özlük işlemleri kazaskerler tarafından yürütülmekte ve sorumlu bulundukları idari birim olan kazanın her türlü işinden ve ihtiyacından sorumlu bulunmaktadırlar⁹⁶. Mevleviyet olan kadılıklar ise, bölgenin en büyük mülki amiri durumunda olan sancak ve eyalet beyleri ile iş bölümü halinde çalışmaktadırlar⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nde nüfusun büyük kısmının şehirlerin dışında yaşadığı düşünülürse, kaza kadılıklarının önemi ve idaredeki yeri kolayca tahmin edilebilir. Bu mühim görevde doğrudan ve dolaylı yoldan kendisine bağlı

⁹³ Osmanlı Tarihi (Ed. E. İhsanoğlu), c.I, s, 263.

⁹⁴ Osmanlı Tarihi (Ed. E. İhsanoğlu), c.I, s, 264.

⁹⁵ Kunt, a.g.e, s.29.

⁹⁶ Halaçoğlu, a.g.e, s. 85.

⁹⁷ Ünal, a.g.e, s. 30.

birçok görevli söz konusudur. Bunlar arasında naib, kassam, muhtesib, mimar, kâtip, muhızır (adli polis), tercümanlar gibi doğrudan kadı emrine tabi olanlar ile imam, papaz, haham gibi dini görevliler (aynı zamanda mahalli anlamda adli ve hukuki meselelerde de söz sahibidirler) ve daha küçük işlerle sorumlu olan görevliler bulunmaktadır. İcraatlarında kadıya karşı sorumlu bulunan ve faaliyetlerini belirli bir zaman aralığında kadıya takdim durumunda olan mütevellî, kethüda, subaşı, sipahi vs. gibi belirli zümre ve birimlerin yöneticileri de bu görevliler arasında sayılmalıdır⁹⁸.

B) Dimetoka Kazası

1) Coğrafi Konum:

Dimetoka bugün, “Didymoteikhon” veya “Demotika” adlarıyla anılmaktadır ve Yunanistan sınırları dâhilinde, Evros (Nomos) vilayetine bağlı, yaklaşık 15.000 nüfuslu bir kasabadır. Türkiye sınırına 5 km mesafede olup, Edirne’nin 40 km. güneyinde ve Uzunköprü’nün 20 km. batısındadır⁹⁹. Tüm antik Yunan ve Roma kentleri gibi, bir kale dâhilinde tesis edilmiş ve Osmanlı devrinin sonlarına kadar da bu özelliğini korumuştur. Antik çağda ismi Plotinopolis, Bizans hâkimiyetinde Didymoteichon isimleri ile tesmiye edilmiştir. “Çift surlu” anlamına gelen bu isimden galat olarak, Türkler tarafından da Dimetoka ismi ile anılmıştır¹⁰⁰.

Bugün kasaba durumunda olan Dimetoka’nın bir kısmı kayalık plato, bir kısmı ise Kızıl Deliçay’ın (Erythropotamos) Meriç nehrine bağlandığı yerdeki düzlük arazi üzerinde kurulmuştur. Bugün Yunanistan ile doğal sınırimızı oluşturan Meriç nehrinin hemen batısında yer alıp, onun kolları olan nehirlerle beslenmektedir. Dağlık kesimi doğu yakasındadır. Kasabanın korunmasız tarafı olan ovalar ise batı kısmında yer alır. Bu nedenle tarih boyunca yaşadığı bütün istilalar, batı yönlü olmuştur.

Dimetoka’da iskân, kuzey-güney-batı istikametlerinde gelişmiştir. Şüphesiz kentleşmenin bu durumu, tarım ve iskâna uygun arazi şartlarından kaynaklanmaktadır. Doğu yakasında Meriç nehri ve dağlık arazi, doğal bir

⁹⁸ Osmanlı Tarihi (Ed. E. İhsanoğlu), c.I, s. 264.

⁹⁹ Kiel, a.g.m, s.305; Darkot, a.g.m, s. 589.

¹⁰⁰ Şakir-Taş, a.g.e, s. 41.

sınır oluştururken, kuzeydeki Edirne ve güneydeki Ferecik kentlerine doğru bir yerleşim eksenini oluşturmuştur. Batı yönlü iskânın en önemli nedeni ise, Kızıl Deliçay'ın oluşturduğu verimli arazidir. Nitekim bu coğrafi yapı, Dimetoka'ya bağlı nahiyelerin isimlerine de açıkça sirayet etmiştir.

Bizans döneminde bir kaleye sıkışmış gözüken kent, Osmanlı Devri ile beraber, savunma açısından bir gereksinim kalmadığı için kalenin dışına taşmıştır. Osmanlılar, bu bölgeye yaptıkları ilk iskân için de kale dışında yerleşimler oluşturmuşlardır¹⁰¹. Bu noktadan itibaren coğrafi şartlara bağlı olmak üzere kentin gelişimi, üç ana bölgeye dağılmıştır. Tahrir defterlerinde kaydedildiği şekliyle Ova, Cebel ve Dimetoka kaza merkezini oluşturan Dimetoka nahiyesi, bu üç temel yerleşim bölgesini tesmiye etmiştir. Görüldüğü üzere coğrafi şartlar (dağlık ve ova araziler), nahiyelere isim olmuştur. Deliçay'ın doğusu ile dağlık plato arasındaki kesim Dimetoka nahyesine, Ergene Nehrinin batısı ile Edirne'ye kadar uzanan kuzey kesimi Cebel ve şehrin güneyinden başlayıp Ferecik'e kadar uzanan kısım da Ova isimleri ile adlandırılmıştır¹⁰².

Yukarıda verdiğimiz bilgiler, Dimetoka kazasının coğrafi konumunu belirleyen özel şartlardır. Şehrin kurulu olduğu arazi yapısının belirlediği sonuç ise, iskân biçimidir. Ancak coğrafi konumu, yalnız yeryüzü şekilleri belirlememektedir. Bunu belirleyen bir diğer başlık da jeopolitik konumdur. Şehirlerin jeopolitik konumları, tarihi gelişimlerini ve değerlerini belirlemektedir. Dimetoka kazasının jeopolitik konumu, hem Bizans devrinde hem de Osmanlı devrinde başkent olan İstanbul'a olan yakınlığı ile şekillenmiştir. Tarihçe kısmında da belirtildiği üzere Bizans devrinde şehir, İstanbul'un güvenliği için son derece önemli bir konumdadır. Batı yönlü tehditlerin durdurulması için bir karakol vazifesi görmektedir¹⁰³. Burada vücuda getirilebilecek direnişin kuvveti, başkentini savunulmasını ve hatta hücum edilebilmesi için zaman kazanılmasını kolaylaştırmıştır.

¹⁰¹ Kiel, a.g.m, s. 305.

¹⁰² Bu idari yapı, 1485'ten beri değişmemiştir. Yalnız Cebel Nahiyesi için; Tayyib Gökbilgin hem bu ismi hem de "Halil" ismini birlikte kullanmıştır. Bu durum muhtemelen belgenin okunması ile ilgili bir durumu işaret etmektedir. Bkz. Gökbilgin, a.g.e, s. 187 ve 486.

¹⁰³ Kiel, a.g.m, s. 305.

Bunun dışında kentin söz konusu dönemde, saray mensupları için bir sayfiye konumu da mevcuttur. Burada bir sarayın bulunması, av yapılabilmesi için uygun bir yer olması ve başkente çok da uzak olmaması, Bizans'ı yönetenlerin zaman zaman buraya uğramalarının nedenlerini oluşturmuştur. Bizans devrinde kentin önemini ortaya koyan bir başka durum da “muhalefet merkezi” görevi üstlenmiş olmasıdır. Bizans'ta meydana gelmiş hemen bütün darbe planlarının harekât noktası, Dimetoka olmuştur. Hem başkentten kaçmak hem de burada oluşturulabilecek bir kuvvetle başkenti muhasara altına almak gibi düşüncelere sahip olanlar için kent, adeta bir üs vazifesi ifa etmiştir¹⁰⁴.

Kentin Osmanlılar tarafından işgal edilmesi beraber, kentin tarihi vazifelerine bir yenisi eklenmiştir. Edirne sarayının inşa edilmesine kadar Dimetoka, Osmanlı Devleti'nin fiili başkenti olmuştur¹⁰⁵. Mimari ve demografik açıdan güçlendirilen kent, Osmanlıların bütün Balkanlar'ı himaye altına almasıyla karakol vazifesinden bir anlamda sıyrılmış; birkaç yüzyıldan beri süregelen istikrarsızlık kaynaklarından kurtulmuştur. Av alanı ve sayfiye yeri konumlarını koruyan kent, tıpkı Bizans devrinde olduğu gibi merkeze başkaldırıların mekânı olmaktan ise, kurtulamamıştır. Şehzade Savcı Bey'in ve Şeyh Bedrettin isyanlarında Dimetoka, eylem alanı veya merkezi durumundadır. Özellikle de Savcı Bey hadisesinde kentin ciddi hasar gördüğü bilinmektedir¹⁰⁶.

Dimetoka'nın Osmanlı devrinde üstlendiği bir diğer vazife de “tekaüd (emeklilik) yeri” olmasıdır. Kanuni'nin ünlü sadrazamı Lütü Paşa ve İsveç Kralı Şarl, burada ikamet etmiştir. Sultan II. Bayezid Han da doğduğu yerde inzivaya çekilmek istemiş, ancak Dimetoka'ya ulaşmadan ölmüştür. Bunun dışında kentin, Türkler tarafından iskânının başladığı devirden itibaren bir tarikat merkezi haline dönüştüğü bilinmektedir. Özellikle de Bektaşî tekkeleri, bölgenin en etkin dini tesislerini burada kurmuşlardır. Seyyid Ali Sultan ile

¹⁰⁴ Şakir-Taş, a.g.e, s. 41.

¹⁰⁵ Darkot, a.g.m, s. 589.

¹⁰⁶ J. V. Hammer, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 2010, c.I, s. 98.

başlayan bu merkez konum, XIX. asırda Bektaşiliğin yasaklanmasına kadar devam etmiştir.

2) İdari Durum:

Tezimize konu olan Dimetoka şehri, 1361 tarihinde fethedilmiştir. Dimetoka, Edirne’de yapımına başlanan sarayın tamamlanmasına kadar fiili başkent vazifesi görmüştür. Edirne sarayının tamamlanması ve burasının devletin yeni başkenti olmasına binaen, Rumeli’de idari bir yapılanmaya gidilmiş ve Rumeli Eyaleti (Beylerbeyilik) kurulmuştur. Edirne, resmi olarak başkent ilan edilmekle beraber, fiili olarak da Rumeli eyaletinin merkezi haline getirilmiştir. Sultan I. Murad, Rumeli Beylerbeyi olarak Lala Şahin Paşa’yı tayin etmiştir. Beylerbeyinin Edirne’de kâin ve buranın muhafızlığıyla da görevlendirilmiş olmasıyla kent, “Paşa Sancağı” konumuna da sahip olmuştur. Bu durum 1385’te Sofya’nın fethedilmesine kadar değişmemiş, Timurtaş Paşa’nın beylerbeyliği zamanında da Paşa sancağı Edirne olmuştur. Balkanlardaki fütuhatin genişlemesi ile beraber, paşa sancağının daha batıya kaydırılması kararı alınmış ve Sofya, Paşa sancağı yapılarak eyalet merkezi haline getirilmiştir¹⁰⁷.

Edirne merkezli bu ilk yapılanma, çok kısa bir süre zarfında değişikliğe uğramıştır. 1385’ten itibaren Rumeli eyalet yapısı –kaynaklarla da desteklenmektedir- asıl kurumsal kimliğine kavuşmuştur. Eyaletin merkezi Sofya yapılmış ve üç sancak daha kurulmuştur. Tamamı Doğu Trakya’da kurulan bu üç sancak; Çirmen, Vize ve Kırkkilise sancaklarıdır¹⁰⁸. Bu sancaklardan başlamak üzere, zaman içerisinde sınır değişiklikleri ve sancak sayısında artışlar vuku bulmuştur. Sancak sayıları, XVII. asrın başlarında yirmi dörde kadar ulaşmıştır¹⁰⁹.

Rumeli eyaletinin paşa sancaklarındaki değişikliklere bağlı olarak Dimetoka’nın da idari durumunda değişiklikler meydana getirilmiştir. Fethinin ardından bir süre fiili başkent durumunda olan kent, Edirne’nin başkent ilan edilmesi ve fiili olarak da paşa sancağı konumunu üstlenmesini takiben,

¹⁰⁷ Gökbilgin, a.g.e, s. 7-11.

¹⁰⁸ Gökbilgin, a.g.e, s. 7.

¹⁰⁹ İnalçık, (1994): s. 549.

buraya tabi bir kaza statüsüne getirilmiştir. Uzun bir müddet Edirne'ye bağlı kalmış, İstanbul'un fethi ile beraber Çirmen Livasına bağlanmıştır. İstanbul'un başkent yapılmasıyla Edirne de bir kaza statüsüne düşürülmüş ve burası da Çirmen Livasına bağlanmıştır¹¹⁰. Birbirine yakınlıkları nedeniyle bu iki kent, idari yapılanmada hep aynı nizama tabi olmuş ve aynı merkezlere tabi kılınmıştır.

Adeta aralarında kader birliği bulunan bu iki kent, II. Bayezid'in saltanat yıllarında (1481-1512) padişah hassı olarak tayin edilmişlerdir. Edirne ve Dimetoka merkezlerinin vergi gelirleri, II. Bayezid'in sağlığında padişah hassı, ölümünün ardından da sultanın adına kurulmuş olan vakfa gelir olarak kaydedilmiş ve Rumeli eyaletinin merkezi olan "Paşa Livası"na yani Sofya kazasına tabi kılınmışlardır¹¹¹.

Dimetoka, 1864'te vilayet sistemine geçilmesine kadar, üst yapı olarak Rumeli (Rum-İli) Eyaletine tabi olmuştur. 1362'de kurulan eyaletin sınırları, Kanuni Devrinde en geniş haliyle şekillenmiştir. Rumeli (Rum-İli) Eyaleti bu dönemde, bugünkü isimleriyle Trakya, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna'nın Karadeniz sahilleri, Girit hariç Yunanistan ve Adalar, Arnavutluk, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları ve Sırbistan'ın büyük bölümünü kapsamaktaydı. 1520'de Rumeli Eyaleti, otuz sancaktan müteşekkildir ve ülkedeki sekiz eyaletinin en kıdemlisi durumundadır¹¹².

1520'de eyalete bağlı sancak sayısı otuzken, on yıl sonra bu sayı yirmi yediye düşürülmüştür. Bu sayının azalmasında, Gelibolu'nun bağımsız bir eyaletin paşa sancağı olarak kaptan-ı deryaya bağlanması ve Florina Sancağı'nın bir kaza olarak Paşa Sancağına (Sofya) bağlanması gibi idari düzenlemeler etkili olmuştur. 1530 tarihinde Rumeli eyaletini oluşturan sancaklardan en önemlisi, Dimetoka'yı da kapsayan ve paşa sancağı konumundaki Sofya (Paşa) Sancağı (Livası)'dır¹¹³.

¹¹⁰ Gökbilgin, a.g.e, s. 9.

¹¹¹ Gökbilgin, a.g.e, s. 8.

¹¹² İnalcık, (1994): s. 549.

¹¹³ Gökbilgin, a.g.e, s. 9.

Otuz yedi kazası bulunan Paşa Livası, dört merkez kazası (Sofya, Şehirköy, Berkofça ve Samakov) haricinde “Sağkol” ve “Solkol” şeklinde iki cihete taksim edilmiştir. Sağkol, Sofya’nın doğusundan başlayarak Meriç Nehri yakınlarında bulunan tüm kazaları (Tatarbazarı, Filibe, Zağra-i Eskihsar, Kızılağaç, Edirne, Dimetoka, Ferecik, İpsala vd.) ve Struma, Vardar ve Drin nehirlerine kadar olan tüm Kuzey Yunanistan ve Makedonya kazalarını da (Üsküp, Köprülü, Pirlepe, Manastır, Kırçova vd.) içine alarak Adriyatik Denizi’nde nihayet bulmaktaydı¹¹⁴.

Üzerinde çalışmakta olduğumuz TK. KKA. 54 numaralı defterin tedvin tarihi olan 1568-1569’da, Dimetoka’nın tabi bulunduğu idari nizam bu şekildedir. Eyalet olarak Rum-İli’ne, sancak olarak Paşa Sancağı’na bağlı bir kaza statüsündedir.

3) İdari Taksimat:

İdari üst yapısı hakkında yukarıda bilgi verdiğimiz Dimetoka Kazası, kendi içinde de bir idari yapılanma teşkil eder. Kaza merkezi olan Dimetoka nahiyesi, bir kasaba durumundadır ve tabi olan mahalle ve köylerden oluşmaktadır. 1530’da Dimetoka Kalesi içinde ve etrafında teşmil olunan merkez nahiyeğe bağlı 19 mahalle ve farklı tarihlerde sayıları değişmekle beraber 185’i asıl, 13’ü tabi 198 köy bulunmaktadır¹¹⁵. 1568’de mahalle sayısı 21’e çıkmıştır¹¹⁶. Müslüman mahallelerinin sayısında bir değişiklik olmazken, gayrimüslim mahalle sayısı dörtten altıya yükselmiştir. Mahallelerden 15’i Müslüman, 3’ü Hristiyan ve 1’i Yahudi mahallesidir. 1568’de köy sayısında ise azalma kaydedilmiştir. Köylerin bir kısmı –Sofular köyü gibi- Edirne Kazası’na, bir kısmı da Ferecik, Malkara ve İpsala gibi kazalara kaydedilmiştir. Kaza dâhilinde görevli bulunan 1 dizdar, 1 kethüda, 15 de kale muhafızı kayıtlıdır. Merkez nahiye kayıtlarında 1 cami, 1 mescid, 2 hamam, 1 medrese ve 1 imaret bulunduğu görülmektedir¹¹⁷.

¹¹⁴ İncalcık, (1994): s. 549.

¹¹⁵ BOA, TD 370, s. 46.

¹¹⁶ TK. KKA, TD 54, s. 72a-75b.

¹¹⁷ BOA, TD 370, s. 19.

Yerleşme ve nüfus merkezli bu taksimatın dışında, tasarruf biçimine göre dört farklı kısım mevcuttur. Bunlar Hass-ı Padişah, Hass-ı Kasım Paşa, Tımarha-i Mustahfızan-ı Kal'a ve Evkaf-Emlâktir. Şehir merkezine kayıtlı bulunan mahalle ve köy gelirlerini, ortakçıları, yamak, müsellemler, yağcı ve derbentçi gibi askeri zümreleri ve avarız gelirlerini padişah hassına kayıtlı görüyoruz. Padişah hassına kayıtlı mahalle sayısı 19, köy sayısı 33'tür. Avarıza dâhil hane sayısı 780'dir. Müslüman hane 296 ve mücerred 69 olup, gebran hane 373, mücerred 27 ve bive (dul kadın) 15'tir. Burada avarız ibaresi, muafiyeti bulunmayanları kapsamaktadır. Yağcıyan-ı Müslim sayısı 86 iken, ortakcıyan 626'dır. Ortakcıyan içinde 418 Müslüman hane, 66 mücerred ve 113 gebran hane ile 22 mücerred ve 5 bive bulunmaktadır. Gebran yağcı veya yamak sayısı 2'dir¹¹⁸.

Kasım Paşa hassında 81 Müslüman hane ve 11 mücerred, 9 gebran hane ve 11 yağcı veya veled-i yağcı bulunmaktadır. Buraya tabi köy sayısı 7'dir. Ayrıca 1 mezra ve 1 çiftlik-i bazdar kayıtlıdır. 54 köyün tımar olduğu hassda, 7 cemaat, 6 mezra, 2 çiftlik kayıtlıdır. Tımar olan köylerde 106'sı Müslüman, 190'i gebran olmak üzere 296 hane, 138'i Müslüman, 34'ü gebran 172 mücerred kayıtlıdır. Yörükân 22, bive 3, yağcı, korucu, hizmetkaran ve küreci sayısı ise 16'dır¹¹⁹.

Kale muhafızlarının tasarrufunda 1 köy bulunup, 205 hane, 21 mücerred ve 5 yamak ile 13 gebran hane ve 9 sadat (seyyidler) buraya kayıtlıdır. Vakıfların tasarrufundaki köy sayısı 88 ve vakıf sayısı 55'tir. Müslüman hane sayısı 2,102, Müslüman mücerred sayısı 422, gebran hane 762, mücerred 50 ve bive sayısı 19'dur¹²⁰.

Dimetoka kazasının 1530 tarihindeki toplam vergi mükellefi sayısı (neferân) 7721'dir. Bu sayıya muafiyeti bulunan ya da bulunmayan evli, bekâr veya dul tüm mükellefler dâhildir. Merkez nahiyede 296'ı Müslüman, 373'ü gebran olmak üzere 669 hane, 69'u Müslüman 27'si gebran olmak üzere 96 mücerred ve tamamı gebran olan 15 bive kayıtlıdır. Kaza genelinin ise 3690'ı

¹¹⁸ BOA, TD 370, s. 19.

¹¹⁹ BOA, TD 370, s. 46.

¹²⁰ BOA, TD 370, s. 19.

Müslüman hane, 675'i Müslüman mücerred, 1255'i gebran hane, 91'i gebran mücerred, 34'ü gebran bivelerden oluşmaktadır. Vergiden tamamen muaf olanların sayısı 284'tür. Bu sayıyı imam, müezzin, fakir, pir-i fani, seyyid gibi zümreler oluşturmaktadır. Vergi hâsılı 158,487 akçe olan merkez nahiyenin nüfusu, tahminen 3,500 civarında olmalıdır. 1568'deki nüfusu ise 2,353 kişidir. 1530'da kazanın toplam vergi hâsılı 927,515 akçe olup, nüfus 25,000 civarındadır¹²¹.

Nüfusun yalnızca yüzde on dördü şehir merkezinde yaşamakta olup, geri kalan çok büyük bir kısım, "Ova" ve "Cebel" nahiyelerinde meskûndur. Cebel nahiyesi, adından da anlaşılacağı üzere şehrin doğu kısmında bulunan dağlık kısmı kapsamaktadır. Kaynaklarda bu nahiye, "Tanrıdağı" "Konrudağı" ve bazen de yalnızca "Dağ" ismi ile de anılmaktadır¹²². Kazada kayıtlı bulunan Tanrıdağı (Tengridağı) Yörükleri de bu ismi taşımakta ve bu bölgede yaşamaktadırlar¹²³. Bu ismin söz konusu aşiretin isminden mi neşet ettiği, yoksa cemaate bu dağın mı isim verdiği bilinmemektedir. Ancak, Asya kökenli bir isim olduğu –ya da eski Türk inançlarından doğabilecek bir tesmiye olduğu- düşünüldüğünde, dağın ve bölgenin isminin bu cemaatten geçmesi fikri, daha makul gelmektedir.

Dimetoka kazası 1568'de, merkez nahiye dâhil toplam üç nahiyeden müteşekkil küçük bir kaza görünümündedir. Bunlar arasında köylerden başlayıp, nahiyeler ve kaza merkezi olmak üzere bir hiyerarşi söz konusudur. Kaza merkezinde bulunan kadı, merkez nahiyenin adli ve beledî amiridir. Teoride karyelerden dahi sorumlu görünmekle beraber, buraların yalnız adli meselelerinden sorumludur. Köy ve nahiyelerin beledî ve asayişle alakalı meselelerinde idari amir, sancakbeyidir¹²⁴.

¹²¹ BOA, TD 370, s. 19.

¹²² Gökbilgin, a.g.e, s. 186 ve 456.

¹²³ TK. KKA, TD 54, s. 117b.

¹²⁴ Gökbilgin, a.g.e, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUS VE YERLEŞME

Tahrir defterlerinin araştırmacılara sunduğu en önemli verileri nüfus (demografi), isim bilgileri (onomastik) ve üretim başlıkları oluşturur. Toprağa dayalı vergi düzenini kayıt altına almak için hazırlanan bu defterler, temelde vergiye tabi olanları kaydederken bunların ve yaşadıkları yerlerin isimlerini, yerleşim yerlerinin idari düzenlerini, vergiye tabi olan ya da amaca matuf vakfedilmiş olan üretimi kaydederler. Bununla birlikte, vergi sorumluluğu bulunmayan, maişetini topraktan sağlamayan veya daha başka özel şartlara sahip olanlar da kaydedilmiştir. Vergi sorumluluğu bulunsun ya da bulunmasın, her aile bir kayıt şeklinde defterlere geçirilmiş ve aile reisi erkeğin ismi yazılmıştır. Bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi olmayan ancak kazanç elde edebilen bekâr erkekler için de bir kayıt açılmıştır. Bu kayıtlarda evli olanlar (müzevveç) ailelerini temsil eder durumdayken, bekârlar (mücerred) yalnız kendilerini temsil etmektedirler. Bu nedenle tahrir defterlerindeki kayıtlar nüfus hesaplamaları için kullanılırken; müzevveclere ait kayıtlar, ortalama bir aile nüfusu olan beş sayısı ile çarpılmakta ve mücerredlerin sayıları bu sayıya eklenerek tahmini bir nüfus rakamına ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Bu hesaplama yöntemi, her ne kadar güvenilir görünmese de tahmini bir sayıya ulaşmakta kullanılmaktadır. Bununla birlikte her kaydın, nüfus tahmini için kullanılamayacağını belirtmek gerekir. Bir kişinin birden fazla toprağa mutasarrıf olması veya birkaç kişinin aynı toprağa ortak tasarrufları – tasarruf ettikleri başka topraklar da bulunmakla birlikte- söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle vergi yükümlüsü erkek sayısını işaret etmekte olan “neferân” sayısı, nüfus hesaplaması için aldattıcı bir referanstır. Osmanlı devlet yönetiminin de bu yolla nüfus hesabı yapıp yapmadıklarına dair bir kesinlik de söz konusu olmadığına göre, kayıtların isimler üzerinden ciddi bir tetkik ve tefriki gerekmektedir¹²⁵.

¹²⁵ Tahrirler üzerinden nüfus hesaplanması meselesi için bkz. Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, **İÜFTD**, sayı: 32, İstanbul, 1979, s. 331-348.

XVI. asır Dimetoka nüfusu hakkında çıkarımda bulunurken de bu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Ova, dağ ve nehir havzaları ekseninde bir yerleşimin söz konusu olduğu Dimetoka'nın nüfusu hakkında tahmini veriler sunarken hem bu hususları dikkate almak hem de idari yapılanmadan yola çıkarak nüfus birimleri oluşturmak durumundayız. Dimetoka kazasının nüfus verilerini ifşa etmek için merkez nahiye (şehir merkezi dahil) ve tabi nahiyelerin nüfuslarını tefrik ettik. Şehir merkezi ile kastedilen, Dimetoka Kalesi içinde ve dışında kurulu olan mahallelerdir. Söz konusu mahalleler, Osmanlı kaza yapılanmasında "nefs" terimi ile ifade edilen "merkez" yerleşimlerdir. Kadıların ve sosyal-dini-askeri yapıların da burada bulunmalarından yola çıkarak buraların, "kent nüfusu" barındırdıkları söylenebilir.

A) Merkez Nüfusu

1) Mahallelerin Nüfusu

Dimetoka'nın Osmanlı dönemindeki durumu hakkında ilk bilgiler, 1433'te burayı iki defa ziyaret eden Fransız seyyah Bertrandon Broquiere tarafından verilmektedir. Ona göre Dimetoka, güzel bir kaleye sahip iyi bir kasabaymış ve burada yaklaşık dört yüz kadar ev bulunuyormuş. İkinci geliş sırasında Fransız seyyah, burayı ilk gelişinden daha iyi bulduğunu, padişahın hazinelerinin burada sakladığını ve burayı muhafaza ettiğini belirtmiştir¹²⁶. Söz konusu kaynağa göre muhtemelen kale içi ve dışındaki evlerin sayısı dört yüz kadardır. Bu sayı, yaklaşık 2.000 kişilik bir nüfusu işaret etmektedir. Daha sonraki yıllara ait kaynakların verdiği bilgiler, bu sayının makul bir tahmin olabileceğine dair fikirler sunmaktadır.

1485 tahririnde Dimetoka Kalesi içi ve dışında on yedi mahalle kaydedilmiştir. Bunların on altısı Müslüman, biri gebran mahallesidir. Bu tarihte toplam hane sayısı (Müslüman ve gebran birlikte) 402, mücerred sayısı 55 ve dul kadın (bive) sayısı 7'dir. Nüfus, tahmini olarak 2.000-2.100

¹²⁶ Aktaranlar, Kiel, a.g.m, s. 306; Şakir-Taş, a.g.e, s. 43.

aralığındadır¹²⁷. Hesaplama yönteminin güvenilir olduğunu varsayarsak bu sayı, 2.072'dir.

Machiel Kiel'in verdiği bilgiye göre, 1516 tahririnde Dimetoka'da on dört mahalle kaydedilmiştir. Müslüman hane sayısı 203, Hristiyan hane sayısı 111'dir ve 17 haneden oluşan bir de Yahudi mahallesi kurulmuştur. Nüfus tahminen 1.655'tir¹²⁸. Yahudi mahallesinin kurulmasına ve verilerine dair bilgiler dışında bu kaynak, güvenilir gözükmemektedir. İlkin, bu verilerin sağlandığı kaynak olarak 77 numaralı tahrir verilmiştir. Ancak 77 numaralı tahririn tarihi (Hicri 925) 1516 değil, 1519'dur. 1516 tarihli defter, Çirmen Livası'na ait olan 50 numaralı mufassal tahrir defteridir. Kronoloji yanlışlığının yanında, mahalle sayıları da şüphelidir. 1485'te on yedi, 1519'da on sekiz ve 1568'de yirmi bir olan mahalle sayısı, bu kaynakta on dört olarak verilmiştir. Ancak bu durumu hiçbir kaynak doğrulamamaktadır. Yavuz Sultan Selim Devri defteri olan 77 numaralı tahrir, bu bilginin yanlış olduğunu ispat etmektedir. Kaldı ki tarihçe kısmında ve tezimizin farklı bölümlerinde de sık sık tenkit ettiğimiz gibi söz konusu araştırmacının makalesinde birçok yanlışlar söz konusudur. Özellikle tahrir verilerinin alıntı olduğu ve çoğunun da yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen tarihçinin makalesinde yer alan hatalar, kendisini kaynak edinen çalışmalara da sirayet etmiştir. Aynı tarih yanlışlığına, makalede yer alan verileri aynen aktaran kişiler de düşmüştür¹²⁹.

77 numaralı tahrirde (1519) Dimetoka mahallelerinin sayısı on sekizdir. Toplam hane sayısı 348, mücerred sayısı 104, bive sayısı ise 21'dir. Hristiyan hane 111 ve mücerred 33, Yahudi hane sayısı 15 ve mücerred sayısı ise 1'dir. Ayrıca 17'si Hristiyan ve 4'ü Yahudi olmak üzere 21 bive

¹²⁷ Söz konusu veriler BOA 20 numaralı tahrir defterinden alınmıştır. Bu defter üzerinde yapılmış bir çalışma için bkz. Şakir-Taş, a.g.e, s. 247.

¹²⁸ Kiel, a.g.m, s. 307.

¹²⁹ Tahrir verilerinin alıntı yoluyla nakledilmesi, hem kronoloji hem de bilgi yanlışlıkları doğurmaktadır. Dahası, her tahrir kaydının nüfus hesaplamasında kullanılması da; üzerinde çalışılan bölgenin nüfusunun yanlış aksettirilmesine neden olmaktadır. Bu tür bir yanlışlık için bkz. Şakir-Taş, a.g.m, s. 42.

kayıtlıdır. Müslüman hane 222, mücerred sayısı 70'dir. Dimetoka mahallelerinin (şehir merkezi) nüfusu, 1.865'dir¹³⁰.

370 numaralı tahrir göre (1530) Dimetoka'da mahalle sayısı 19'dur. Bunun on beşi Müslüman, dördü gebran mahallesidir. Müslüman hane sayısı 163 ve mücerred sayısı 44'tür. Hristiyan hane sayısı 130, mücerred sayısı 3, bive sayısı ise 13'tür. Yahudi nüfus ise, 15 hane ve 2 biveden ibarettir. Toplam hane sayısı 308, mücerred 47 ve bive sayısı ise 15'tir. Şehir merkezinin toplam nüfusu 1.602'dir¹³¹. Bu sayıya muhtemelen birkaç hane daha ilave edilmelidir. Bunlar kale dizdarı, kethüda, müderris ya da fakir düşmüş olanlarla, pir-i fani gibi istihsalde herhangi bir katkısı bulunmayanlara ait olmak durumundadır. Bunlar, vergi yükümlüsü sayısını işaret eden "neferân" kavramının dışında kalanlardır.

Tezimizin ana kaynağı durumundaki 1568 tarihli tahrir kadar olan dönemlere ait kaynaklar, Dimetoka nüfusunun hep sınırlı kaldığını göstermektedir. Artmak bir yana, nüfusun bazı dönemlerde nispeten düştüğü de gözlenmektedir. En eski kaynak durumunda olan Fransız seyyahın seyahatnamesinden yola çıkarak nüfusun, XV. asrın ortalarında iki bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1485 tarihli tahrir defteri, aradan geçen elli iki yılda bu sayının çok az miktarda arttığını göstermektedir. 1516 yılına ait sağlıklı olmayan verileri göz ardı edersek, nüfusun bundan sonraki zaman zarfında gerilediği görülmektedir. 1519'da 1.900 civarında tahmin edilen nüfus, 1530'da 1.600'lere gerilemiştir. Bu sayılara göre Dimetoka şehir merkezini oluşturan mahalleler, nüfuslarının dörtte birine yakını kaybetmiş gözükmektedirler.

Osmanlı demografik yapısının kanunların müdahaleciliği nedeniyle değişime pek de açık olmadığını biliyoruz. Söz konusu dönemde nüfusun bu nispette azalmasına neden olabilecek bir doğal afet veya savaşlarla meydana gelebilecek bir tahribatı da kaynaklar kaydetmemişlerdir. Bu yüzden nüfusta meydana gelmiş olan bu değişikliğin ana kaynakları olarak,

¹³⁰ 77 numaralı tahrir verilerinin karşılaştırması için bkz. Şakir-Taş, a.g.m, s. 247; Kiel, a.g.m, s. 307; Gökbiğgin, a.g.e, s. 533.

¹³¹ BOA, TD 370, s. 19.

idari düzenlemeler ve şehrin gelişime kapalı olması gibi hususlar gözetilmelidir. Nüfusun daha fazla olduğu yıllarda Dimetoka'ya kayıtlı bulunan birçok köy ve mezranın, daha sonraki yıllarda Edirne ve Ferecik gibi kazalara bağlandığı bilinmektedir¹³². Bununla beraber meskûn nüfusunu kaybeden ve yerleşim yeri olmaktan çıkmış bulunan yerler de nüfusun azalmasında etkili olmuştur. 1485 kayıtlarında yer alan Aruca Bey ve Kum isimli mahalleler, daha sonraki tahrirlerde yer almamaktadır. Sofular gibi yaklaşık beş yüz nüfusa sahip bir köy de Edirne'ye bağlanmıştır. Dimetoka'nın Osmanlılar devrindeki en önemli tekkesi durumunda olan Kızıldeli Sultan Zaviyesi de zaman içerisinde Dimetoka kayıtlarından çıkmıştır. Bu zaviye adına kurulu vakfın tasarrufunda olan birkaç köy ise, yerleşim yeri vasfını yitirmiştir¹³³. Tüm bu örnekler, nüfus kaybının nedenlerine dair öne sürülebilecek idari ve sosyal konuları işaret etmektedir.

Nüfus kaybına neden olabilecek bir diğer mesele de; şehrin nüfusunun azalmasına neden olan, üretim merkezi konumunda veya idari bir merkez durumunda bulunmamasıdır. Şehir merkezlerinin gelişimi üretime ve idari merkez olma durumlarına bağlıdır. Bir esnaf veya zanaat kolunun etkinliği, söz konusu dönemde şehir merkez nüfuslarının artmasının temel nedeni olmuştur. Dimetoka'nın söz konusu dönemde bir üretim üssü olarak adlandırılabilir bir hususiyeti bulunmamaktadır. Bu da şehrin gelişimini engelleyen bir durum doğurmuştur. İdari statüsünde değişikliğe gidilen Edirne (önce başkent sonra paşa sancağı yapılmıştır), Gelibolu (bağımsız bir eyaletin paşa sancağı olarak Kaptan-ı Derya'ya bağlanmıştır) ve Manastır (paşa sancağı yapılmıştır) gibi kentler, zaman içerisinde ciddi nüfus artışlarına sahne olmuştur. Pamuk üretiminde bir üretim üssü olan Seres ve aldığı Yahudi göçü ile birlikte tam bir pazar durumuna gelen ve bölgenin en önemli liman kenti olan Selanik'in nüfuslarında meydana gelen ciddi artışlar¹³⁴, Osmanlı şehirlerinin ne şartlarda büyüdüklerine birer örnek teşkil etmektedirler. Balkanlar'daki fetihlerin daha batıya ilerlemesi de kentin

¹³² Gökbilgin, a.g.e, s. 8, 9.

¹³³ TK. KKA, TD 54, s. 78a.

¹³⁴ Traian Stoianovich, "Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia", **Sol-Kol** (Editör, E. Zachariadou), İstanbul, T.V.Y.Y, 1999, s. 232, 233 ve 234.

stratejik önemini ortadan kaldırmış ve idari bir öneminin kalmamasına neden olmuştur. Tüm bu nedenlerden ötürü şehrin nüfusu, doğal olarak azalmıştır.

Dimetoka, hem göç alma mevzuundan hem de bir üretim üssü veya idari merkez olabilme özelliklerinden yoksun olarak, fetihten sonraki yüzyıllar boyunca da küçük bir kasaba görünümünde kalmış ve nüfusu da çok az değişikliklere uğramıştır. Bunun istisnaî durumunu, XVI. asrın ikinci yarısı oluşturmaktadır. Bu asırda tüm Akdeniz havzasında olduğu gibi, Osmanlı coğrafyasında da ciddi nüfus artışları tespit edilmiştir. Üzerinde çalıştığımız 54 numaralı defterdeki kayıtlara detaylı bir biçimde değineceğiz. Ancak bu artışa delalet etmek üzere bu defterde tespit ettiğimiz şehir merkezi nüfusunu vurgulamak durumundayız. 1568'de Dimetoka şehir merkezini oluşturan mahallelerin nüfusu, yaklaşık 2.400 kişiye yükselmiştir¹³⁵. Bu artış, ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. III. Mehmet döneminde (1595-1603) Müslüman hane sayısı 365, Hristiyan hane sayısı 170 ve Yahudi hane sayısı 28'e yükselmiştir. Toplam nüfus ise, 2.600-2.800 raddesine yükselmiştir¹³⁶. 1668'de Dimetoka'ya uğrayan Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, şehir nüfusunun daha da arttığını göstermektedir. Detaylı bilgiler edinemesek de bu kaynağa göre Dimetoka'da hane sayısı 600'ü aşmış görünmektedir¹³⁷. Bu da nüfusun 3.000 sınırını aştığına delalet etmektedir.

1568-69 tarihli 54 numaralı mufassal tahrir defterine göre, Dimetoka merkezine kayıtlı 21 mahalle bulunmaktadır. Bunun 15'i Müslüman, 6'sı gayrimüslimlerce meskûndur. Bu mahallelere ait kayıtları, defterdeki sıra numarasına ve terimlere uygun olarak iki başlık dâhilinde tasnif ettik. Kayıtlar şu şekildedir:

a) Müslüman Mahalleleri:

1568'de Dimetoka'ya bağlı 15 mahalle bulunmaktadır. Söz konusu mahalleler; Medrese, Debbağın, Bazarlu Bey, Cırcır, Tatarlar, Haraççı Kasım, Hoca, Köprübaşı, Karagöz Bey, Kuyumcu, Cami-i Atîk, Cüneyd Fakih, Mescid-i Doğan Bey, Hacı Burak ve Oruç Paşa Mahalleleridir. Bunların

¹³⁵ Nüfus değeri için bkz. TK. KKA, TD 54, s. 72a-75b.

¹³⁶ Kiel, a.g.m, s. 307 ve 308.

¹³⁷ Aktaran, Kiel, a.g.m, s. 307.

tamamı şehrin fethinden sonra, Dimetoka Kalesi dışında kurulmuştur. Mahalle kayıtlarının başında, “*Nefs-İ Dimetoka Vakf-ı Sultan Bayezid Han Aliyyetü’r-Rahman Ve’l-Gufran* ” şerhi bulunmaktadır¹³⁸. Bu da mahallelerin, II. Bayezid Vakfı’na tabi oldukları anlamına gelmektedir. Bir tek Cam-i Atîk Mahallesi, bu tanımın dışında bulunmaktadır. Cami-i Atik Mahallesi, Yıldırım Bayezid Vakfı’na tabidir.

1530 tarihli muhasebe defterinde, mahalle kayıtlarının başındaki şerh, şu şekildedir:

“*Nefs-i Dimetoka hâsıl-ı örfiyesin hâs olub hâsıl-ı şer’iyesin Edirne’de Merhum Sultan Bayezid Han İmaretime vakfdır*”¹³⁹.

Sultan II. Bayezid devrinde Dimetoka merkezinin gelirleri, yukarıda sunduğumuz iki şerhten de anlaşılacağı üzere ikiye taksim edilmiştir. Örfi vergiler padişaha has yazılmıştır. Şehrin şer’i vergileri ise, Sultanın Edirne’de inşa ettirdiği cami ve imaretin masraflarını karşılamak için vakfedilmiştir¹⁴⁰.

1568’de de bu statü büyük oranda değişmemiştir. Tek değişiklik, II. Bayezid hayatta bulunmadığından ona has olarak yazılan hisse, II. Selim’e has yazılmıştır. Dimetoka merkez gelirlerinin has yazılmasına II. Bayezid devrinde başlanılmış olduğu açıktır. Ancak bu usulün halefleri tarafından da devam ettirilmiş olup olmadığını bilmiyoruz. 1568’de saltanat süren II. Selim’e de burasının has yazıldığına bakılırsa, bu usulün devam ettirildiği düşünülebilir. Diğer hisse, yine Bayezid Medresesi İmareti Vakfı’na ait olarak kalmıştır¹⁴¹. Bu konunun detayına vergi bahsinde değinilecektir.

Burada ilk olarak, Müslüman ve gebran mahaller hakkında ayrı başlıklar halinde bilgiler verilecektir. Mahallelerin daha önceki dönemlere ait bilgilerine ulaşılabilmişse, kaydedilecek; vergiye tabi ve vergiden muaf kayıtlar, ibadethane görevlileri ve özel durumları söz konusu olan kayıtlar hakkında bilgiler verilecektir. Mahallelerin nüfus ve vergi detayları, mahalle kayıtlarının

¹³⁸ TK. KKA, TD 54, s. 72.

¹³⁹ BOA, TD 370, s. 19.

¹⁴⁰ II. Bayezid İmareti Vakfı için bkz, Gökbilgin, a.g.e, s. 357-378; Aköz-Yörük, a.g.m, s. 160.

¹⁴¹ TK. KKA, TD 54, s. 75a-b. Mahalle gelirlerinin ayrıntılı dökümü, mahalle kayıtlarından sonra verilmiştir.

bitmesinden sonra verilecektir. Müslüman mahallelerin tafsilatlı kaydı şu şekildedir:

1) Mahalle-i Medrese:

Medrese mahallesi, Dimetoka'da kurulan en eski Müslüman mahallelerdendir. Adından da anlaşılacağı üzere, bir medrese etrafında kuruludur. Bu medrese, Dimetoka'da inşa edilen Karagöz Bey, Yıldırım Bayezid veya Oruç Paşa Medreselerinden biridir¹⁴². Mahallenin ilk Müslüman mahallelerinden biri oluşu ve Oruç Paşa ve Karagöz Bey adını taşıyan iki farklı mahallenin sonradan kurulmasına bakılırsa, muhtemelen mahalle ismi 1389'da kurulan ve buradaki ilk medrese olan Yıldırım Bayezid Medresesi'nden gelmektedir. Mahallenin 1485'de 13 hane (evli), 1519'da 11 hane ve 1530'da 6 hane, 3 mücerred (bekâr) kaydı bulunmaktaydı¹⁴³. 1568'de, 9 hane kayıtlıdır¹⁴⁴. Nüfus, 1485'ten 1530'a kadar sürekli azalmış, bu tarihten itibaren artarak, 1568'de tahminen 45 kişiye çıkmıştır. Ancak 1485'deki nüfusunu tekrar yakalayamamıştır.

2) Mahalle-i Debbağın Nam-ı Diğer Abdal Halil:

Mahallenin ismi, 20 numaralı tahrirde "*Debbağlar nam-ı diğer Abdal Cüneyd Ali*", 77 numaralı tahrirde "*Debbağlar nam-ı diğer Abdal Cüneyd*" şeklinde kaydedilmiştir. Mahalle, 370 numaralı tahrirde "*Debbağın nam-ı diğer Abdal Fakih*", 54 numaralı tahrirde ise, "*Debbağın nam-ı diğer Abdal Halil*" ismiyle kaydedilmiştir. Mahallenin ilk ismi "*Abdal Cüneyd*" olmalıdır¹⁴⁵.

¹⁴² Kiel, a.g.m, s. 307.

¹⁴³ Tahrir Defterleri 20 ve 77 için bkz, Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19.

¹⁴⁴ TK. KKA, TD 54, s. 72a.

¹⁴⁵ Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19; TK. KKA, TD 54, s. 72a. Abdal Cüneyd, (kaynaklarda geçen diğer isimleriyle Cüneyd Fakih, Abdal Cüneyd Ali, Abdal Fakih veya Abdal Halil), Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Balkanlar'ın iskânında faydaları görülen kolonizatör Türk dervişlerindendir ve I. Murad zamanında yaşamıştır. Dimetoka'da bir zaviye kurmuştur. Bu zaviye, Osmanlıların Dimetoka'da inşa ettikleri ilk dini ve sosyal kurumdur. (Kiel, a.g.m, s.306; Darkot, a.g.m, s.589) Kendisine bizzat padişah tarafından "Eymürlü" isminde bir köy bağışlanmış ve o da burasını, zaviye için vakfetmiştir. Kendisinin ismi ile anılan vakıf, ölümünden sonra evlatlık vakfına dönüştürülmüştür. Tayyib Gökbilgin'in eserinde, Abdal Cüneyd ve Cüneyd Fakih isimleriyle iki farklı kişi söz konusudur. O, şehir merkezinde zaviye tesis eden kişinin Abdal Cüneyd olduğunu belirtmektedir. Zaviyeye ait bu toprağın şehir merkezine yakın bir noktada ve bir parça yerden ibaret olduğunu bildirmektedir. (Gökbilgin, a.g.e, s.174) Dimetoka'nın merkezinde kurulmuş olan ilk zaviyenin de bir mahalleye isim olarak dönüşmesi son derece mantıklı görünmektedir. 1568 tarihinde de söz konusu Abdal Cüneyd Zaviyesi faal durumdadır ve Muhiddin Seydi isimli birisinin tasarrufundadır. (TK. KKA, TD 54, s. 84a ve 86b)

Bu ismin, mahalle sakinlerinin büyük bir bölümünün debbağlık (dericilik) mesleği ile iştigal etmelerinden dolayı daha sonraki yıllarda “Debbağın” şekline dönüştürüldüğünü tahmin ediyoruz.

Mahallede; 1485’de 32 hane ve 5 mücerred, 1519’da 23 hane ve 5 mücerred, 1530’da 19 hane ve 4 mücerred kayıtlıdır¹⁴⁶. 1568’de ise, 24 hane ve 2 mücerred kaydı bulunmaktadır¹⁴⁷. Nüfus tahminen 122 kişidir. Nüfus son kaynağa göre artış kaydetmişse de ilk tahririn epeyce gerisindedir.

3) Mahalle-i Bazarlu Bey:

Osmanlı devlet ricalinden olduğu “Bey” sıfatından anlaşılan Bazarlu hakkında, kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Mahalle, 1485 tahririnde kayıtlı bulunan “Kum Mahallesi”ni oluşturan iki yerleşim biriminden biridir. Diğer yerleşim yeri ise “Hocaca” ismi ile kayıtlıdır. Kum mahallesi bölünerek bu iki mahalleye dönüşmüştür. 1519’dan itibaren iki farklı mahalle olarak kayıt altına alınan bu yerlerin, 1835 sayımında yine değişikliğe uğratıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Kum Mahallesi yeniden oluşturulurken, Hocaca isimli mahalle kaldırılmıştır¹⁴⁸. Muhtemelen yeniden bir isim değişikliğine gidilmiştir. Bazarlu Bey Mahallesi ise, “Pazarlıbey” ismi ile varlığını sürdürmüştür. Mahallenin 1485’de 30 hane ve 4 mücerred, 1519’da 26 hane ve 3 mücerred, 1530’da ise 15 hane ve 7 mücerred kaydı bulunmaktaydı¹⁴⁹. 1568’de; 23 hane ve 3 mücerred kayıtlıdır¹⁵⁰. Nüfus, tahminen 118 kişidir. İlk tahrirden başlayarak burada da bir nüfus azalması dikkat çekmektedir. Son tahrir kaydındaki artışa rağmen mahalle, ilk tahrirdeki nüfusunun çok uzağındadır.

4) Mahalle-i Cırcır:

Kaynaklarda “Çerçi” ve “Cercer” isimleriyle de anılmaktadır. Muhtemelen mahallenin asıl ismi Çerçi olup, zamanla değişime uğramış ya da tahrir eminlerince yanlış yazılmıştır. 1485’de 12 haneden ibaret olan mahalle nüfusu, 1519’da 15 hane ve 5 mücerrede çıkmışsa da 1530’da, 10

¹⁴⁶ BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁴⁷ TK. KKA, TD 54, s. 72a.

¹⁴⁸ Kiel, a.g.m, s. 308.

¹⁴⁹ Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁵⁰ TK. KKA, TD 54, s. 72a.

hane ve 3 mücerrede düşmüştür¹⁵¹. 1568'de nüfusunun yeniden arttığı anlaşılmaktadır. Mahallenin 17 hane ve 4 mücerred kaydı bulunmaktadır¹⁵². Nüfus tahminen 89 kişidir. Daha önce kayıtlarını belirttiğimiz mahallelerden farklı olarak Bazarlu Bey Mahallesinin nüfusu, sürekli azalan bir seyir izlememiştir. İlk tahrirden beri en yüksek nüfusunu, 1568 tarihinde ihtiva etmiştir.

5) Mahalle-i Tatarlar:

Mahalle ismi, muhtemelen sakinlerinin menşei ile alakalı olmalıdır. Kaynaklarda bu durumu aydınlatacak bir malumat bulunmamaktadır. Edirne, Çirmen ve Vize gibi kaza ve sancaklarda da birden fazla bu ismi taşıyan yer adının bulunması, bölgenin belli oranda Tatar nüfusunu barındırdığını göstermektedir¹⁵³. Kaynaklardan, mahalle sakinlerinin tamamının Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. Ancak kişi isimlerinden hareketle ihtidanın diğer mahallelere nispetle fazla olduğu görülmektedir. 1485 tahririnden sekiz kişinin dinini değiştirerek Müslüman oldukları anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Bu sayı bir sonraki tahrirde yalnızca birdir. 1568 tahririnde de mühtedi olduklarını sandığımız beşten fazla hane mevcuttur¹⁵⁵. Ancak verilerin bu noktada sarih olmaması nedeniyle bu konuya yalnız değinmekle yetineceğiz. 1485'de 31 hane kaydı bulunan mahallenin; 1519'daki nüfusu, 18 hane 5 mücerred, 1530'da 12 hane ve 4 mücerreddir¹⁵⁶. Nüfus, 1568'de 31 hane, 10 mücerrede çıkarak ilk tahrirdeki sayıyı aşmıştır¹⁵⁷. Nüfus, tahminen 165 kişidir.

6) Mahalle-i Haraççı Kasım:

Mahalleye isim veren kişi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Mahalle 1485, 1519 ve 1530 tahrirlerinde, yalnız "Haraççı" ismiyle kaydedilmiştir. 1485'de 20 hane ve 2 mücerred, 1519'da 12 hane ve 6 mücerred, 1530'da ise 8 hane ve 3 mücerred kaydı bulunmaktadır¹⁵⁸. Mahallenin 1568'deki

¹⁵¹ Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁵² TK. KKA, TD 54, s. 72a-b.

¹⁵³ Gökbilgin, a.g.e, s. 168 ve 317.

¹⁵⁴ Şakir-Taş, a.g.e, s. 247.

¹⁵⁵ TK. KKA, TD 54, s. 72b.

¹⁵⁶ Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁵⁷ TK. KKA, TD 54, s. 72b.

¹⁵⁸ Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19a.

kaydı; 18 hane ve 3 mücerredten ibarettir¹⁵⁹. Mahalle nüfusu, birinci ve üçüncü tahrirler arasında sürekli düşmüş, 1568'de artarak ilk tahrire yaklaşmıştır. Nüfus tahminen 93 kişidir.

7) Mahalle-i Hoca:

Dimetoka'nın en kalabalık mahallesidir. 1485'de Kum mahallesini oluşturan iki mahalleden biri olarak gösterilmiştir. 1519 ve 1530'da "Hocaca nam-ı diğer Kum Mahallesi" olarak kaydedilmiştir. 1485'de 25 hane ve 18 mücerred kaydı mevcuttur. Bu tarihte tespit edilen mühtedi hane sayısı dokuzdur. 1519'da hane sayısı 28'e yükselmiş, mücerred sayısı 6'ya düşmüştür. Ancak mahalle nüfusu artmıştır. 1530'da, 24 hane ve 4 mücerred kaydı mevcuttur¹⁶⁰. Bu düşüşün ardından nüfus hızla artmaya başlamış ve 1568'de; hane sayısı 64'e, mücerred sayısı 13'e çıkmıştır¹⁶¹. Mahalle nüfusu bu tarihte 333'tür.

8) Mahalle-i Köprübaşı:

1485'de 19 hane ve 1 mücerred, 1519'da 12 hane ve 3 mücerred, 1530'da 17 hane ve 4 mücerred kaydı bulunmaktaydı¹⁶². Nüfusun ilk tahrirden sonra düştüğü, ancak 1519'dan itibaren artmaya başladığını görüyoruz. Bu artış 1568'de de sürmüş ve 24 hane, 2 mücerrede çıkmıştır¹⁶³. Tahmini nüfus, 122'dir.

9) Mahalle-i Karagöz Bey:

Karagöz Bey, Gökbilgin'e göre II. Murad Devri ricalinden, Kiel'e göre ise, II. Bayezid'in vezirlerindendir¹⁶⁴. Dimetoka merkezde bir mescid (bazı

¹⁵⁹ TK. KKA, TD 54, s. 72b.

¹⁶⁰ Her üç kayıt için, Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, ve s. 307 BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁶¹ TK. KKA, TD 54, s. 72b.

¹⁶² Gökbilgin, a.g.e, s. 532; Şakir-Taş, a.g.e, s. 247-249; Kiel, a.g.m, s. 307 ve BOA, TD 370, s. 19a.

¹⁶³ TK. KKA, 54, s. 73a.

¹⁶⁴ Gökbilgin, a.g.e, s.289; Kiel, a.g.m, s. 306. Tahrir kayıtlarında yer alan bir bilgi, Machiel Kiel'in verdiği bilginin doğru olmadığını göstermektedir. 20 numaralı tahrir defterindeki bu kayda göre, 1485 tarihinde Dimetoka'da "Karagöz Bey Mescidi Vakfı" adıyla bir vakıf bulunmaktadır. Hekimoğlu isimli birisinden alınan ve "Hekim" ismini taşıyan köyü de bu vakfın masraflarını karşılamak üzere vakfetmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından tımara dönüştürülen bu yer, Bayezid II. tarafından yeniden vakfa iade edilmiştir. II. Bayezid devri ricalinden olduğu iddia edilen birisine ait vakfın, Fatih zamanında müsadere edilmesi, kronolojik açıdan pek mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki bu iade işlemi yapılırken, vakfa ait belgeler muteber tutulmuştur. Yani II. Bayezid devrinden önce düzenlenmiş bir vakfiye söz konusudur. Fatih devrindeki müsadereler, İstanbul'un

kaynaklarda zaviye olarak da geçmektedir) yaptırmıştır. Buna dair de bir vakıf kurmuştur. Mescidin masraflarını karşılamak üzere, sahibi bulunduğu Hekim karyesini, bu vakfa bağışlamıştır. Ayrıca Dimetoka içinde de kiralık dükkânlarının bulunduğu bilinmektedir¹⁶⁵.

1485’de “Karaköz Bey” ismi ile kaydedilen mahallenin 28 hane, 7 mücerred kaydı bulunmaktaydı. 1519’da yine aynı isimle kaydedilmiştir ve 12 hane, 6 mücerred kaydı bulunmaktadır. Mahalle nüfusu bu tarihten itibaren hep aynı sayıda kalmış, hem 1530¹⁶⁶ hem de 1568¹⁶⁷ tahrirlerinde 12 hane ve 5 mücerred şeklinde kaydedilmiştir. Nüfus tahminen 65 kişidir.

10)Mahalle-i Kuyumcu:

Tayyib Gökbilgin, bu mahallenin diğer isminin “Kasâbân” olduğunu ve burada Ahi Dinek isimli bir derviş namına Yıldırım Bayezid’in bir zaviye yaptırdığını kaydetmektedir¹⁶⁸. 20 numaralı tahrirde kayıtlı kişilerin beşinde “kasap” ibaresinin yazılı olduğuna bakılırsa, mahalle isminin buradan geldiği ve “kasaplar” anlamında kullanıldığı düşünülebilir. Buna benzer bir örneği, Debbağın (Debbağlar) Mahallesi kayıtlarında da görmüştük.

Mahallenin 1485’de 32 hane ve 5 mücerred, 1519’da 27 hane ve 2 mücerred, 1530’da 18 hane ve 2 mücerred kaydı bulunmaktaydı¹⁶⁹. 1568’de ise; 29 hane ve 3 mücerred kaydedilmiştir¹⁷⁰. Nüfus, tahminen 148 kişidir ve Dimetoka mahallelerinin genelinde olduğu gibi, ilk tahrirden itibaren azalmaya başlamış, 1530’dan itibaren de artmıştır. Ancak yine de 1485’deki nüfusa ulaşamadığı görülüyor.

11)Mahalle-i Cami-i Atik:

Mahalle, Dimetoka’nın ilk ve en büyük camisi olan Yıldırım Bayezid Camii etrafında kurulmuştur. 54 numaralı tahrirdeki kaydının başında “*Merhum ve Mağfurun-leh Yıldırım Bayezid Han Aliyyetü’r-Rahman ve’l-*

fethinden sonra başladığına göre, söz konusu vakfın kuruluş tarihi 1453 öncesidir. Bu da Karagöz Bey’in II. Bayezid devri ricalinden olmadığını göstermektedir.

¹⁶⁵ Gökbilgin, a.g.e, s.289, 290.

¹⁶⁶ BOA, TD 370, s.19a

¹⁶⁷ TK. KKA, TD 54, s.73a-b.

¹⁶⁸ Gökbilgin, a.g.e, s.190, 191.

¹⁶⁹ BOA, TD 370, s.19a.

¹⁷⁰ TK. KKA, TD 54, s.73b.

Gufran” şerhinin yer alması da bunu doğrulamaktadır. Mahalleler içinde II. Bayezid Vakfı’na tabi olmayan tek yer burasıdır. Mahalle sakinlerinin ödedikleri vergiler, -muhtemelen Yıldırım Bayezid Camii masraflarını karşılamak üzere- Yıldırım Bayezid Vakfı’na tahsis edilmiştir. Söz konusu caminin inşaatı Çelebi Mehmed’in saltanatında, 1420’de tamamlanmıştır. Günümüzde ibadete kapalıdır¹⁷¹.

İsmi, 1568 öncesi tüm tahrirlerde “Cami” şeklinde kaydedilen mahallenin 1485’de 20 hane ve 4 mücerred, 1519’da 14 hane ve 2 mücerred, 1530’da ise 4 hane ve 1 mücerred kaydı bulunmaktaydı¹⁷². Zaman içerisinde nüfusunu en çok kaybeden mahalle burası olmuştur. Nüfus, 1568’de; 15 hane ve 3 mücerred ile tahminen 78’e yükselmiştir¹⁷³.

12)Mahalle-i Habib Fakih nam-ı diğer Macarlar:

Mahalleye ismini veren şahıs hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen o da Balkanlar’ın fethi sırasında bölgeye yerleşmiş dervişlerden biri olmalıdır. Bölgeye ait en eski kaynaklarda bile mahalle, bu isimle kaydedildiğine göre, ismin kaynağı olan kişinin de erken devirlerde yaşamış olması gerekmektedir. Mahalle, 1485 ve 1519’da “Habib Fakih”, 1530’da ise “Habib Fakih nam-ı diğer Macalu” şeklinde kaydedilmiştir. 1568’de “Macalu” sözcüğü, “Macarlar” şeklini almıştır. Mahallede, 1485’de 20 hane ve 3 mücerred, 1519’da 14 hane ve 15 mücerred, 1530’da ise 10 hane ve 3 mücerred kayıtlıdır¹⁷⁴. Nüfusun sürekli azaldığı görülmektedir. 1568’de nüfusun bir miktar artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahallede 15 hane ve 2 mücerred kayıtlıdır¹⁷⁵. Tahmini nüfus, 77 kişidir.

13)Mahalle-i Mescid-i Doğan Bey:

1568 öncesindeki tüm tahrir kayıtlarında “Doğan Bey Mahallesi” ismiyle kaydedilmiştir. Mahalle kaydında, İmaret yakınında olduğu belirtilmiştir¹⁷⁶. Mahalle nüfusunun tüm tahrirlerde birkaç haneden ibaret olduğu

¹⁷¹ Kiel, a.g.m, s.306.

¹⁷² BOA, TD 370, s.19a.

¹⁷³ TK. KKA, TD 54, s.73b.

¹⁷⁴ BOA, TD 370, s.19a.

¹⁷⁵ TK. KKA, TD 54, s.73b.

¹⁷⁶ TK. KKA, TD 54, s.74a. Kayıt, “*Mescid-i Doğan Bey Der Kurb-ı İmaret*” şeklindedir.

görülmektedir. 1485’de 5, 1519’da 4 hane ve 1 mücerred ile 1530’da 1 hane kayıtlıdır¹⁷⁷. 1568’de 3 hane kaydedilmiştir¹⁷⁸. Nüfus, yaklaşık 15 kişidir.

14)Mahalle-i Hacı Burak:

Mahalle ismi, 1485 tahririnde “Burak”, 1519’da “Kulak Burak” şekillerinde kaydedilmiştir. 1530 tarihli 370 numaralı tahriri yayınlamış olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayın ekibi, mahalle kaydını “Kolak Burak” şeklinde çevirmiştir. Her iki okumaya da (Kolak-Kulak) müsait olan yazım şekline bakılırsa, mahalle isminde bir değişiklik olmamıştır. 1568’de, kayıta görüldüğü üzere, “Hacı Burak” şeklinde tesmiye edilmiştir. Mahallenin 1485’de 12 hane, 1519’da 6 hane ve 1 mücerred, 1530’da ise 4 hane ve 1 mücerred kaydı bulunmaktaydı¹⁷⁹. 1568’de 11 hane kaydedilmiştir¹⁸⁰. Mahalle nüfusu 55 kişidir.

15)Mahalle-i Oruç Paşa:

Mahalle ismini, ünlü Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa’nın oğlu Oruç Paşa’dan almıştır¹⁸¹. 1485 ve 1519 tahrirlerinde mahallenin kaydı bulunmamaktadır. Kanuni devrinde mahalle olduğu anlaşılan bu yer, muhtemelen daha önce bir başka mahalleye dâhil olan birkaç evden ibarettir ve Dimetoka’da kurulan son Müslüman mahallesidir. 1530’da “Oruç Bey” ismi ile kayıtlı olup, 3 haneden ibarettir¹⁸². 1568’deki kaydında bu sayı, 2 haneye düşmüştür¹⁸³. Nüfus, tahminen 10 kişidir.

Aşağıda dört farklı tahrir dönemine ait tablolar oluşturulmuştur.

¹⁷⁷ BOA, TD 370, s.19a.

¹⁷⁸ TK. KKA, TD 54, s.73b.

¹⁷⁹ BOA, TD 370, s.19a.

¹⁸⁰ TK. KKA, TD 54, s.74a.

¹⁸¹ Timurtaş Paşa, Çelebi Mehmed ve II. Murad devri ümerasından olup, Anadolu Beylerbeyliğinde bulunmuştur. Machiel Kiel, İslam Ansiklopedisi’nde yer alan yazısında bunun, Rumeli Beylerbeyi olduğunu belirtse de bu yanlıştır. Timurtaş Paşa’nın oğlu olan Oruç Bey ise, II. Murad devrinde kısa bir süre Rumeli Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Kayıtlarda bazen “Bey” bazen de “Paşa” olarak zikredilmesinin nedeni bu olmalıdır. Bu görev sonrasında emekli edilmiş olmalıdır. Oruç Bey’in Dimetoka dâhilinde, Prankı ve Çobanlı köylerinden müteşekkil bir evlatlık vakfı bulunmaktaydı. Edirne’de de kendi ismi ile bir medrese kurmuştur. Dimetoka’da, bu medrese için vakfedilmiş bir hamam ve bahçeler kayıtlıdır. Bu hamam, tarihçe kısmında ismi verilen Fısıltı Hamamıdır. Oruç Bey, emekliliğini Dimetoka’da geçirmiş ve burada ölmüştür. Adına bir türbe inşa edilmiş olup türbesi, bugün taşları kaldırılan eski bir Müslüman mezarlığının yanında ve ziyarette açık durumdadır. Bkz. TK. KKA, TD 54, s.87; Gökbilgin, a.g.e, s.246-247; Kiel, a.g.m, s.306.

¹⁸² BOA, TD 370, s.19a.

¹⁸³ TK. KKA, TD 54, s.74a.

TABLO 1: 1485 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle Adı	Hane	Mücerred	Nüfus
Debbağlar			167
Karagöz Bey			147
Burak			60
Medrese			65
Haraççı			102
Aruca Bey			124
Circır			60
Cami			104
Kuyumcu			165
Habib Fakih			103
Bazarlu Bey			154
Hocaca			143
Doğan Bey	5	-	25
Köprübaşı	19	1	96
Kale	4	-	20
Tatarlar	31	-	155
Toplam	327	55	1690

TABLO 2: 1519 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle Adı	Hane	Mücerred	Nüfus
Debbağlar			130
Karagöz Bey			66
Kulak Burak			31
Medrese			55
Haraççı			66
Circır			80
Cami			72
Kuyumcu			137
Habib Fakih			85
Bazarlu Bey			133

Hocaca			146
Doğan Bey			21
Köprübaşı	12	3	63
Tatarlar	18	5	95
Toplam	222	70	1180

TABLO 3: 1530 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle Adı	Hane	Mücerred	Nüfus
Debbağın			99
Karagöz Bey			65
Kulak Burak			21
Medrese			33
Haraççı			43
Cırcır			53
Cami			21
Kuyumcu			92
Habib Fakih			53
Bazarlı Bey			82
Hocaca			124
Doğan Bey	1	-	5
Köprübaşı	17	4	64
Tatarlar	12	4	64
Oruç Bey	3	-	25
Toplam	163	44	859

TABLO 4: 1568 Tahririne Göre Müslüman Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle Adı	Hane	Mücerred	Nüfus
Debbağın			122
Karagöz Bey			65
Hacı Burak			55
Medrese			55
Haraççı			93

Kasım			
Cırcır			89
Cami-i Atik			78
Kuyumcu			148
Habib Fakih			77
Bazarlu Bey			117
Hoca			333
Mescid-i Doğan	3	-	15
Köprübaşı	24	2	122
Tatarlar	31	10	165
Oruç Bey	2	-	10
Toplam	299	49	1544

Tabloda görüleceği gibi 1568’de Dimetoka’nın mahallelerinde yaşayan Müslüman sayısı, tahminen 1500 ila 1600 arasındadır. En fazla nüfus, Hoca ve Tatarlar mahallelerinde bulunmaktadır. Buna karşın en küçük mahalleler, Oruç Paşa ve Mescid-i Doğan Bey mahalleleridir. Bu kayıtlar verilirken, imam ve müezzinler ile askeri görevliler ve muaf olanlar da hane olarak kabul edilmiştir. Zira bunların bekâr olanlarına dair genelde mücerred şerhi verilmektedir. Hiçbirisinde de bu şerh olmadığı için hane kabul edilmişlerdir.

54 numaralı tahrirde, 12 imam ve 9 müezzin kaydedilmiştir. Bazarlu Bey Mahallesinde 2 müezzin kayıtlı iken; Oruç Paşa, Hacı Burak, Mescid-i Doğan Bey, Cüneyd Fakih, Kuyumcu, Karagöz Bey, Köprübaşı Mahallelerinde müezzin bulunmamaktadır. İmam bulunmayan mahalleler ise; Oruç Paşa, Mescid-i Doğan Bey ve Karagöz Bey Mahalleleridir¹⁸⁴. Vergi kayıtları içerisinde 1 de dizdar kaydedilmiştir. Bunun dışındaki görevliler hakkında bilgi, mevcut değildir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu mahallelerde; 2 cami, 4 mescid, 2 zaviye, 2 hamam, 2 kapan ve 1 de değirmen bulunmaktadır.

Yukarıda, Dimetoka şehir merkezi kayıtlarını içeren dört farklı tahrir hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler göstermektedir ki; Dimetoka

¹⁸⁴ TK. KKA, TD 54, s. 74a-b, 76a-b.

şehir merkezinde, sayısı yalnız 1519'da azalmak kaydıyla on beş mahalle mevcuttur. Bu da şehir yapılanmasının, daha II. Bayezid devrinde tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Bu fikir, eldeki en eski veriye dayanılarak öne sürülmektedir. Mahalle yapılarının daha önce oturmuş olması da muhtemeldir. Nüfus verileri bir şehrin önemini belirleyen faktörlerden biri kabul edilirse, Dimetoka'nın söz konusu dönem içersinde en parlak devrini II. Bayezid devrinde yaşadığı söylenebilir. Dimetoka şehir merkezinin bu dönemde II. Bayezid hassı haline getirilmiş olması, bunda en etkili faktör olmalıdır. Aynı dönemde Dimetoka'da kurulan vakıfların sayısındaki artış¹⁸⁵, şehre dair özel bir ilgiyi ortaya koymaktadır.

Vakıflar, Osmanlı sosyal hayatına birçok devirde çok olumlu katkılar yapmıştır. Asayişin sağlanmasında, üretimin artmasında ve sosyal sorunların çözülmesinde başat rol üstlenmişlerdir. Vakfın aynı zamanda "muafiyet" anlamı da taşıması, insanlar için bir çekim merkezi haline gelmelerine neden olmuştur. Bu nedenle vakıflar, terimsel olarak "şenlendirme" denilen politika ile bir bölgenin ihyasında kullanılmışlardır. Bu özellikleri ile söz konusu dönemde vakıflar, Dimetoka şehrinin gelişmesine ve nüfusunun artmasına katkı sağlamış olmalıdırlar.

Dimetoka hakkında Fatih döneminden elimize ulaşmış bir tahrir bulunmamakla birlikte, bu dönemde vakıfların kapatılması, Dimetoka'nın durumunun II. Bayezid devrinden daha iyi olmadığını düşünmemize neden olmaktadır. Tek neden vakıflar değildir elbette. Bu dönemdeki savaş sayısı, özellikle paranın değerindeki oynamaların da neden olduğu bir takım sosyal sıkıntılar, müsadere gibi sosyal hayatı etkileyen uygulamalar ve Dimetoka'ya dair özel ve idari bir ilginin olmadığı da düşünüldüğünde, bu ihtimal kuvvet kazanmaktadır. Bu süreç, Dimetoka ile özel anlamda ilgilenmiş ve ülkenin imar ve idari düzenlemesine daha çok mesai ayırmış olan II. Bayezid ile son bulmuş olmalıdır.

II. Bayezid devri sonrasında Osmanlı Devleti, karakter anlamında Fatih dönemine benzeyen bir yapıya bürünmüştür. Yavuz Selim döneminde sosyal

¹⁸⁵ Farklı tarihlerde Dimetoka'da kurulmuş bulunan vakıfların karşılaştırması için bkz. Gökbilgin, a.g.e, s. 196 vd.

hayata ve harcamalara ayrılan payın, bir önceki döneme göre epeyce azalması, Dimetoka'nın gelişimine sekte vurmuş olmalıdır. Nitekim bu dönemde Dimetoka'da, amiyane tabir ile "bir çivi bile çakılmadığı" anlaşılmaktadır. Devletin kazuistik (müdahaleci) yapısı yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Bu da nüfusun önemli miktarda azalmasına neden olmuştur. 1485'de tahminen 1.700 civarında olan Müslüman nüfus, 1519'da 1.200 civarına düşmüştür¹⁸⁶. Bu durum, Müslüman nüfusun yaklaşık üçte bir oranında azaldığını göstermektedir. Aynı vaziyet, Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde Müslüman nüfus, yaklaşık 860'a kadar düşmüştür. Bu sayı, bir önceki tahririne göre yine üçte birlik bir düşüş dilimine işaret etmektedir. II. Bayezid devri tahririne göre bakılırsa, Dimetoka şehir merkezinin kırk beş yılda Müslüman nüfusunun yarısını kaybettiği anlaşılabacaktır.

Nüfusun en az olduğu 1530 tarihinden başlamak üzere, yeniden bir artış gözlenmektedir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. İlki, Kanuni saltanatının ikinci aşaması diyebileceğimiz göreceli bir refah artışıdır. Devlet, en geniş sınırlarına ve zenginliğinin doruk noktasına bu devirde ulaşmıştır. Bu durum, şehirlerin sosyal ve demografik yapısına da katkı sağlamış olmalıdır. Nitekim bu dönemde Dimetoka'da kurulan vakıf sayısının artması da bu katkıyı işaret etmektedir. Yavuz Selim'in kızı olan ve Kanuni'nin kız kardeşi Şâhi Sultan gibi saray mensupları dahi yeni vakıflar inşa etmişlerdir¹⁸⁷. Bu durum, şehirde demografik bir hareketlenme meydana getirmiş olmalıdır. İkinci neden ise, tüm Akdeniz havzasında yaşanan nüfus artışıdır. Özel nedenlerin dışında bu genel artış¹⁸⁸, Dimetoka'da da görülebilmektedir. 1568 tahririnde hane sayısı 299'a, toplam nüfus da tahminen 1.500-1.600 seviyesine çıkmıştır. Bu artışta belki de en az etkiyi, ihtida hareketleri sağlamıştır. Bu dönemde ihtida hareketlerinin çok sınırlı olduğunu, tahrirlerden görebiliyoruz. İhtidanın en hızlı olduğu dönem (1519 tahririne göre tahminen 80-90 hane ile Yavuz Selim Dönemi), artık geride

¹⁸⁶ Bu tarihteki nüfus düşüşüne dair bir değerlendirme için bkz. Şakir-Taş, a.g.e, s. 251.

¹⁸⁷ Gökbilgin, a.g.e, s. 507.

¹⁸⁸ Osmanlı Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), s.386.

kalmıştır. Bu durumdan yola çıkarak; Müslüman nüfustaki artışın yapay değil, doğal bir artış olduğu söylenebilir. Yani şehir nüfusunu oluşturanlar arasında din değiştirmelerden kaynaklanan ve Müslüman nüfus lehine değişen bir hareketlilik söz konusu değildir.

Aşağıda dört farklı tahririn sunduğu nüfus verileri karşılaştırılmıştır. Değişimler, her kayıt için bir önceki tahrire olan oranı belirtmektedir.

TABLO 5: 1485-1568 Müslüman Mahallelerin Nüfus Değişimleri

Tahrir Yılı	Hane	Mücerred	Nüfus	Değişim
1485			1690	-
1519			1180	(-) %43,2
1530			859	(-) %37,3
1568	299	49	1544	(+) %44,4

1485 ve 1568 tahrirlerini karşılaştırdığımızda; mahalle sayısı yalnızca bir eksilmesine rağmen hane sayısı %7,5, mücerred sayısı %12,2 ve toplam nüfus %8,1 oranında azalmıştır.

b) Gebran Mahalleler:

Dimetoka Kalesi dâhilindeki gebran mahalleleri, şehir teslim alınarak fethedildiği için fetih sırasında herhangi bir zarar görmemiştir. Nitekim bu mahallelerin korunduğu, Anadolu'dan getirilen Türklerin kale dışına yerleştirilmelerinden anlaşılmaktadır. Buranın yerli halkı olan gayrimüslimlerin hem Türklerle kaynaşp, karışmasına hem de eski düzenlerinin bozulmasına izin verilmemiştir. Fetih sonrasındaki nüfuslarının artmasından anlaşılabileceği üzere, herhangi bir yaptırıma uğratılmadıkları düşünülebilir. Kale içindeki bu mahallelerin zarar görmüş olduğu tek hadise, Savcı Bey Hadisesi sırasında kuşatmadır. Kaleye sığınan asi şehzadenin üzerine yürüyen Sultan I. Murad'ın korkusundan, buradaki gayrimüslimlerin bir bölümünün evlerini terk ettikleri bilinmektedir¹⁸⁹. Bunun dışında buradaki yaşamı olumsuz etkileyecek bir olay meydana gelmemiştir.

¹⁸⁹ Hammer, a.g.e, s. 98.

Gebran mahalleler, 1485 tahririnde “Gebran-ı Kale” şeklinde tek mahalle olarak kaydedilmiştir. Bu durum, nüfusun az ve yerleşim yerlerinin iç içe geçmişliğine veya idari anlamda tek mahalle şeklinde örgütlendirilmiş bir yapının tercih edilmesine bağlı olabilir. Tahririn hazırlanış biçimi ve mantığı da göz ardı edilmemelidir. Aslında Bizans devrinde bu mahallenin, üç farklı mahalle şeklinde teşkilatlandırıldığı ve bunların kiliseler etrafında kurulduğu bilinmektedir. Nitekim 1519 tahririnde bu tek mahalleli yapı, aslına rücû ettirilerek üçe bölünmüştür. Bunlar Ayo Todor, Manastır ve Köse Papas mahalleleridir. Bunlardan başka 1519 tahririnde bir gebran mahallesinin daha kurulduğu görülmektedir. Bu mahalle, “Yahudiyan” ismini taşımaktadır. 15 haneden ibaret bu mahalle, 1530’da “Dimitri nam-ı diğer Yahudiyan” ismi ile kaydedilmiştir. 1568’deki kaydında ise, Dimitri ismi de kaldırılarak “Yahudiyan nam-ı diğer Selmag” ifadesi kullanılmıştır. 1530 tahririnde gebran mahalle sayısı değişmemiş ve yine dört mahalle kaydedilmiştir.

1568’de Dimetoka dâhilinde, gebran mahallesi sayısı altıya yükselmiştir. İsimleri; Köse Papas, Manastır, Arnavudlu, Yahudiyân (Selmag), Ayo Todore ve Aya Nikola’dır. Bunlardan Arnavud Mahallesi dışındakiler, Dimetoka Kalesi içinde yer almaktadır. 54 numaralı tahrirde, Mahalle kayıtlarından önce şu şerh verilmiştir:

“Gebran-ı Nefs-i Dimetoka cizyelerin Hazret-i Padişah-ı Âlem-Penah Hazretlerine virüb ispençlerin vakf-ı mezbureye eda itdikten sonra avarız bedeli Edirne’de olan saray-ı âmireye tâbi bağlara ve bağçelere hidmet iderler¹⁹⁰”

Bu şerhe göre, gebran reaya için de durum Müslümanlardan farklı değildir. Yalnız, Müslümanların örfi vergileri padişah hassına, şer’i vergileri Bayezid Vakfı’na aitken; gayrimüslimlerin şer’i vergileri padişah hassına, örfi vergileri vakfa aittir. Aradaki tek fark, avarız karşılığı olarak gayrimüslimlerin hizmetle yükümlü olmalarıdır. Bunu hizmet ederek mi yoksa belli bir miktar ücret karşılığında mı ödediklerini bilemiyoruz.

Defterde kayıtlı gebran mahallelerin tafsilatlı kaydı şu şekildedir:

¹⁹⁰ TK. KKA, TD 54, s.74a.

1) Mahalle-i Köse Papas:

Hristiyan mahallesidir. 1519'da 43 hane, 10 mücerred ve 8 bive, 1530'da 45 hane, 1 mücerred ve 2 bive kaydı bulunmaktaydı¹⁹¹. 1568'de ise; 30 hane, 3 mücerred ve 3 bive kaydı bulunmaktadır¹⁹². Bu kayıt, tahmini olarak 156 kişilik bir nüfusa denk gelmektedir. Farklı tarihlerdeki nüfus verileri, aşağıdaki tablodan daha net anlaşılabilir.

TABLO 6: Köse Papas Mahallesi Nüfus Tablosu

Yıl	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus	Değişim
1519			8	233	-
1530			2	228	(-) %2,2
1568			3	156	(-) %31,6

2) Mahalle-i Manastır:

Hristiyan mahallesidir. İsminden de anlaşılacağı üzere bir manastırın etrafında kurulmuş olmalıdır. Nasıl ki Müslüman mahalleleri, camilerin etrafında kuruluyorsa; gayrimüslimler için de ibadethane merkezli yerleşim söz konusudur. Bu durum hem söz konusu devrin ortak kültürü (uygulama sahası farklı olmakla birlikte) hem de Osmanlı'daki "millet sistemi" ile alakalı olmalıdır. Mahallenin 1519'da 34 hane, 13 mücerred ve 5 bive, 1530'da ise; 48 hane ve 5 bive kaydı bulunmaktaydı¹⁹³. 1568'de mahallede, 33 hane, 12 mücerred ve 4 bive kaydı bulunmaktadır¹⁹⁴. Tahmini nüfus 181'dir.

TABLO 7: Manastır Mahallesi Nüfus Tablosu

Yıl	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus	Değişim
1519			5	188	-
1530			5	245	(+) %30,3
1568			4	181	(-) %26,2

¹⁹¹ BOA, TD 370, s.19.

¹⁹² TK. KKA, TD 54, s.74a.

¹⁹³ BOA, TD 370, s.19.

¹⁹⁴ TK. KKA, TD 54, s.74a-b.

3) Mahalle-i Arnavudlu Der Birûn-ı Kal'a-i Mezbur:

Hristiyan mahallesidir. Mahalle isminden yola çıkarak Arnavut oldukları varsayılmaktadır. Bunlar göçmen oldukları ve bir önceki tahrirden sonra (1530 sonrasında) geldikleri için daha evvelki nüfusları hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

1568 tahririnde, mahalle kaydının başında şu şerh yer almaktadır:

“Kal'a-i mezbur yirmi yıldan mütecaviz imiş kasaba-i mezburede mütemekkin itmişlerdir ber muceb-i emr-i şerif deftere kayıt olundu deyü Ferecik Kadısı kasaba-i mezbure-i tahrir ittiğü defterde mukayyed bulunmağın vech-i meşruh üzere haliyen defter-i cedide kayıt olundu deyü mukayyedir, defter-i atik¹⁹⁵”

Şerhten anlaşıldığına göre mahalle sakinleri, yirmi yıldan biraz fazlaca bir zaman önce (1540 sonrası) buraya gelip yerleşmişlerdir. Dimetoka Kalesinin dışında bulunduğu belirtilen mahallenin, 1530'da kaydının bulunmaması da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Nitekim şerhe göre mezkûrlar, bu tarihte, Ferecik Defterine kayıtlıdır.

Machiel Kiel, bunların 1600'lü yıllarda göç ettirilen Hristiyan asi dağlılar olduklarını belirtmektedir¹⁹⁶. Ancak görüldüğü üzere bu doğru değildir. 1568'de bunlar, Dimetoka dâhilindedir ve gelişlerinden bu yana yirmi yıldan fazla olduğu şerhte bildirilmiştir. Ayrıca yine Kiel'in iddiasına göre bu yüzyılda, Dimetoka dâhilinde bunlardan birkaç da köy teşkil edilmiştir¹⁹⁷. Bu bilgi de doğru olmayıp, defterimizde kayıtlı Arnavut isimli ya da göçle geldikleri belirtilmiş bir Arnavut köyü mevcut değildir. Bunların geliş ya da getiriliş nedenleri belirlenememiştir.

Mahallenin 1568'de, 24 hane ve 1 mücerred kaydı bulunmaktadır. Kayıtlardan birisi, Müslüman çiftliği olup, tasarruf eden gayrimüslim reaya, toprağın mülkiyeti üzere çift resmine tabidir¹⁹⁸. Nüfus, 121 kişidir.

¹⁹⁵ TK. KKA, TD 54, s.74b.

¹⁹⁶ Kiel, a.g.m, s.307.

¹⁹⁷ Kiel, a.g.m, s.307.

¹⁹⁸ TK. KKA, TD 54, s.74b.

4) Mahalle-i Yahudiyân nam-ı diğer Selmag:

Mahalle isminden yola çıkarak, ahalisinin Yahudi olduğu düşünülebilir. Nitekim kaynaklarda da bu, sıkça vurgulanmaktadır. Ancak kaydı bulunan kişilerin isimlerine bakıldığında bunun böyle olmadığı açıktır. Mahalle ahalisi, ekseri Rum ve Slav ismi taşıyanlardan oluşmaktadır. Çoğu, mesleklerini de ifşa eden bu isimlerden, “Yorgi Terzi, Todor Boyacı, Kosta İpekçi, İstapan Tahtacı, Nikola Taşçı, Yani Külçü” örnek olarak verilebilir. Yahudi olduğuna kanaat getirilebileceğimiz net bir isim bulunmamaktadır¹⁹⁹.

1519’da “Yahudiyan”, 1530 tarihli tahrir defterinde de mahalle ismi için “Dimitri nam-ı diğer Yahudiyan” tabirleri kullanılmıştır. Hem 1530 hem de 1568 kayıtlarına bakılırsa mahalle, Rum mahallesidir. Ancak mahalle ismine bakılırsa, işaret ettiği zümre ile de bir alakası mutlaka olmalıdır. 1492’de İspanya’dan kovulan Yahudi mültecilere ev sahipliği yapmış olabilir. Nitekim XVI. asrın başlarında Edirne ve civarında “Katalan ve Portugal” gibi isimlerle, cemaatleri dahi bilinen (geldikleri yerleri işaret etmektedir) birçok Yahudi mahallesi kurulmuştur. Dimetoka’ya da iskân edilmiş bir grup Yahudi olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunlar herhangi bir nedenle buradan ayrılmış gözükmektedirler.

Yahudilerin yerleştikleri ülkelerin dinlerine ve isimlerine kolayca adapte oldukları (Kabala inancının etkisiyle) bilinmektedir²⁰⁰. Ancak durum böyle olsa, yani “dönme” oldukları varsayılsa bile; hâkim kültür ve din olan “Türk-Müslüman” kültür ve dinine dönmeleri gerekirdi. Rum-Slav isimleri almaları akla yatkın gelmemektedir. Son iki tahrir göstermektedir ki artık bu tarihlerde mahalle ahalisi içinde Yahudi bulunmamaktadır. Kayıtlarda bir havra da yer almamakta, üstüne üstlük burada bir kilise bulunduğu belirtilmektedir. Hatta 1519 ve 1530 tahrirlerindeki kayıt sayısının neredeyse birbiriyle aynı olması da göstermektedir ki; burada vuku bulmuş nüfus hareketi, 1519 öncesinde gerçekleşmiştir. 1492 sonrasında burada bir Yahudi Mahallesi kurulduğu ama

¹⁹⁹ TK. KKA, 54, s.74b.

²⁰⁰ Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 41.

daha sonra buradan ayrıldıkları düşüncesi, akla gelen en makul tespittir. Yahudi tabiri de tesmiye için kalıplaşmış olabilir. Bunun dışında ileri sürülebilecek tek fikir, buraya “Yahudiyan” denilmesinin nedeninin “yaşayanların inançlarıyla değil, daha başka veya özel bir durumla ilgili olması” düşüncesidir.

1519’da 15 hane, 1 mücerred ve 4 bîve, 1530’da 15 hane ve 2 bîve kaydı bulunan mahallenin²⁰¹, 1568’deki kaydı, 22 hane, 6 mücerred ve 1 bîvedir²⁰². Nüfus, 117 kişiden ibarettir.

TABLO 8: Yahudiyan Mahallesi Nüfus Tablosu

Yıl	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus	Değişim
1519			4	80	-
1530			2	77	(-) %3,75
1568			1	117	(+) %51,9

5) Mahalle-i Ayo Todore:

Hıristiyan mahallesidir. 1519 ve 1530’da “Ayo Todor” ismi ile kayıtlıdır. 1519’da 34 hane, 10 mücerred ve 4 bîve, 1530’da 37 hane, 2 mücerred ve 6 bive kaydı bulunmaktadır²⁰³. 1568’de, 24 hane, 6 mücerred ve 2 bîve kayıtlıdır²⁰⁴.

TABLO 9: Ayo Todore Mahallesi Nüfus Tablosu

Yıl	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus	Değişim
1519			4	184	-
1530			6	193	(+) %4,8
1568			2	128	(-) %33,7

6) Mahalle-i Aya Nikola:

Hıristiyan mahallesidir. 1568’den önceki kayıtlarda bu isimle bir mahalle kaydedilmemiştir. 1530 sonrasında kurulan iki mahalleden biridir. Bunlardan Arnavudlu, kale dışında kurulmuşken; Aya Nikola kale içindedir. Bu

²⁰¹ BOA, TD 370, s.19.

²⁰² TK. KKA, TD 54, s.74b.

²⁰³ BOA, TD 370, s.19.

²⁰⁴ TK. KKA, TD 54, s.75a.

mahallenin göç ile geldiğine dair bir kayıt yoktur. Bu da Aya Nikola Mahallesinin, kale içindeki diğer dört mahalleden birinden ya da birkaçından koparak oluşturulduğu şeklinde yorumlanabilir.

Mahallenin 1568'de 20 hane ve 6 mücerred kaydı bulunmaktadır²⁰⁵.

Dimetoka Kalesi içindeki gebran mahallesi sayısı 1485'de 1, 1568'de 5'dir. Nüfus, mahalle sayısının artışıyla doğru orantılı olarak oldukça artmıştır. Bunun haricinde 1540 sonrası kale dışında bir mahalle daha kurulmuştur. Toplam gebran mahalle sayısı 6'ya yükselmiştir. 1485'de 1 mahalle ve 106 hane, 7 mücerred gebran kayıtlıdır. 1519'da mahalle sayısı 4'e çıkarken; hane sayısı 126, mücerred sayısı ise 34'e yükselmiştir. Bîve sayısı ise, 21'dir. 1530 tahririne göre mahalle sayısı yine 4'tür. Hane sayısı 145'e yükselmiştir. Ayrıca 4 mücerred ve 15 bîve kaydedilmiştir. 1568'de mahalle sayısı 6'ya yükselmiştir. Hane sayısı 153'e çıkmıştır. Ayrıca 34 mücerred ve 10 bîve kaydedilmiştir.

Nüfustaki genel yükseliş, mahalle sayısındaki artışa paralel olmakla birlikte, bu artış aldatıcıdır. Kale içindeki mahallelerde genel bir nüfus artışından söz etmek mümkün değildir. Dimetoka'nın yerli ahalisi sayabileceğimiz nüfusta, ilk tahrirle son tahrir arasında azalma söz konusudur. En eski mahalleler olan Köse Papas, Manastır ve Ayo Todore mahallelerinde nüfus, genel anlamda düşmüştür. Köse Papas'da nüfus, 1519'da 233 iken 1568'de 156'ya gerilemiştir. Manastır Mahallesindeki nüfus, 1519'da 188'dir. 1530 tahririnde mühim bir atış görülmekle birlikte, 1568'deki nüfusun 181'e gerilediği görülmektedir. Ayo Todore'de de 1530'da bir artış mevzu bahis olsa da; 1519 ile 1568 arasında ciddi bir nüfus kaybı mevcuttur. Bu üç mahallenin 1519'daki toplam nüfusu 605 iken, 1568'deki nüfus 465'dir. Kırk dokuz yılda yerli ahalinin nüfusu, % 23,2 oranında azalmıştır.

1485 tahriri ile 1568 tahririni karşılaştırdığımızda da durum aynıdır. Bu ilk tahrirde 106 hane ve 7 bîveden oluşan gebran ahalinin nüfusu, 537'dir. 1530'da bu sayı 666'ya yükselmesine rağmen 1568'de yukarıda da görüldüğü üzere, 465'e düşmüştür. 1568'deki nüfus, 1485'deki sayının %

²⁰⁵ TK. KKA, TD 54, s.75a.

84,6'sına denk gelmektedir. Yani elimizdeki 1485 tarihli ilk tahrir verilerine göre gebran nüfus 1519'da artmış olmasına rağmen, 1568'de tekrar düşmüştür. Düşüş oranı, % 14,4'tür.

Yerli halkın nüfusunu, en eski üç mahallenin kayıtlarına göre düşmüş olmakla birlikte; bu durumu tersine çevirebilecek bir ihtimal, göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ihtimal, Yahudiyan ve Aya Nikola mahallelerinin özel durumlarıdır. Yahudiyan isimli mahallenin Yahudi sakini bulunmadığını ve ahalisinin Rum-Slav isimleri taşıdığını belirtmiştik. Aya Nikola Mahallesinin de mevcut durumda en eski mahalleler olduğunu belirttiğimiz yerlerin sakinleriyle tesis edilmiş olabileceğini ifade etmiştik. Bu iki mahallenin sakinlerinin, mezkûr üç mahalleden gelmiş olabilecekleri ihtimali, yukarıdaki tespitleri çürütebilir. Yahudiyan Mahallesi, 1519 tahririnde 80, 1530'da 77 ve 1568'de 117 kişiyi barındırmaktaydı. Aya Nikola da eldeki tek kaynak olan 1568 tahririnde 106 kişiden oluşmaktaydı²⁰⁶. Bu ihtimal göz önünde bulundurulursa 1568'de yerli halkın toplam nüfusu, 688'e çıkacaktır. Böylelikle nüfusun azalmadığı, aksine tüm diğer eski tahrirlere nazaran arttığı söylenebilir. Ancak bu ihtimal, zayıf görünmekte ve daha önce belirttiğimiz sebeplerden ötürü ispatlanamamaktadır. Aşağıda, Dimetoka şehir merkezini oluşturan gebran mahalleri için farklı tablolar hazırlanmıştır.

TABLO 10: 1485-1568 Gebran Mahallelerin Nüfus Değişimi

Tahrir Yılı	Mahalle Sayısı	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus	Değişim
1485	1			7	537	-
1519	4			21	685	(+) %27,5
1530	4			15	743	(+) %8,4
1568	6	153	34	10	809	(+) %8,8

1485ve 1568 tahrirlerini karşılaştırdığımızda, mahalle sayısı 1'den 6'ya çıkmıştır. Hane sayısı %44,3, toplam nüfus ise %50,6 oranında artmıştır. Hane sayısı 106'dan 153'e, nüfus ise 537'den 809'a yükselmiştir. Ancak bu artış yerli gebran ahalinin nüfusunda görülen bir artış değildir. Nüfus, zaman

²⁰⁶ TK. KKA, TD 54, s.75a

içersinde buraya yerleşen veya yerleştirilen göçmen gayrimüslimlerle artmıştır. Yerli gebran nüfusun %14,4 oranında düştüğünü yukarıda belirtmiştik.

Osmanlı şehir yapısı, dini farklılıklar esas alınarak oluşturulmuştur. Tahrir defterleri de vergi esaslı kayıtları içermekte ve bu tasnife uygun olarak kayıtlar tutmuştur. Her dini zümrenin müntesipleri, kendi sorumlu bulundukları esaslar içinde kaydedilmekle birlikte; diğer zümrelerin de dâhil olduğu bir genel bir nüfus verisi sunmaktadır. Yukarıda farklı başlıklar halinde, tahrir defterlerinin sunduğu bilgiler dâhilinde bir nüfus hesaplaması yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Dimetoka şehir merkezinin nüfusunu, hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri aynı tablolarda sunarak belirleyebiliriz.

Dimetoka şehir merkezinin nüfusu ve nüfus yapısı hakkında elimizdeki en erken tarihli kaynak 20 numaralı tahrir defteridir. Bu deftere göre şehirdeki toplam hane sayısı 402, mücerred sayısı 55 ve bîve sayısı ise 7'dir. Müslümanlara ait 16, gebran reayaya ait 1 mahalle kayıtlıdır. 402 hanenin 296'sı Müslim, 106'sı gebrandır. 55 mücerredin tamamı Müslüman, 7 bîvenin ise tamamı da gebrandır. Buna göre şehir merkezinde 1535 Müslüman ve 537 gebran yaşamaktadır. Toplam nüfus, 2072 kişidir. Nüfusun %74'ü Müslüman ve %26'sı gebrandır²⁰⁷.

TABLO 11: 1485'de Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu

1485	Mahalle Sayısı	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus
Müslüman	16			-	1535
Gebran	1			7	537
Toplam	17	402	55	7	2072

77 numaralı tahrir defterine göre 1519 tarihinde, nüfusta önemli miktarda azalma görülmektedir. Mahalle sayısı bir farkla artsa da nüfus genel anlamda azalmıştır. Gebran nüfusun arttığı, Müslüman nüfusun ise, azaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum toplam nüfusun oranlarını da değiştirmiştir.

²⁰⁷ Gökbilgin, a.g.e, s. 17,18, 42, 43; Şakir-Taş, a.g.e, s. 251, 252.

TABLO 12: 1519'da Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu

1519	Mahalle Sayısı	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus
Müslüman	14			-	1180
Gebran	4			21	685
Toplam	18	348	104	21	1865

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere; Müslüman nüfus 355 kişi azalmış, gebran nüfus 148 kişi artmıştır. Müslüman nüfustaki azalma oranı %23,2, gebran nüfustaki artış oranı ise %27,5 olarak gerçekleşmiştir. Toplam nüfus, %11,1 oranında azalmıştır. Toplam nüfusun %63,2'sini Müslümanlar, %36,8'ini ise gebran ahali oluşturmuştur.

1530 tarihli tahrir defterine göre, Müslüman nüfusun azalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Nüfus, 860'lara kadar düşmüştür. Buna karşın gebran nüfus artmaya devam etmiştir. Müslüman nüfusun önemli oranda düşmesi, toplam nüfusun da düşmesine neden olmuştur.

TABLO 13: 1530'da Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu

1530	Mahalle Sayısı	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus
Müslüman	15			-	859
Gebran	4			15	743
Toplam	19	308	47	15	1602

Müslüman nüfus 1530'da, 1519 tahririne göre 321 kişi azalmış, gebran nüfus ise 58 kişi artmıştır. Toplam nüfusta 263 kişilik bir eksilme olmuştur. Azalmanın oranı %16,4'tür. Müslüman nüfus, önemli miktarda azalma göstermekle beraber çoğunluk konumunu yitirmemiştir. 1530'da şehir ahalisinin %53,7'sini Müslimler, %46,3'ünü ise gebran ahali oluşturmuştur.

1568 tahririnde, hem mahalle sayılarında hem de nüfusu oluşturan her iki zümrenin nüfusunda da ciddi bir artış söz konusudur. Müslüman nüfus %44,4, gebran nüfus da %8,8'lik bir artış göstermiştir. Özellikle Müslüman nüfustaki artışa bağlı olarak toplam nüfus da önemli bir oranda artmıştır.

TABLO 14: 1568’de Dimetoka Mahallelerinin Toplam Nüfusu

1568	Mahalle Sayısı	Hane	Mücerred	Bîve	Nüfus
Müslüman	16			-	1544
Gebran	5			10	809
Toplam	21	452	83	10	2353

Bir önceki tahrire göre mahalle sayısı 2 artmıştır. Hane sayısındaki artış %31,9, mücerred sayısındaki artış ise %43,4’tür. Bîve sayısında az da olsa bir azalma söz konusudur. Toplam nüfus 751 kişi artmıştır. Artış oranı %46,8’dir. Nüfusun %65,6’sı Müslümanlardan, %34,4’ü gebrandan oluşmaktadır.

Dört farklı tahrirde şehir nüfusunun Müslüman-gebran oranı şöyledir:

TABLO 15: 1485-1568 Mahalleler Nüfusunun Müslim-Gebran Oranları

Yıl	Müslüman Nüfus	Oran	Gebran Nüfus	Oran	Toplam Nüfus
1485	1535		537	%26	2072
1519	1180			%36,8	1865
1530	859	%53,7	743	%46,3	1602
1568	1544	%65,6	809	%34,4	2353

Tüm bu veriler göstermektedir ki; fethinin ardından Dimetoka şehir merkezine, önemli miktarda Türk nüfus yerleştirilmiştir. Muhtemeldir ki bu göçmen nüfus, ilk devirlerden itibaren nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur. Tespit edebildiğimiz ve kaynaklarla da destekleyebildiğimiz ölçüde²⁰⁸, bu çoğunluk durumu XVII. asra kadar da devam etmiştir. Dimetoka, en parlak zamanlarını da II. Bayezid ve Kanuni saltanatının 1530’dan sonraki döneminde yaşamıştır. Bu devirlerde nüfus, çok ciddi artışlar kaydetmiştir. Vakıfların bu devirlerdeki artışı, sosyal hayatta göreceli bir iyileştirme ve ilgi çekici bir muafiyet olgusunun da yerleştiğine yorumlanabilir. Ayrıca vakıfların

²⁰⁸ Gökbilgin, a.g.e, s. 21-25; Şakir-Taş, a.g.e, s. 249-253.

söz konusu devirler için nüfusu olumlu etkileyen bir ortam oluşturdıkları sonucuna da ulaşabiliriz.

Dimetoka şehir merkezi nüfusu, II. Bayezid devrinde yukarıda belirtilen nedenlerin de etkisiyle göreceli olarak yüksek bir sayıya ulaşmıştır. Muhtemelen bu sayı, Osmanlı coğrafyasındaki özel durumları haiz bölgeler dışında, orta ölçekli kazaların nüfus ortalamasına da yakındır. Bu özelliği ile tipik bir kasaba görüntüsündedir. Ancak şehir, 1519 ve özellikle 1530 tarihlerinde çok ciddi nüfus kaybı yaşamıştır. İlk tahrir göre toplam nüfusunun neredeyse ¼'ünü kaybetmiştir. 1568'de ise, hem Akdeniz havzasındaki genel nüfus artışından hem de Kanuni devrinin getirdiği genel refah seviyesinden nasibini almış görünmektedir. Dimetoka şehir merkezinde nüfusun, 1568 sonrasında da arttığı kaynaklardan öğrenilebilmektedir²⁰⁹.

2) Köylerin Nüfusu:

Osmanlı Devleti'nin en önemli vergi kaynağını, tarımsal üretimden elde edilen vergiler oluşturmaktadır. Bu durum, geleneksel tüm devlet ve toplum yapıları için genel-geçer bir kaidedir. Üretimin ana kaynağı toprak olduğuna göre, nüfusun doğal toplanma alanlarını da kırsal kesimin oluşturması kaçınılmazdır. Bu durum en büyük kentler için olduğu kadar, taşradaki idari merkezler için de geçerlidir. Bu anlamda Dimetoka nüfusunu oluşturan kitlelerin de çoğunluğu köylerde yaşamaktadırlar. "Reaya" adı verilen bu üretici köylü halk, bazen tımar bazen mülk ve bazen de vakıflara ait toprağı işleyerek, hem kendi maişetini hem de sistemin üretim ve vergi kaynağını oluşturmaktaydı. Bu köylü üreticiler, işledikleri toprağın tasarruf şekline veya mülkiyet biçimine göre, farklı vergilerin de sorumluluğu altında bulunmaktaydılar. Temelde "çift sistemi" adı verilen bir toprak nizamının parçalarıydılar ve mülkiyeti kendisine ait olmayan toprağı işlemekteydiler.

Osmanlı tımar sisteminin kayıtlarını tutan tahrir defterleri; köylüleri işledikleri toprağın türüne göre kaydetmekle birlikte, bunların nüfus durum ve yapıları hakkında da bilgiler vermektedir. Söz konusu kayıtlarda köylerde

²⁰⁹ III. Mehmed Dönemi tahrirlerine göre Dimetoka şehir merkezi nüfusunun 2,600-2,800 arasında olduğu, Müslüman hane sayısının 365'e, gebran hane sayısının 198'e yükseldiği belirtilmektedir. Bkz. Kiel, a.g.m, s.307; Şakir-Taş, a.g.e, s.42 ve 43.

ikamet eden halk, evli veya bekâr olmalarına göre iki farklı kayıt türünde ele alınmışlardır. Evli olanların kayıtları çift, nim çift ve bennak şeklinde verilirken bunların birer “hane” oldukları vurgulanmaktadır. Bekâr olanları ise, “mücerred” şerhiyle belirtilmektedir. Her bir hane kayıt türü, birer aileyi ve mücerredler de tek başına bir kişiyi ifade etmektedir. Bu yöntem sayesinde de bir nüfus hesaplaması yapılabilir.

Tezimizin ana kaynağı durumunda olan 54 numaralı tahririn içerdiği hane-mücerred kayıtları da Dimetoka şehrinin merkez ilçesi durumunda olan “Dimetoka Nahiyesi”nin nüfusunun ortaya çıkartılabilmesinde yardımcı olacaktır²¹⁰. Nahiye nüfusunun bir kısmı hakkında, “mahalleler” başlığı altında veriler sunmuştuk. Aynı yöntem, merkez nahiyeye kayıtlı köyler için de uygulanacak ve bu sayede toplam nüfus hakkında tahmini bir sayı elde edilebilecektir. Dimetoka Kazası’nın merkezini oluşturan Dimetoka Nahiyesi’ne tabi köylerin, 1568’e yıllına ait hane, mücerred ve tahmini nüfus sayılarını içeren tablo aşağıda sunulmuştur.

TABLO 16: Dimetoka Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)

Köy-Mezra’a	Müslüman			Gebran			Nüfus
	H	M	N	H	M	N	
Yanık Viranı			15	54	-	270	285
Çekirdeklü			-	116	28	608	608
Hallac Muradlı			-	-	-	-	?
Soğanlık ve Akviran			9	91	19	474	483
Kozluca			-	62	37	347	347
Ak-Alan			-	53	15	280	280
Hekimlû			131	-	-	-	131
Doğancı Murad			142	-	-	-	142
Gerdene ve Avcılar Viranı			164	8	5	45	209
Çöğürtmeklû			-	43	12	227	227
Ketenlik			147	-	-	-	147
Peliticik	62	13	323	-	-	-	323

²¹⁰ Bkz. Tablo 1-15.

İzzedinlü	11	13	68	-	-	-	68
Yeniköy	-	-	-	15	-	75	75
Karaağaç	-	-	-	22	5	115	115
Bazarlu Tatar	30	8	158	-	-	-	158
İncügez	15	-	75	85	16	441	441
Ece ve Âşık Yaylası Mez.	-	-	-	-	-	-	?
Akçe-Alan	16	4	84	25	13	138	222
Kara Kilise	3	2	17	3	-	15	32
Emrudluk	4	5	25	13	7	72	97
Ezme Deresi	-	-	-	7	-	35	35
Kilisecik Yurdu	8	4	44	13	8	73	117
Hacı Ali Viranı	1	-	5	30	17	167	172
Sovucak	6	3	33	34	7	177	211
Çelebi Yaylası	6	2	32	21	19	124	156
Söğüdcük	1	-	5	21	9	114	119
Mihanlı Derbend	-	-	-	80	16	416	416
Kırağı Ali Bey	27	5	140	-	-	-	140
Kara Mihmad	19	2	97	3	-	15	112
Yayla Örencik	16	8	88	-	-	-	88
Yenice	55	23	278	-	-	-	278
Timurlar	113	12	579	-	-	-	579
Ayvalu	15	5	80	-	-	-	80
Kira Veren	32	3	163	-	-	-	-
Buraklar ve Tabaklar	-	-	-	-	-	-	?
Karacagöz	39	13	208	-	-	-	208
Bunaklu (Topaklu)	16	-	80	-	-	-	80
Tavşan Korusu	-	-	-	-	-	-	?
Hasan Obası	10	-	50	-	-	-	50
Gökçe Pınar	-	-	-	24	16	136	136
Ulucak	3	2	17	35	11	186	203
Yurmuklu	29	7	152	-	-	-	152

Yeniköy*	-	-	-	25	16	141	141
Soğuk Kilise	-	-	-	28	-	140	140
Kulak	16	11	91	-	-	-	91
Elmalu Dere	6	6	36	-	-	-	36
Salih	-	-	-	-	-	-	?
Çengellü	14	9	79	-	-	-	79
Mülk-i Kaya	7	4	39	-	-	-	39
Kürecik	-	-	-	-	-	-	?
Kara Ağaç	18	-	90	-	-	-	90
Devlethan	11	4	59	-	-	-	59
Müsellemcik	-	-	-	-	-	-	?
Halasçı Obası	20	-	100	-	-	-	100
Çiftlik-i Bazdar	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	746	191	3.921	911	276	4.831	8.752

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1568’de Dimetoka Nahiyesine tabi köy ve buralara bağlı mezra-mahalle sayısı 56’dır²¹¹. Bu elli altı yerleşim yerinin nüfusu, tahminen 9.000 civarındadır. Tabloda yer alıp da tahrirde, nüfusları hakkında veri elde etmekte kullandığımız kayıtları bulunmayan yerlerin nüfus bölümleri boş geçilmiştir. Bunlarla birlikte sayının dokuz bini bulması ve hatta bu sayıyı geçmesi kuvvetle muhtemeldir.

1568’de Dimetoka Nahiyesine bağlı köylerde yaşayan Müslüman hane sayısı 746, mücerred sayısı 191 ve toplam Müslüman sayısı 3.921’dir. Buna göre nüfusun %44,8’i Müslüman’dır. Toplam nüfusun %55,2’sini ise gebran reaya oluşturmaktadır. Dimetoka şehir merkezini oluşturan mahallelerde, çoğunluğu Müslümanlar oluştururken, köylerde az bir farkla da olsa gayrimüslimler çoğunluk durumundadır. Müslümanların yaşadığı en büyük köy, Timurlar köyüken; gebran reayanın yaşadığı en büyük köy, Çekirdeklü köyüdür. Bu iki köyün nüfusu, Dimetoka nahiyesi köylerinin toplam nüfusunun 1/9’undan fazladır.

* Nam-ı diğer Divane Musa.

²¹¹ TK. KKA. TD 54, s.76a-150a sayfaları arasında karışık verilmiştir.

Köy isimlerinin neredeyse tamamına yakınının Türkçe isimler taşıması dikkat çekicidir. Hatta yalnız gebran reayanın yaşadığı köylerde bile isimler, Türkçedir*. Dimetoka Nahiyesi'nde yalnız gayrimüslimlerin yaşadığı köy sayısı, 10'dur. Buna karşın yalnız Müslümanların yaşadığı köy sayısı ise, 23'tür. 14 köy, ortak kullanımdadır. 54 numaralı tahrirde, sıkça kaydedilmiş olan bir durum, köylerin iskâna açılma şekli hakkında farklı bir bilgi sunmaktadır. En az 10 köy, ormanlık alandan kazanılmıştır. Ve bunların tamamı da 1530 sonrasındadır. Bu da söz konusu dönemde, Dimetoka'daki hem nüfus hem de köy sayısının artmasına neden olmuş olmalıdır.

Aşağıda, mahallelerin de dikkate alınmasıyla hazırlanmış birkaç farklı tablo mevcuttur.

TABLO 17: Dimetoka Nahiyesinin Toplam Nüfusu (1568)

1568	Sayı	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Mahalle	21			2.353	%21,2
Köy	56			8.752	%78,8
Toplam	77	2.109	560	11.105	-

Vergi hâsılları bulunup da kayıtları yazılmayan reaya da yukarıdaki sayıya dâhil edildiğinde; Dimetoka Nahiyesinin nüfusu, 11.300 civarına yükselecektir. Eldeki veriler, söz konusu dönemde üretime bağlı olarak, nüfusun çok büyük bir oranda köylerde yaşadığını göstermektedir. Bu da tarihi süreç içerisinde yerleşim yerlerinin geçirdiği değişimi gözler önüne sermektedir. Söz konusu XVI. asırdan bu yana, nüfus tablosu tam tersine dönmüştür.

TABLO 18: Dimetoka Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı

1568	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Müslüman	1.045			%49,2
Gebran	1.064			%50,8
Toplam	2.109	560	11.105	-

* Çöğürtmeklü, Ketenlik, Yeniköy vs.

Tabloda sunulan veriler, 1568’de Dimetoka Nahiyesi’nde az farkla da olsa gebran nüfusun fazla olduğunu göstermektedir. Ancak yalnız vergi kayıtları bulunan “Tavşan Korusu, Hallaç Muradlu, Çiftlik-i Bazdar, Müsellemcik, Kürekcik ve Salih” gibi karyelerden alınan vergilere bakıldığında bu oran dengelenebilir. Nitekim bu köylerden alınan “raiyyet, bennak, çift” gibi Müslümanlara ait vergiler, “ispençe, bojik, hamr” gibi gebrana ait vergilerden fazla görünmektedir²¹². Bu da Müslüman nüfusun daha fazla olduğunu gösterir. İki yüzden fazla olduğunu tahmin ettiğimiz bu kayıt dışı nüfus, söz konusu farkı kapatmaya yeterlidir.

B) Nahiyelerin Nüfusu:

1568’de Dimetoka Kazası’na tâbi üç nahiye bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi, kaza merkezi durumunda olan Dimetoka Nahiyesi dışındaki “Cebel” ve “Ova” nahiyeleridir.

1) Cebel Nahiyesi:

Cebel kelimesi, “dağ, dağlık alan” anlamına gelen Arapça bir sözcüktür. Dimetoka’nın, Ergene Nehrinin batısı ile Edirne’ye kadar uzanan kuzey kesimi dağlık bir arazidir ve buraya söz konusu devirde, ismiyle müsemma olarak “Cebel Nahiyesi” denilmiştir. Ancak bu dağlık alan, önemli yükseklikleri havi değildir. Doğu Rumeli’yi oluşturan bu bölge, genelde düzdür ve ovalardan oluşmaktadır. Bu nedenle, küçük tepelik bölgelerin düzlüklerden ayırt edilebilmesi için “dağ” tesmiyesi kullanılmıştır.

Cebel Nahiyesi, Ergene ve Meriç nehirlerinin tam ortasında ve batıdan Edirne’ye uzanan yolların kavşak noktasındadır. Edirne-Ferecik hattı da buradan geçmektedir. Bu nedenle 54 numaralı tahrirde, Cebel nahiyesi dâhilinde birçok “derbent köyü” kaydedilmiştir. Bunlara ait kayıtlar, tezimizin son kısmında detaylıca sunulacaktır.

1568 tarihinde Cebel Nahiyesi’ne tabi 32 köy kaydedilmiştir. Bu köyler arasında hem nüfus hem de vergi-üretim açısından Dimetoka’nın en mühim köylerinden bazıları yer almaktadır. Nahiyenin toplam nüfusu ise, Dimetoka nahiyesine tabi köylerden fazladır. Bu yapısı ile Cebel Nahiyesinin, en az tabi

²¹² TK. KKA, TD 54, s. 112a-124a.

olduğu Dimetoka nahiyesi kadar büyük olduğu söylenebilir. Cebel Nahiyesinin bir diğer özelliği de burada meskûn reayanın ezici bir çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Bu özelliği ile Dimetoka nahiyesinden farklı bir görünüm arz etmektedir.

TABLO 19: Cebel Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)

Köy-Mezra'a	Müslüman			Gebran			Nüfus
	H	M	N	H	M	N	
Mahmudlu			519	-	-	-	519
Domuz Viranı			108	5	5	30	138
Kapucu Deresi			253	-	-	-	253
Furuncuk			5	36	13	193	198
Ketenlik			-	104	21	541	541
Bukruvan			-	87	1	436	436
Sovucak Pınar Mahallesi			150	7	-	35	185
Balkıl Viranı			5	52	9	269	274
Eriklü			5	5	-	25	30
Dibeklü Taş-Daru Obası			784	-	-	-	784
Terzi Viranı			622	-	-	-	622
Ekrek Deresi-Avcılar	49	28	273	27	19	154	427
Kabul Çiftliği	50	5	255	-	-	-	255
Söğütlü Dere-Salih Viranı	12	3	63	-	-	-	63
Ömerlice	29	8	153	-	-	-	153
Hamidlü	40	14	214	-	-	-	214
Ömer Viranı	32	11	171	-	-	-	171
Balçılı	9	3	48	21	8	113	161
Kozluca	-	-	-	27	11	146	146
Karabeylü	61	13	318	-	-	-	318
Kerek	122	34	644	-	-	-	644
Silgeri	40	11	211	-	-	-	211
Hacı Viranı ve Kal Ören Mah.	14	3	73	23	20	135	208
Bey Viranı ve Kozluca	36	13	193	-	-	-	193

Esenlü	82	20	430	-	-	-	430
Halil Ören	5	1	26	-	-	-	26
Karabeylü ve Halk-ı Çifte	47	3	238	-	-	-	238
Sevnes Viranı	14	2	72	-	-	-	72
Okçu Viran	85	-	425	-	-	-	425
At Eri	15	4	79	30	26	176	255
Veled-i Dağ Eri	38	19	209	-	-	-	209
Uğurlu Dere Viranı	6	4	34	-	-	-	34
Toplam	1.253	315	6.580	424	133	2.253	8.833

Cebel nahiyesinde nüfusun %74,5'ini Müslümanlar, %25,5'ini ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu nüfus yapısı, Cebel nahiyesinin Anadolu'ya olan yakınlığı ile açıklanabilir. Nitekim Trakya'nın fethi sırasında Osmanlıların ilk yerleştikleri yerler, Anadolu'ya nispeten yakın bölgelerdir²¹³. Bizans döneminde burada yaşayan yerli halk için de güneyden gelen Türk akınları, bir tehdit unsuru oluşturmuş ve buradaki nüfusun daha batıya kaymasına neden olmuş olabilir. Ayrıca bölge arazisinin -özellikle de konar-göçer Türkmenlerin besledikleri hayvanlar için- elverişli yapısı da buraya yerleşen Türk nüfusun artmasına neden olmuş olabilir. Nitekim önemli bir nüfusa sahip olan Tanrıdağı Yürükleri'nin fetih sonrası buraya yerleştiğini biliyoruz. Onları buraya çeken nedenlerden en mühimi, arazi yapısı olmalıdır.

Cebel nahiyesinde yalnız Müslümanların ikamet ettiği köy sayısı, 20'dir. 32 köyün 20'sinde yalnız Müslümanlar yaşamaktadır. Müslüman bulunmayan köy sayısı ise, yalnız 3'tür. Müslüman nüfus özellikle Okçu Viran, Esenlü, Kerek, Karabeylü, Terzi Viranı, Dibeklü Taş ve Mahmudlu köylerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yedi köy, Cebel nahiyesinin toplam nüfusunun 1/3'ünü barındırmaktadır. Gebran reaya ise; Ketenlik, Balkıl Viranı ve Bukruvan köylerinde yoğunlaşmıştır. Cebel nahiyesinin en büyük köyü, Dibeklü Taş köyüdür. Cebel nahiyesi nüfusunun neredeyse 1/10'u bu köyde ikamet etmektedir.

²¹³ Gökbilgin, a.g.e, s.189.

TABLO 20: Cebel Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı

1568	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Müslüman	1.253			%74,5
Gebran	424			%25,5
Toplam	1.677	448	8.833	-

2) Ova Nahiyesi:

Dimetoka nahiyesinin güneyini oluşturan bölgeye Ova nahiyesi ismi verilmiştir. Nahiye, Kızıl Deliçay, Ergene ve Meriç nehirlerinin üzerinden geçtiği verimli bir arazide kurulmuştur ve güneydeki Ferecik kazasına kadarki toprakları kapsamaktadır. Hem köy sayısı hem de nüfus açısından, kazanın en küçük nahiyesi durumundadır. Nüfusunun azalmasında, 1530 civarlarında buraya tabi iken; Edirne kazasına bağlanan köylerini kaybetmesinin etkisi olmalıdır²¹⁴. Nüfusunun büyük bir kısmını gebran reaya oluşturmaktadır. Yerleşim yerleri, daha çok nehir yataklarında kurulmuştur. Bu anlamda nüfus yoğunluğunun fazla olduğu söylenebilir. 1568'de nahiyenin ayrıntılı nüfus tablosu aşağıdaki gibidir:

TABLO 21: Ova Nahiyesine Tabi Köylerin Nüfusu (1568)

Köy-Mezra'a	Müslüman			Gebran			Nüfus
	H	M	N	H	M	N	
Sarı Hızırlı			179	-	-	-	179
Umur Bey			87	5	-	25	112
Simavina			220	50	13	263	483
Eminüddin			59	21	20	125	184
Yeniköy			-	40	12	212	212
Saltuk			59	76	34	414	473
Kara Yusuf			70	54	17	287	357
Opan			-	29	5	150	150

²¹⁴ Gökbilgin, a.g.e, s. 299.

Abdullah			163	-	-	-	163
Suçar			-	14	-	70	70
Hisar Beyi-i Küçük			239	4	-	20	259
Yeniköy	-	-	-	48	27	267	267
Lalacık	20	3	103	-	-	-	103
Karabeylü	24	6	126	24	10	130	256
Frenk	3	-	15	34	-	170	185
Canıklü	21	8	113	7	-	35	148
Yeniköy	-	-	-	52	18	278	278
Mandıracık	-	-	-	15	6	81	81
Akça-Alan	5	3	28	8	5	45	73
Doğancı Karlı	3	-	15	27	12	147	162
Sekban Büzürk-Sekban Küçük	50	17	267	-	-	-	267
Kürekçiler	11	4	59	14	5	75	134
Toplam	344	82	1.802	522	184	2.794	4.596

Nahiye nüfusu, Dimetoka ve Cebel nahiyelerinin nüfusunun yarısı kadardır. Yer isimlerinin çoğunluğunu Türkçe isimler oluştursa da reayanın çoğunluğu gebrandır. Nüfusun %60,7'sini gebran reaya, %39,3'ünü ise Müslüman reaya oluşturmaktadır. Saltuk, Simavina ve Kara Yusuf köyleri, nüfusun yoğunlaştığı köylerdir. Bu üç yerleşim yeri, nahiye nüfusunun ¼'ünden fazlasını barındırmaktadır.

TABLO 22: Ova Nahiyesinde Nüfusun Müslüman-Gebran Oranı

1568	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Müslüman	344			%39,3
Gebran	522			%60,7
Toplam	866	266	4.596	-

C) Cemaatlerin Nüfusu:

1568'de Dimetoka Kazası dâhilinde 9 cemaat kaydedilmiştir. Bunlardan yedisi, Yürük-Türkmen taifesindendir. Bu gruplar, yaz ve kışları farklı yerlerde

ikamet ettiklerinden kayıtlı bulundukları tahrirlerde değişebilmektedir. Her yıl farklı yerlerde ziraat edebilmektedirler. Nerde üretim yaptılarsa, vergilerini o yerin tımar sahibini ödüyorlardı. Bu yedi cemaat; Dağlar, Yağ(ı)basan, Düşdi Yakası, Sipahiler, Kozluca, Tahtalu ve Kozludere cemaatleridir. Bunlardan Tahtalu'nun, 1568 sonrası tahrirde yerleşmiş olduğunu görüyoruz. Kozluca ve Kozludere aynı cemaat olup, 1530 civarlarında ayrılmış ve iki grup cemaat oluşturmuşlardır. Yağbasan Cemaati, aslen “Gün-Peykeri” ismi ile maruf bir nahiyeye tabidir ki; Dimetoka sınırları dâhilinde değildir. Bunların bölgeye yazın geldikleri anlaşılmaktadır. Dağlar Cemaati, “Dağ-Eri” namıyla da anılmakta olup; cemaatlerin en büyüğü Sipahiler ve Düşdi Yakası Cemaatleridir.

Bu cemaatlerin çoğu, “Tanrıdağı” (Tengri Dağı) Yörükleri olarak anılmakta ve yazları aynı isimle bilinen dağın yaylasında geçirmektedirler. Tamamının 1568’de tımar türü toprakta ziraat ettikleri kayıtlıdır. Ve yine Yağbasan Cemaati dışındakilerin tamamı, Dimetoka nahiyesinde kaydedilmişlerdir. Tahtalu Cemaati için, “*Dağ Eri nâm karyede bulunmuştur*²¹⁵”, Kozludere Cemaati için de “*Hamidlü nâm karyede bulunmuştur*²¹⁶” şerhi düşülmüştür. Bunların vergiden mi kaçtıkları, yoksa istediklere yere gidebilmelerinin engellenememesi dolayısıyla, bulunmalarında mı bir güçlük yaşandığına dair bir bahis bulunmamaktadır.

Cemaat kaydedilen iki gebran karyenin isimleri ise, Derbendciyan ve Küreciyan’dır. Derbendciyan cemaatinin çok eski devirlerden beri derbentçi kaydedildikleri belirtilmiştir. “Cemaat” lafzıyla anılmalarının esrarı net değildir. Derbendciyan sözcüğü ise ifa ettikleri görevle alakalıdır. Bunlar yol güvenliğinden sorumlu tutulmuş ve bunun karşılığında birtakım vergilerden muaf tutulmuş derbentçilerdir. Oldukça kalabalık bir köyü oluşturmaktadırlar ki sayıları altı yüze yakındır. Bu nüfuz fazlalığı tüm derbent köylerinde karşılaşılan bir durumdur. Nedeni ise hem vergi muafiyetleri hem de derbentçi olmaları nedeniyle; sorumlu bulundukları yol güvenliğinin, sayılarının fazla olmasını gerektirmesinde aranmalıdır. Küreciyan Cemaati

²¹⁵ TK. KKA, TD 54, s.117b.

²¹⁶ TK. KKA, TD 54, s.116b, 117a.

ise, “ortakçı” ve yerleşik olmayan bir gruptur²¹⁷. Kendi ellerinde tohumları olduğu ve has toprağında ortakçı olarak ziraat ettikleri kaydedilmiştir²¹⁸. Küreci kelimesi, “madenci” anlamında kullanılan bir sözcük olmakla birlikte; bunların tesmiyesi ile alakasına dair bir bilgi mevcut değildir. Nüfusları, yaklaşık beş yüz kadardır. Derbendciyan Cemaati (Köyü) Dimetoka nahiyesine, Küreciyan Cemaati ise Ova nahiyesine tabi kaydedilmiştir²¹⁹.

TABLO 23: Dimetoka Kazasında Cemaatlerin Nüfusu

1568	Tabi Olduğu Nahiye	Hane		Mücerred		Nüfus
Cemaat		Müslim	Gebran	Müslim	Gebran	
Derbendciyan	Dimetoka	3	92		14	
Küreciyan	Ova	5	89		-	
Dağarlar (Dağ-Eri)	Dimetoka	15	-	19	-	94
Yağbasan	Gün Peykeri	48	-	5	-	245
Düşdi Yakası	Dimetoka	5	-	-	-	25
Sipahiler	Dimetoka	86	-	18	-	448
Kozluca	Dimetoka	18	-	8	-	98
Tahtalu	Dimetoka	19	-	9	-	104
Kozludere	Dimetoka	16	-	5	-	85
Toplam	-	215	181	64	14	2.058

Cemaatler başlığı altında bulunan nüfusun %55,3’ü Müslüman, %44,7’si ise gebrandır. Müslümanlar 1139 kişi, gebran reaya ise 919 kişidir. Gebran cemaatlerle birlikte zikredilen Müslüman reayanın cemaatle herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak aynı yerde ziraat etmelerinden dolayı aynı kayıta gösterilmişlerdir.

Nüfus başlığının son kısmını, genel nüfus verilerine ayırdık. Buna göre; nüfusu en fazla olan nahiye, merkez nahiye olan Dimetoka’dır. Onu az bir

²¹⁷ 1485 tarihinde yine Dimetoka dâhilinde olmakla birlikte, Kutluca isimli bir köyde ziraat etmişlerdir. Buradaki statüleri de ortakçı olup; yine padişah hassasını işlemektedirler.

²¹⁸ TK. KKA, TD 54, s.76b.

²¹⁹ TK. KKA, TD 54, s.75b-76a.

farkla Cebel nahiyesi takip etmektedir. Dimetoka ve Ova nahiyelerinde nüfusun çoğunluğunu gebran reaya oluştururken, Cebel'de çoğunluğu Müslümanlar oluşturmaktadır. Dimetoka, yerleşim yeri sayısında da ilk sıradadır. Kaza genelinde yer isimlerinin çok büyük bir kısmını, Türkçe yer adları oluşturmuştur. Dimetoka Kazasının toplam nüfus veri ve oranlarını gösteren tablolar aşağıdadır.

TABLO 24: Dimetoka Kazasının Toplam Nüfusu (1568)

Nahiye	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Dimetoka	2.109			%39,4
Cebel	1.677			%33,2
Ova	866	266	4.596	%18,8
Cemaatler	396	78	2.058	%7,7
Toplam	5.048	1.352	26.592	-

TABLO 25: Dimetoka Kazası Nüfusunun Müslüman-Gebran Oranı

1568	Hane	Mücerred	Nüfus	Oran
Müslüman	2.857			%56,35
Gebran	2.191			%43,65
Toplam	5.048	1.352	26.592	-

Dimetoka Kazasının 1568'de toplam nüfusu, 27.000 civarındadır. Bu sayı tahmini olmakla birlikte, gerçeğe yakındır. Kaza genelinde karye (köy), mahalle, çiftlik, cemaat ve mezralardan oluşmak üzere, toplam 180 yerleşim yeri mevcuttur. Bunun yarısına yakını Dimetoka nahiyesine tâbidir. Nüfusun Müslim-gebran oranı ise, birbirine yakın görünmektedir. Kaza genelinde hem nüfusun hem de bunun Müslim-gebran nispetinin yıllara göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. 1568 tahriri, nüfusun geçmiş yıllara göre arttığını ortaya koymaktadır²²⁰.

²²⁰ Karşılaştırma için bkz. Kiel, a.g.m, s. 307; Şakir-Taş, a.g.e, s. 43 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI

Tahrir defterleri, muhtevi olduğu veriler itibariyle yalnız nüfus hesaplamalarında değil; aynı zamanda iktisadi mesele ve vaziyetlerin aydınlatılmasında da en mühim kaynak durumundadır. Tedvin amacı da; birey kayıt ve icraatları ile iktisadi denetimin sağlanması değil, iktisadi nizama tabi halkın denetiminin sağlanmasıdır. Bu bakış açısı her ne kadar modern toplum ve vatandaşlık örgütlenmesine muhalifmiş gibi görünse de; kendi zaman ve hukuksal şartları içinde bir nizamın yansımasıdır. İki bakış açısı arasındaki fark, birbirlerine muhalefet zemininde değil, kendi ekonomik gerçeklik ve şartları dâhilinde ele alınmalıdır.

Modern ve geleneksel toplumlar arasındaki bakış açısı ve yöntem farklılıklarının ana ekseninde, yaşanan şartların ve dönemin maişet usulleri bulunmaktadır. Modern çağın temel kaidesi ne kadar “birey-kişi-vatandaş” eksenine oturmuş ise; diğerinin ekseninde de “kadim-nizam” fikri belirleyici olmuştur. İlkinde kurallar, bireyin dünyasına ne kadar sıkışmış ise; ikincisinde de “nizam”, bireyi bir o kadar sultasına almış durumdadır. Bu anlamda herhangi tarihi bir dönem ele alınırken, devrin müdahaleci-kazuistik veya ana maişet nizamına uygun bir yöntem belirlenmelidir. Osmanlı Devleti’nde iktisadi yapının ifşasını, yine bu yöntem belirlemek durumundadır.

Tahrirler, söz konusu devirlerin temel maişet kaynağı olan toprağın nizamına uygun olarak tedvin edilmiştir. Burada esas olan; toprağın tasarruf türünün ve toprağa dayalı üretimin kayıt altına alınmasıdır²²¹. Bunu yaparken de farklı maişet kolları ile hayvansal üretimin de kayıt altına alındığını görüyoruz. Bu kayıt türünün vergi ve üretim esasına uygun olarak hazırlanmasına rağmen; üretici hakkında da son derece kıymetli veriler sunduğu bir gerçektir. Osmanlı Devleti bu kayıtları tutmakla; üretimi, devlet gelirini, nüfus kayıtlarını, hukuki ve sosyal özel durumları, sosyal kurumları ve hukuki statüleri de kayıt altına almaktaydı.

²²¹ Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay, 1978, s.6.

Tahrir defterleri, Osmanlı iktisadi yaşamının ana kaynağı olarak; söz konusu dönemde tarımsal ve hayvansal üretim, vergiye tabi her türlü kaydın detayları, devlete ödenen vergi itibarıyla ticaretin çeşit ve miktarları ve daha farklı maişet kolları hakkında da veriler sunmaktadır. Bu başlıklar altında en mühimi ve genel nüfusu en çok alakadar eden maişet kolunu, toprak (tarımsal üretim) oluşturmaktadır. Tezimizin bu bölümünde; 1568 tahririnin sunduğu verilerden yola çıkarak söz konusu dönemde Dimetoka'nın iktisadi yapısını tahlil etmeye çalışacağız.

A) Toprak Yönetimi

Üzerinde çalıştığımız dönemin en mühim kaynağı olarak tahrir defterleri; birey odaklı iktisadi yapıyı değil, belli bir iktisadi nizamla tabi bireylerin kayıtlarını tutmaktadır. Söz konusu kayıtlar, tasarruf biçimleri belirli ve değişime çok da açık olmayan temel maişet kaynağı toprağın nizamına uygun olarak hazırlanmıştır. Buna göre, söz konusu devirler içinde istihsalin kaynağı toprak; dinsel, bireysel ve tarihsel etkilerin yönlendirmesi ile kat'i sayılabilecek bir nizamla yönetilmektedir. Bu nizamın sahibi ve uygulayıcısı, devlettir. İstihsal ise, kamu menfaatini tesis için sürekliliği sağlanmaya çalışılan ana kaynak durumundadır. Kadimden beslenen “nizam” ise, bu sürekliliğin tesisinde uyulması gereken kurallar bütünüdür.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapının ana kaynağını toprak oluşturmaktaydı. Toplumun çok büyük bir kısmı, maişetini doğal olarak topraktan sağlamaktaydı. Bu nedenle, devletin üzerinde önemle durduğu en mühim sistem, toprak sistemidir²²². Osmanlı ülkesinde toprak, XIV. asır itibarıyla devletin fetihleriyle kazanılmış ve hukuki statüsü de yine devlet tarafından belirlenen kurallarla yönetilmekteydi. Bu kuralları belirleyen ana etmenleri ise, örfi ve şer'i olarak ikiye taksim etmek mümkündür. Şer'i kaynağı İslam hukuku, örfi kaynağı ise; devletin şartların gerektirdiği idari tasarrufları belirlemektedir.

Devletin kuruluş yıllarından itibaren toprağın fetih yoluyla kazanılması, devleti toprağın sahibi durumuna getirmiştir. Fetih (kılıç hakkı) ile kazanılmış

²²² Ünal, a.g.e, s.90.

topraklar, tüm Doğu-İslam-Türk devletlerinde hükümdarın (doğal ve hukuksal açıdan devletin) malı olarak görülmüştür²²³. Devletin temel gelirini de bu topraktan elde edilecek üretimden ve toprağın mülkiyetine bağlı tasarruflardan elde edilecek vergiler oluşturmuştur. Bu noktada şer'i hukuk devreye sokulmuş ve toprağın tasarruf nizamı, bu minval üzere tesis edilmiştir. Bu yapının sağladığı tek fayda gelir olmayıp; Ömer Lütfi Barkan'a göre, "devletin mülkiyet hakları, mutlak bir devletin belirli bir askeri-siyasi rejimi sürdürmesi için gerekli bir kontrol sistemi" olarak da vazife görmektedir²²⁴.

Osmanlı toprak sisteminde Osmanlı toprak düzeninin esasını mirî arazi rejimi teşkil eder²²⁵. Bu rejim yalnız Osmanlı Devleti'ne özgü değildir. Sasaniler'den başlayarak İslam Devletleri'nde ve İslam sonrası Türk Devletleri'nde ve hatta Roma-Bizans sisteminde de bu rejim belli farklılıklarla uygulanmış gelmiştir²²⁶. Buna göre, toprak tasnifinde iki esas bulunmaktadır: ilki hukuki tasnif, ikincisi idari-askeri tasniftir. Hukuki tasnife göre dört toprak mevcuttur: mirî (devlete ait), mülk (şahıslara ait), vakıf (vakıflara tahsis edilmiş) ve mevât (çorak veya orman, çöl ve bataklık henüz tarıma açılmamış veya tarıma elverişsiz) araziler.

1) Mirî Arazi (Arazi-i Mirîye): Fetihlerle elde edilen toprak, mülkler dışında, devlete aittir. Bu aidiyet, toprağın tapusunun devlete ait olması durumudur. Buna, "rakabe" (çıplak mülkiyet) denilmektedir. Burada devlet mülkün asıl sahibi, reaya (üretici-köylü) ise kiracıdır. Bu tür topraklar tasarruf sahibince satılamaz, ipotek edilemez ya da bağışlanamazdı. Ancak belli kurallar dâhilinde miras kalabilirdi. Miri arazi kendi içinde, "tapulu ve mukataalı" olarak ikiye taksim edilmiştir.

Tapulu araziler; rakabesi devlete ait toprağın, bir tapu bedeli (resm-i tapu-yı zemîn) karşılığında halka (reaya) tasarruf hakkının verilmesidir. Bu

²²³ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s.146.

²²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", **Ülkü Dergisi**, C.9, İstanbul, 1937, s.33.

²²⁵ Cin, a.g.e, s.1.

²²⁶ Halil İnalcık, a.g.e, s.146.

doğrudan köylü ile yapılan bir çeşit “sürekli icar” anlaşmasıdır²²⁷. Reaya bu bedel karşılığında toprağa, hukuki şartlara uymak mecburiyetiyle, ömür boyu tasarruf hakkı kazanmaktadır. Kendisinin ölümüyle de bu tasarruf hakkı, erkek evlatlarına intikal edebilmektedir. Anadolu ve Rumeli topraklarının büyük bir kısmı, köylüyü devlete ve sipahiye karşı belli bir yükümlülük altına alan bu tapulu sistemle tasarruf edilmiştir. Devlet bu tasarrufu, hem mülkiyeti kullanma karşılığında hem de üretim üzerinden vergilendirmektedir. Böylelikle hem devlete gelir kaynağı, hem de halka maişet kaynağı sağlanmış olmaktadır²²⁸.

Mukataalı Araziler; köylü olması zaruri olmayan, herhangi bir kimse tarafından, alelade bir kira sözleşmesi ile tasarruf edilebilen topraklardır²²⁹. Bu kimseler tapulu arazi sahipleri gibi; bireysel üretime ve hizmet yükümlülüğüne tabi değildir. Toprağı üçüncü kimselere kiralama hakları bulunmaktaydı. Tek yükümlülükleri, sözleşme ile kararlaştırılan öşür veya nakit miktarını her yıl devlete ödemektir²³⁰. Bu sistem, reaya tasarrufunda ve çift hane sistemine tabi olmayan, metruk (terk edilmiş) veya boş durumdaki arazilerin işlenmesi ile devlete ek kaynak sağlama amacıyla tarıma açılan toprakları kapsamaktadır²³¹.

2) Mülk Arazi (Arazi-i Memlûke): Bu araziler; Sultanın bağışlamasıyla (temlik), çorak (mevât) arazinin tarıma kazandırılmasıyla, hukuka uygun bir satış sözleşmesiyle ve fetihten önce mülk olan yerlerin tanınmasıyla edinilebilmekteydi²³². Bunlar mülkiyeti şahıslara ait topraklardır. Tasarrufu ise hem şahıslara hem de devlete ait olabilmekteydi. Mülk sahipleri, toprağı işlediklerinde yalnız üretim üzerinden vergi öderken; üretimi devlet üstlendiğinde ise, şer’i vergileri almakla yetinirdi²³³.

3) Vakıf Arazi (Arazi-i Mevkûfe): Toprağın tasarruf ve gelirlerinden faydalanma hakkının vakıflarda olduğu arazilerdir. Devlet arazilerinin vakıf

²²⁷ İncelik, a.g.e, s.182.

²²⁸ Cin, a.g.e, s.11.

²²⁹ İncelik, a.g.e, s.183.

²³⁰ Cin, a.g.e, s.25.

²³¹ İncelik, a.g.e, s.183.

²³² İncelik, a.g.e, s.183, 184.

²³³ Ünal, a.g.e, s.90.

haline getirilebilmesi –Sultanın tasarrufu dışında- doğrudan mümkün değildir. Genelde özel mülklerin vakfedildiği bilinmektedir. Mirî araziler de önce temlik edilip, sonra vakfedilmektedir. Vakıflarda rakabe (çıplak mülk hakkı) kimseye ait değildir²³⁴. Başlangıçta sosyal fayda esası ile kurulan vakıflar, şahıs mülklerinin ya da Sultanın bir kişiye bağışladığı arazinin gelirlerinin bu faydaya adanması esası ile çalışırken; zamanla büyük bir kısmı, aile çıkarlarına hizmet eder hale gelmiştir²³⁵. Bunların kontrolü devlet tarafından, bir vakfiye çerçevesinde sağlanırken; tasarrufu, çoğu zaman vakıf kurucusunun soyundan gelen mütevellisinin bağımsız tasarruf ve idaresinde bulunurdu.

4) Mevat Arazi (Arazi-i Mevat): Orman arazileri, çöller ve bataklıklar gibi daha önce hiç ekilmemiş olduğu kabul edilen topraklardır²³⁶. Hem ölü topraklar (ekilmesi mümkün olmayan) hem de terk edilmiş (metruk) topraklar bu gruba dâhil edilebilir.

Osmanlı toprak sistemi, hukuki açıdan yukarıda belirtilen tasnife tabidir. Bu tasnif, toprağın mülkiyet ve tasarruf yapısı göz önüne alınarak yapılmıştır. Mülkiyet ve tasarruf biçimleri yukarıda belirtilen topraklar, gelirlerin tahsisi noktasında ise, idari bir nizama tabidir. Bu nizama göre; Anadolu ve Rumeli gibi devletin çekirdek eyaletlerindeki devlet arazisinin büyük kısmı, sabit sınırları olan ve belirli haklarla tanzim edilmiş dirliklere bölünmüştür²³⁷. Buna kısaca, “Tımar Sistemi” denilmektedir. Tımar sistemi, devlete ait arazi gelirlerinin maaş karşılığı olarak Sultan, devlet adamları ve askerlere tahsisini öngörmektedir. Bunun yanında; pratik yoldan asker temini, askeri rical ve nefere hazineden maaş ödenmemesi, yerel kontrolün denetlenmesi gibi faydalar sağlamaktadır. Hatta emeklilik maaşı yerine de kullanılmaktadır²³⁸.

Tımar sistemi, dirlik geliri kıdem esasına göre düzenlenmiş ve maaş karşılığı olarak muayyen bir yerin vergi toplama hakkıdır. Sistemin en küçük

²³⁴ Ünal, a.g.e, s.89.

²³⁵ İncik, a.g.e, s.184.

²³⁶ İncik, a.g.e, s.184; Halil Cin, a.g.e, s,22.

²³⁷ İncik, a.g.e, s.184.

²³⁸ İncik, a.g.e, s.184.

birimi, tımar²³⁹ ismini taşır. Zeametler orta sınıf yöneticilerin, haslar ise yüksek mevki işgal eden devlet adamlarının ve sultanların dirlikleridir. Sultan haslarına, havâss-ı hümayûn denilmektedir. Bu tür hâss gelirlerinin sultanın şahsî kullanımına değil, merkezi devlet hazinesine ait oldukları bilinmektedir²⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bir ülke veya bölge tımar sistemine dâhil edilecekse, burada bir tahrir düzenlenirdi. Her türlü gelir kaynağı saptanır ve ayrıntılı bir biçimde mufassal tahrirlere kaydedilirdi. Sonra bu gelirler, askeri sınıf mensupları ve bizzat fetihle vazife alan sipahiler arasında paylaştırılırdı. Bunlar da genelde ya henüz tımar almamış ya da var olan tımarlarından azledilmiş sipahiler olurdu²⁴¹. Dağıtımın aldığı biçim ise, mufassal tahririn özeti durumunda olan icmal defterlere kaydedilirdi. Burada tımar, zeamet ve hass olmak üzere her üç kategoriden dirlikler yer alır; her birinin konumu, vergi mükellefi sayısı ve gelir tutarı ayrı notlar halinde gösterilirdi. İşte burada “vergi mükellefi” sıfatıyla belirtilen üretici halk (reaya) karşımıza çıkmaktadır.

Tımar sahipleri tımarlarını aldıktan sonra, bu arazileri işleyecek olan reaya ile tapu karşılığında belli bir miktar arazi tasarrufu anlaşması yapılırdı. Bu arazi miktarı, kaynakların ifadesi ile “bir çift öküz ile sürülebilecek yer” olarak kaydedilmişti²⁴². Bu sisteme de “çift-hane sistemi” denilmektedir. Çift - hane ya da çiftlik ifadeleri ile tesmiye edilen bu uygulama, mirî arazi rejimi içersindeki tapulu araziler konumundadır. Bu yerlerin mülkiyeti devlete ait olmakla beraber, tasarruf hakkı peşin alınan bir bedel ile (resm-i tapu-yı zemîn) daimi ve irsi bir nevi kiracılık sözleşmesi ile onları işleyecek köylülere bırakılmıştır²⁴³.

²³⁹ Tımar, en küçük dirlik birimi olmakla birlikte sistemin temel çekirdeğini oluşturduğu için, bütün sistemin genel ismi olarak kullanılmaktadır. Geliri 20,000 akçeye kadar olan askeri görevlilere tahsis edilmekle birlikte, fiili görevde bulunmayanlara da; arpalık ve paşmaklık gibi isimlerle tahsis edilmektedir. Bunlar tekaüd karşılığı olarak veya hanedanın daha geri plandaki üyelerine veriliyordu. Ayrıntılı bilgi için; İncalcık, a.g.e, s.184, 185; Üçok, a.g.m, s.15.

²⁴⁰ İncalcık, a.g.e, s.184.

²⁴¹ İncalcık, a.g.e, s.176.

²⁴² Halil İncalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi** (içinde), Eren Yay, İstanbul, 2009, s.38.

²⁴³ Ünal, a.g.e, s.90.

Reaya, sahibi olduğu çiftte-çiftliğe tapu bedeli ödemek (bir kereye mahsus) dışında, kiracısı bulunduğu bu toprağı işleyerek elde ettiği mahsulden devlete veya sipahiye öşür denilen ve oranı 1/10 ila 1/2 arasında bir vergiyi ödemekle de mükellefti. Öşür, Müslüman çift sahiplerinin ödemekle mükellef oldukları vergidir. Gayrimüslim reaya içinse ispençe isminde, öşür muadili bir vergi türü bulunmaktaydı. Reayanın çift sahibi olmak için evli olması (hane) şartı aranmıştır. Gayrimüslim haneler için yalnız ispençe kaydı yapılırken; Müslüman reaya için en büyüğü çift olmak üzere, aşağı doğru toprak miktarı küçülen nim çift ve bennâk gibi toprak tasarruf çeşitleri kaydedilmiştir. Nim çift, yarım çiftlik, bennâk ise yarım çiftlikten de az yer tasarruf eden veya hiç yeri olmayan evli hanelerdir. Çalışabilecek yaşa gelmiş Müslim-gayrimüslim erkek çocuklar içinse, toprak miktarı daha küçük olan mücerred kaydı düşülmüştür²⁴⁴.

1568'de Dimetoka'da, köylerde ikamet eden 2558 Müslüman hane bulunmaktadır. Bunlardan 780'i tam çift tasarruf etmektedir. 386 hane nim çift tasarruf ederken; nim çiftten daha az yer tasarruf eden hanelerin sayısı, 1161'dir. Bunların tamamına "bennâk" kaydı düşülmüştür. Yer tasarruf etmeyen bennaklar olduğu bilinse de; bunlara "caba" veya "kara" gibi şerhler düşülmediğinden hepsini, yer tasarruf edenler olarak kabul ediyoruz²⁴⁵.

TABLO 26: Dimetoka Kazasında Toprak Tasarrufu

Hane	Tam Çift	%	Nim Çift	%	Bennâk	%	Diğer
2.558	780	30	386	15	1.161	45	%10

1568 tahririne göre, kaza genelinde 780'i tam ve 386'sı yarım çift olmak üzere toplam 1.166 adet çift olduğu görülmektedir. Bu sayı, %45'lik bir hane dilimine tekabül etmektedir. Reayanın diğer %45'lik dilimi, nim çiftten bile az yer tasarruf etmektedir. Bu haneler, arazinin edna (verimsiz) olduğu yerlerde bile en fazla otuz dönüm yer tasarruf etmektedirler. Bennâklar, bu arazilerin

²⁴⁴ Cin, a.g.e, s,23.

²⁴⁵ Nim çiftten az yer tasarruf eden bennâke "ekinlü bennâk", hiç yer tasarruf etmeyen bennâke (caba bennâk) denilmektedir. İnalçık (2009): s.40.

her iki dönümüne bir akçe vermek durumundadırlar²⁴⁶. “Diğer” başlığı altında kaydettiğimiz yüzde on beşlik hane grubunu ise, muaflar (seyyidler, vakıf reayası haneler, askeri teşkilata mensup olanlar gibi) ve yer işlemeyenler oluşturmaktadır. Üzerlerine yer yazılmamış hane sayısı, 231’dir.

Dimetoka, devletin temel yapısını oluşturan çekirdek eyaletlerden Rumeli’ye bağlıdır. Rumeli ise, eyaletler arasında derece itibarıyla en kıymetli eyalet olup, birkaç voyvodalık dışında tımar sistemi ile yönetilmektedir. Doğal olarak Dimetoka kazasına tabi köylerin tamamında tımar sistemi uygulanmaktadır. Bu sistem, Dimetoka kazasının şehir merkezini oluşturan mahalleleri kapsamamaktadır. Osmanlı Devleti’nde şehir halkı reaya sayılmamakla birlikte, genelde maişet alanlarını da çeşitli zanaat dalları ile esnafılık teşkil etmektedir²⁴⁷. Tarımsal üretimle uğraşmayan şehirli halk doğal olarak tımar yükümlülüklerinden de şahsa ve toprağa bağlı vergilerden de azadedir.

Dimetoka’nın 1568 yılına ait tahmini nüfus sayısı yirmi beş binin üzerindedir. Şehirli nüfus sayısı ise, yaklaşık iki bin beş yüz civarındadır. Oran açısından bakıldığında, toplam nüfusun yalnız %10’unu şehirli halk oluşturmaktadır. Bu durum, geriye kalan %90’lık nüfus diliminin hemen hemen tamamının tarımsal üretime ve doğal olarak tımar sistemine dâhil olduğunu göstermektedir. Tabii ki bu sayıdan vakıf reayası, askeri görevliler, maaşlı çalışanlar ile muaflar düşülmelidir. Ancak bu sayının söz konusu nüfus dilimini çok da etkilemeyeceği aşîkârdır.

1568’de tahrir kayıtları göstermektedir ki Dimetoka dâhilindeki tarıma elverişli toprakların büyük bir kısmı, devlete aittir. Yani reayanın büyük bir kısmı, çift hane sistemine dâhildir. Çift sistemine tabi topraklar âlâ (yüksek verimli toprak), evsat (orta kaliteli toprak) ve edna (düşük kaliteli toprak) şeklinde tasnif edilmektedir. Bunların büyüklüklerini, toprağın verimliliği belirlemektedir. Âlâ topraklardan oluşan çiftlikler, asgari 50 dönümlük (bir dönüm 920 metrekare), evsat çiftlikler 80-120 dönümlük ve edna çiftlikler ise,

²⁴⁶ İncalcık (2009): s.40.

²⁴⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplum Yapısı”, **Osmanlı Tarihi**, C.1 (içinde), İstanbul, Zaman, (Tarihsiz), s.471.

120-150 dönümlük bir araziden oluşmaktadır²⁴⁸. Yani Dimetoka dâhilinde birazdan kayıtlarını belirteceğimiz her bir tam-çiftlik ortalama 100 dönümlük bir araziye kapsamaktadır. Yarım çiftlikler bu rakamların yarısını, bennâklar ise yarım çiftlikten de az yerler anlamına gelmektedir. Bu sistem dâhilinde, bir yerin kayıtları içersinde yer alan tam-çiftlik sayısının fazlalığının veya azlığının ne anlama geleceği daha iyi anlaşılacaktır. İlk olarak 1568'de Dimetoka Kazası dâhilindeki arazi türleri, ikinci olarak da bu toprakları işleyen reayanın tasarrufundaki arazilerin tür, gelir ve yapısı hakkında bilgi verilecektir.

1) Miri Araziler:

Bu araziler, rakabesi devlete ait olan ve tımar sistemi ile yönetilen arazilerdir. Arazinin hukuksal durumu, reayanın ve iktisadi vaziyetin görünümünü daha net ortaya koyacaktır. Dimetoka Kazası toplam üç nahiyeden oluşmaktadır. Şehir nüfusu çıkartıldığında bile en büyüğü, Dimetoka nahiyesidir. Dimetoka nahiyesine kayıtlı elli altı yerleşim yerinden kırk altısı, mirî araziye aittir. Bu kırk altı mahalden ikisi arpalık tımarı, biri derbentçi ve biri de hass kaydedilmiştir.

Bazarlu Tatar ve İncügez Karyeleri, Kanuni Sultan Süleyman devrinde sadrazamlık görevinde bulunmuş ve emekliliğini Dimetoka'da geçirmiş olan Lütfi Paşa'ya arpalık tımarı olarak tahsis edilmiştir²⁴⁹. Buraları, Lütfi Paşa ve oğlu Ahmet Bey'in tasarrufundadır. Bu tasarruf hakkının reayayı doğrudan ilgilendiren bir yanı bulunmamaktadır. Tasarruf sahipleri, karye gelirleri toplandığında şer'i vergileri kendilerine ayırmakta ve örfi vergileri devlete yollamaktaydı. Tahrir kaydında bu devlete ait tutar, Bazarlu Tatar karyesi için 2.100 akçedir. Bu bedele, karye dâhilindeki altı mukataa çiftlik de dâhildir. Bunlardan birisini Ahmet Bey kendisi işlemektedir. İncügez karyesinin tahrirdeki hâsılı ise, 4.300 akçedir. Oldukça kalabalık bir karye olan İncügez'de mukataa çiftlik sayısı on altıdır. Vergi kaydında yer alan tapu

²⁴⁸ İnalçık (2000): s.192.

²⁴⁹ TK. KKA, TD 54, s.95a-b.

resminden de anlaşılacağı üzere, tarıma açılan ve çifte verilen araziler söz konusudur²⁵⁰.

Derbentçi (yolların güvenliğinden sorumlu olarak bir takım vergilerden muaf olanlar) kaydedilen ve cemaat olmayan tek karye ise, Mihanlı Derbend Karyesidir. Gayrimüslim karyesi olan Mihanlı Derbend, dört yüz kişiden fazla bir nüfusa sahiptir. Her ne kadar toprağı işleseler de icra ettikleri vazife karşılığında şer'i ve avarızî vergilerden muaf tutulmuşlardır²⁵¹. Soğanlık-Ak Viran Karyesi ise, padişah hassı durumundadır. Reayasının iki bölüm oturduğu kaydedilmiştir. Toplam hâsılı, 5359 akçe olan karyenin; 2681 akçelik hissesi hassa, 2578 akçelik hissesi ise sipahiye ayrılmıştır²⁵².

Dimetoka nahiyesine bağlı kırsal yerleşimlerin %82'sine yakını, mirî statüsündedir. Geriye kalan %24'lük dilimi ise; vakıf ve mülk toprakları oluşturmaktadır.

Dimetoka kazasına tabi bir diğer nahiye, Cebel'dir. Buraya ait kayıt sayısı, 32'dir. Bu kayıtların otuzu mirî, ikisi ise vakıflara aittir. Mirî içersinde yalnız Ketenlik karyesi padişah hassı durumundadır. Yaklaşık 550 nüfusa sahip karyenin örfi vergileri hassa (3.337 akçe), şer'i vergileri (3.300 akçe) sipahiye ayrılmıştır²⁵³. Nahiye arazilerinin %90'ından fazlası mirî statüsündedir.

Ova nahiyesine kayıtlı karye sayısı, 22'dir. Bunların tamamı mirî arazilerden oluşmaktadır. Yalnız ikisi, Kara Yusuf ve Opan karyeleri derbentçi yazılmıştır. Kara Yusuf karyesi Mora-Selanik-Edirne istikametindeki yol üzerinde bulunup, buranın güvenliğinden sorumludur. Bunun karşılığında her türlü avarızdan, yeniçeri alınmasından, ulaktan ve hisar yapımı gibi angaryalardan muaftırlar. Ödedikleri vergi tutarı, 6.600 akçeden ibarettir²⁵⁴.

Yine derbentçi kaydedilen Opan karyesinde ise, hem bir grup Yörük hem de vakıf reayası oldukları belirtilen ve derbent işine memur edilen

²⁵⁰ TK. KKA, TD 54, s.95a-b.

²⁵¹ TK. KKA, TD 54, s.105b-106a.

²⁵² TK. KKA, TD 54, s.83b.

²⁵³ TK. KKA, TD 54, s.82b-83a.

²⁵⁴ TK. KKA, TD 54, s.86a-b.

gayrimüslimler kayıtlıdır. Her iki grubunda Opan karyesine sonradan gelip yerleştikleri belirtilmiştir²⁵⁵.

2) Vakıf Araziler:

1568'de Dimetoka dâhilindeki vakıf arazi sayısı, oldukça az görünmektedir. Ova nahiyesine tabi vakıf arazi bulunmazken, Cebel nahiyesinde; Furuncuk ve Balkıl Viranı olmak üzere iki karye, vakıf arazisidir. Furuncuk karyesi, Candaroğulları bey sülalesinden gelen İsfendiyaroğlu Mahmud Bey'in mülküyken, kendi adını taşıyan vakfa bağışlanmış²⁵⁶. Bu vakıf evlatlık vakfıdır. 1568 tahririnde karye kaydının başına, hâsılının paylaşımı ile alakalı olarak bir şerh düşülmüştür²⁵⁷.

Dimetoka dâhilindeki karyelerden vakıf arazisi olanların sayısı, beştir. Bunlar; Çekirdeklü, Hallac Muradlu, Ak-Alan, Hekimlü ve Gökçeşinar karyeleridir. Bunlardan Hekimlü karyesi dışındakiler, yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Mahmud Bey'in vakfettiği karyelerdir. Hekimlü karyesi, Karagöz Bey Mescidi Vakfı'nın* arazisi durumundadır²⁵⁸.

Dimetoka'da tamamıyla vakıf toprağı durumunda olan yerler haricinde, gelirleri vakfedilmiş yerler ve vakıf reayası olan hane sahiplerinin tasarrufunda olan araziler de bulunmaktadır. Bunlardan en mühimi ve dikkat çeken, II. Bayezid'in ismini taşıyan vakıflardır. Cami-i Atik Mahallesi

²⁵⁵ TK. KKA, TD 54, s.87a.

²⁵⁶ Karye, Kastamonu'da kurulmuş olan Candaroğulları Beyliği'nin –ki diğer ismi İsfendiyar Oğulları'dır- Bey sülalesinden ve Sultan II. Murad'ın akrabası durumundaki İsfendiyaroğlu Mahmud Bey'in mülküdür. Mahmud Bey bu köyü satın aldıktan sonra, yine bu köyde kurduğu zaviyeye vakfetmiş, ancak Fatih Sultan Mehmed'in emri ile tımara dönüştürülen diğer vakıflar toprakları gibi bu karyede tımara dönüştürülmüştür. II. Bayezid zamanında vakfiyeti iade edilen hemen bütün yerler gibi burası için de bir sınır problemi doğmuş ve bu sınır belirlenirken; Azizlü sınırında bulunan Furuncuk karyesi ile daha birçok karye, Mahmud Bey mülkü olarak yazılmıştır. Mahmud Bey bu arazi meselesinin hallinden sonra toprakların bir kısmını Medine-i Münevvere Vakfı'na, bir kısmını da kendi adını taşıyan vakfa bağışlamıştır. Bilgi için, Gökbilgin, a.g.e, s.321.

²⁵⁷ Şerhin çevirisi şu şekildedir; “*Öşrlerin oturdukları yere virüb ispençeleri ve adet-i ağnamları ve resm-i arusaneleri ve bad-ı hevâları devletlü padişah-ı âlem-penah için zabt olunur, an Vakf-ı Zaviye-i Mahmud Bey İsfendiyari*”. TK. KKA, TD 54, s.81a.

* Dimetoka'da zaviyesi ve adını taşıyan bir mahalle olduğu bilinen Karagöz Bey, II. Murad devri devlet adamlarındandır. Hekimlü isminin de karyenin Karagöz Bey'den önceki sahibi, Hekimoğlu isminde birisinden geldiği anlaşılmaktadır. Karagöz Bey, bu karyeyi Hekimoğlu'ndan satın alıp kendi adını taşıyan zaviyeye vakfetmiştir. Fatih zamanında tımara dönüştürülen karye, II. Bayezid devrinde tekrar vakfa bağlanmış. Vakfın bu karyede bir de değirmene sahip olduğu kaydedilmiştir. TK. KKA, TD 54, s.85a. Vakıf ve Karagöz Bey hakkında detaylı bilgi için, Gökbilgin, a.g.e, s.289.

²⁵⁸ TK. KKA, TD 54, s.112b, 82a-b, 84a.

dâhilindeki bir takım gelir kalemi dışında tüm şehir merkezi geliri, Sultan Bayezid İmaret Vakfı ve Sultan Bayezid Vakfına tahsis edilmiştir. Bu tahsisat, her türlü şer'i ve örfi vergileri kapsamaktadır. Söz konusu gelirler, Edirne'de tesis edilmiş vakıflara akmaktadır. Her iki vakfın toplam tahsisatı, 107.130 akçedir²⁵⁹.

Bu iki vakıf dışında Dimetoka'nın en büyük camisi olan Yıldırım Bayezid Camii'ne da Cami-i Atik Mahallesi dâhilindeki bir takım gelirler vakfedilmiştir. Bunlar içinde bir takım bağ ve bahçeler, değirmenler, bostanlıklar, bağlar, bir mukataa boyahane ve Kızıldeli Nehri'nden çıkarılan balıkların vergisi yer almaktadır²⁶⁰.

Tahrir defterinde Yıldırım Bayezid Camii Vakfı'nın bu gelirleri ile ilgili bir de şikâyet söz konusu olmuştur. Vakfa ait gelirlerin bir zamandır cami hatipleri tarafından tasarruf edildiklerine dair yapılan uyarı üzerine tahrir kaydında düzeltme yapıldığı belirtilmiştir²⁶¹.

Karyeler dâhilinde kayıtlı olup da herhangi bir vakfın reayası konumunda olanların tasarrufları, bir tablo içersinde ayrıca belirtilecektir.

3) Mülk Araziler:

Dimetoka nahiyesi dâhilinde beş karye, mülk olarak kaydedilmiştir. Bu karyelerden Kozluca Karyesi, buraya bağlı Soğuk Kilise Mahallesi ile birlikte Bayezid Çelebi bin Mahmud Bey İsfendiya'ın mülkü durumundadır. Yukarıda Mahmud Bey hakkında bilgi vermiştik. Bayezid Çelebi, Mahmud Bey'in oğludur. Bayezid Çelebi'nin II. Murad ya da Fatih Sultan Mehmed devirlerinde Edirne'ye geldiği ve burada vakıf odaları tesis ettiği bilinmektedir²⁶².

²⁵⁹ TK. KKA, TD 54, s.75a-b.

²⁶⁰ TK. KKA, TD 54, s.75b.

²⁶¹ Kayıt şöyledir: “Kasaba-i mezburenin şark canibinde üç tarafı tarik-i âmm ve bir tarafı öyüklere müntehi olub tahminen yüz dönüm mikdarı kadîmî bağlar yeri olub altmış yıldan mütecaviz imiş ki kasaba-i mezburede vaki olan merhum ve mağfurun-leh Yıldırım Bayezid Han tâbe serâhunun cami-i şerifinde hatib olanlar tasarruf idegeldüklerinin ahali-i vukuf haber virdükleri ecilden deftere kaydolundı deyü mukaddeman emr-i şerif ile kasaba-i mezbureyi tahrir eyleyen Mevlana Ferecik Kadısı defterinde mukayyed bulunmağın üslub-ı merkum üzere defter-i cedide kayd olundı diyü mukayyedir defter-i atik”. TK. KKA, TD 54, s.75b.

²⁶² Gökbilgin, a.g.e, s,58.

Kozluca Karyesi, ilk olarak Ferhad Paşa'nın mülkü iken; bir nedenle Mahmud Bey'in mülküne dâhil olmuştur²⁶³. Muhtemelen Azizlü Karyesi'nin II. Bayezid devrinde yapılan vakıf iadesi sırasında, sınır-name anlaşmazlığı sonrasında Mahmud Bey'e yazılan mülklerdenidir. Miras yolu ile oğlu Beyazid Çelebi'ye intikal ettiği anlaşılmaktadır.

Dimetoka dâhilindeki bir diğer mülk-karye, yine Soğuk Kilise ismi ile kaydedilen yerdir. Burası, Kanuni devri vezirlerinden ve Budin Beylerbeyi iken vefat eden Mehmed Paşa'nın mülküdür²⁶⁴. Kaynaklarda Mehmed Paşa'nın karye gelirini, Sofya'da yaptırdığı vakfa bağışladığı kaydedilmiştir²⁶⁵. Ancak 1568'de buna dair bir kayıt mevcut değildir²⁶⁶.

Bir diğer mülk-karye ise, malikinin ismi ile anılan Mülk-i Kaya Bey Karyesidir. İsfendiyoğulları sülalesinden olan Kaya Bey, Candaroğulları Beyi İsfendiyar'ın torunudur. II. Murad devrinde yaşamış, hatta onunla akrabalık tesis etmiştir. Anadolu'dan gelip, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan pek çok bey gibi o da çok ciddi ihsanlar elde etmiştir. Kaya Bey'in özellikle de Malkara'da önemli mülkleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında bir kervansaray ve pek çok dükkân bulunduğu kaynaklarla sabittir²⁶⁷.

Devlethan isimli bir karye ise, Süleyman ve Ahmet bin Abidin adlı şahısların mülkü durumundadır. Bunlar 1.000 akçelik hâsılı, eşit oranda paylaşmaktadırlar²⁶⁸.

Dimetoka'daki son mülk, Çiftlik-i Bazdar isimli yerdir. 1530'da doğancı tımarı kaydedilmiştir. Burayı, hariçten gelen Kara Hamzalı ve Lulu karyeleri reayası işlemekte; öşürlerini de sahib-i arza vermektedir²⁶⁹.

²⁶³ Gökbilgin, a.g.e, s,58.

²⁶⁴ TK. KKA, TD 54, s, 115a.

²⁶⁵ Gökbilgin, a.g.e, s,507.

²⁶⁶ TK. KKA, TD 54, s, 115a. Karye kaydında bulunan şerh şu şekildedir: “*Karye-i mezburede sakin olan keferenin haraçları mirîye ispençleri ve adet-i ağnamları ve resm-i arusanelerin ve niyabetlerin sipahiye virme üzere defter-i atıkde mukayyed bulunmağın vech-i meşruh üzere defter-i cedîd-i hakâniye dahi kayd olundu*”. TK. KKA, TD 54, s, 115b.

²⁶⁷ Gökbilgin, a.g.e, s,328, 329 ve 330. Bu mülkler dışında bir de imaret tesis ettiği belirtilmiştir. Karye dâhilindeki yedi hanenin dördü, Süleyman Paşa Vakfı reayasıdır. Karye ahalisinin kaydı, üç bennak ve dört mücerreddir. Çiftlik tasarruf eden bulunmaması, arazinin azlığına bağlı olmalıdır. Bkz. TK. KKA, TD 54, s.118a.

²⁶⁸ TK. KKA, TD 54, s.119a. Karye kaydında 3 bennak dışında; 2'si müselleme, 5'i yamak, 1'i eşküncü, 1'i yağcı ve 3'ü belgedeki tahribattan dolayı okunamayan, askeri sınıfa mensup toplam 12 hane daha bulunmaktadır. Bunlar için 12'şer akçelik resm yazıldığından, evli oldukları ve tam çift tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır.

Ova ve Cebel Nahiyelerinde mülk arazi bulunmamaktadır. Dimetoka Kazası'nda bu nahiyeler dağılmış durumda olan 9 da cemaat kayıtlıdır. Dokuzu da mirî arazilerde konaklayan veya ziraat yapan bu cemaatlerden; Derbendciyan, Dağarlar, Düşdi Yakası, Sipahiler, Kozluca, Tahtalu ve Kozludere Cemaatleri, Dimetoka nahiyesine kayıtlıdır. Küreciyan Cemaati, Ova Nahiyesi dâhilindeyken; Yağbasan Cemaati hariçten, Gün Peykeri isimli bir nahiyeden gelmektedir. Bu cemaatin kışı geçirmek için geldiği ve Şahî Sultan'ın (Yavuz Sultan Selim Han'ın kızı) mülkünden geldikleri anlaşılmaktadır. Bu cemaatin bir kısmı da Buraklar karyesi kayıtlarında karşımıza çıkmıştır²⁷⁰.

Bu cemaatlerden Derbendciyan ve Küreciyan dışındakilerin tamamı, Müslüman-Yörük cemaatidir. Derbendciyan cemaati, Ortaköy Derbent isimli karyede bulunup, padişah hassı olan toprakta hem ziraat etmekte hem de derbentçilik etmektedirler. Cemaat, gayrimüslim cemaatidir²⁷¹. Küreciyan Cemaati ise, Küreci Karyesinde bulunmaktadır. Bu karye padişah hassıdır. Küreci Cemaati, "ortakçı" statüsündedir. Ziraat için kullandıkları tohum devlete aittir. Hasat sonrası tohum bedeli alıkonulurken; kalan kısmı reaya ve padişah hassına taksim olunmaktadır. Padişah hassına ödemekle yükümlü oldukları tohum bedeli, 10'ar akçedir²⁷².

TABLO 27: Dimetoka Kazasında Tarım Arazilerinin Mülkiyet Durumu

1568	Dimetoka	Cebel	Ova	Cemaatler	Toplam	Oran
Mirî	46	30	22	9	107	%90
Vakıf	5	2	-	-	7	%6
Mülk	5	-	-	-	5	%4

²⁶⁹ TK. KKA, TD 54, s.119a-120b.

²⁷⁰ TK. KKA, TD 54, s.113a. Şerhte; "Cüz-i reaya-yı Mülk-i Merhume ve Mağfure Şahi Sultan binti Sultan Selim Han Tabi-i Nahiye-i Gün Peykeri, ziraat itdiklerinin hâsıl oşrûn her kimin toprağında ziraat itdüler ise âna virürler" denilmektedir.

²⁷¹ TK. KKA, TD 54, s.76b.

²⁷² TK. KKA, TD 54, s.76b. Şerh şöyledir: "An-hashah-i Hazret-i Padişah-ı Âlem-penah ortakçıyan çiftliğe haliyen olduğu üzere zikrolunan ortakçıların ziratt itdikleri sehemin tohum-ı mirî ihrâc olundukta baki tansîf olunub nısfı mirî için ve nısf-ı aheri ortakçının olmak ferman olundu deyü defter-i atikde mukayyed bulunmağın girü vech-i meşruh üzere defter-i cedid-i hakaniye dahi kayd olundu".

B) Ziraî Üretim

Dimetoka Kazası'nda iktisadi hayatın ağırlığını, devletin diğer yerlerinde olduğu gibi, tarım üretimi teşkil ediyordu. Kızıldeli Çayı, Ergene ve Meriç Nehirlerinin suladığı Dimetoka arazilerinde; hububat, meyve-sebze, bostan, pamuk, mercimek, kelemiye (lahana), susam ve kendir-keten gibi birçok ürün elde ediliyordu. Ayrıca bağcılık, bal üretimi ve hayvancılık da yapılmaktaydı.

1) Hububat Üretimi

1568'de Dimetoka'da, başta buğday (gendüm-hınta) ve arpa (mahlût-şa'ir) olmak üzere; mercimek (ades), susam, burçak, nohut, bakla, börülce, pamuk (penbe), keten ve kendir gibi birçok ziraî ürün elde edilmekteydi. Hem iklim koşullarının elverişliliği hem de toplumun temel tüketim ve ihtiyaç ürünleri olmaları nedeniyle; buğday ve arpa, en çok üretilen ürünlerdi. Tarım alanlarının çok büyük bir kısmı, bu iki ürün için ayrılmış durumdaydı. Bunları, mercimek ve susam gibi ürünler izlemekteydi. Gıda maddeleri elde etmede kullanılmayan pamuk, keten ve kendir gibi ürünler hem kullanım alanlarının sınırlılığı hem de iklim koşullarının etkisiyle çok az üretilmekteydi. Pamuk ekiminin, görece daha ılıman bir iklime sahip ve sulak arazilerden oluşan Ova Nahiyesinde yapıldığı görülmektedir.

Buğday: Ziraî ürünler içersinde en önemlisi buğdaydır. 1568'de Dimetoka Kazası'nı oluşturan nahiyelelerden; Dimetoka'da yaklaşık 150 müd (3.000 kile, 77.000 kg), Cebel'de yaklaşık 85 müd (1.700 kile, 44.000 kg) ve Ova'da 140 müd (2.800 kile, 72.000 kg) buğday üretilmekteydi. Şehir merkezini oluşturan mahallelerde ise üretim, 15 müd (300 kile, 7.700 kg) civarındaydı²⁷³. Dimetoka Kazasında toplam buğday üretimi, 390 müd (7.800 kile, 200.000 kg) civarındadır²⁷⁴. Üretimin en çok yapıldığı nahiye Dimetoka, en az yapıldığı yer Cebel Nahiyesidir. Yüzölçümü küçük olmasına karşın,

²⁷³ Şehir merkezi üretimi için, TK. KKA, TD 54, s. 75b.

²⁷⁴ Tahrir defterlerinde hububat üretimi, genelde müd (mud, mudd veya müdd şeklinde de ifade olunmaktadır) ile kaydedilmiştir. 1 müd, bölgeden bölgeye ve üründen ürüne değişmekle birlikte; hububat miktarı için ortalama 20 kileye denk gelmektedir. 1 kile ise, İstanbul kilesi denilen birime göre 25,7 kilogramdır. Dimetoka'nın kendine has bir müd ve kile oranına sahip olduğu bilgisine ulaşamadık. Bu yüzden İstanbul kilesi ve ortalama müd oranları baz alınmıştır. Bkz. İnalcık (2000): s. 445.

Ova Nahiyesi, topraklarının verimli olması nedeniyle Dimetoka'ya yakın miktarda bir ürün elde etmektedir²⁷⁵.

Arpa: Buğdaydan sonra en fazla üretilen ve ihtiyaç duyulan üründür. Gıda maddesi olarak kullanılmakla birlikte, daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Kaza genelinde en çok Ova nahiyesinde üretilmektedir. Buradaki üretim, yaklaşık 200 müddür (4.000 kile, 103.000 kg). Dimetoka nahiyesinde 150 müd (3.000 kile, 77.000 kg), Cebel nahiyesinde 120 müd (2.400 kile, 62.000 kg) civarında arpa üretimi yapılmaktadır. Kaza genelinde en çok arpa, Simavina karyesinde (Ova Nahiyesi) yapılmaktadır²⁷⁶. Şehir merkezindeki tarım alanlarında üretilen arpa miktarı 26 müd (520 kile, 13.500 kg) civarındadır²⁷⁷. Kaza genelindeki toplam arpa üretimi, 496 müd (9.920 kile, 255.000 kg) civarındadır.

Mercimek ve Susam: Dimetoka'da sınırlı miktarlarda da olsa, mercimek ve susam üretimi de yapılmaktaydı. Dimetoka Nahiyesinde 27 kile (yaklaşık 695 kg) mercimek ve 28 kile (yaklaşık 720 kg) susam, Cebel Nahiyesinde 27,5 kile (yaklaşık 705 kg) mercimek, 14 kile (360 kg) susam üretiliyordu. Üretimin her iki üründe de en fazla yapıldığı yer, Ova Nahiyesiydi. Burada 39 kile (1.000 kg) mercimek ve 56 kile (1.440 kg) susam üretilmekteydi. Şehir merkezinde de bir miktar mercimek üretildiği kaydedilmişse de bunun miktarı belirtilmemiştir²⁷⁸. Kaza genelinde toplam mercimek üretimi, yaklaşık 94 kiledir (yaklaşık 2.430 kg). Susam üretimi ise, 98 kiledir (yaklaşık 2.600 kg).

Aşağıda bu dört ürünün üretim miktarlarını gösteren bir tablo düzenlenmiştir. Dimetoka Nahiyesine tabi olan Çekirdeklü, Hallaç Muradlu, Ak-Alan, Soğuk Kilise ve Cebel Nahiyesine tabi Furuncuk karyelerinde, hububat üretimine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Mülk durumunda olan bu yerlerin gelirlerinin, ya şahsa ait olmalarından ya da vakfedilmiş olmalarından

²⁷⁵ Aşağıda buğday üretimini gösteren bir tablo hazırlanmıştır. Bu tabloda buğday üretimi yapıp da üretim miktarı belirlenemeyen ve ekim yapılmamasına karşın, reyanın işlemediği toprağın yükümlülükleri gereğince ödedikleri öşürler de kaydedilmiştir.

²⁷⁶ TK. KKA, TD 54, s. 79b.

²⁷⁷ TK. KKA, TD 54, s. 75b.

²⁷⁸ TK. KKA, TD 54, s. 75b.

dolayı kaydedilmemiş olduğunu tahmin ediyoruz²⁷⁹. Bu karyeler, tabloya dâhil edilmemiştir.

TABLO 28: Dimetoka Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi

1568	Buğday		Arpa		Mercimek		Susam	
Köyler	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm
Çöğürtmeklü*	-	-	-	-	-	-	-	-
Ketenlik	160	1920	160	960	-	-	-	-
Pelircik	60	720	100	600	10	100	-	-
İzzeddinlü	10	120	10	60	-	-	-	-
Yeniköy*	40	480	40	240	-	-	2	20
Ortaköy Derbend	92	810	92	450	-	-	-	-
Bazarlu Tatar	60	720	20	120	1	10	-	-
İncügez	40	360	40	200	-	-	-	-
Dağarlar	4	42	6	36	-	-	-	-
Akçe-Alan	5	60	5	40	-	-	1	12
Kara Kilise	20	240	20	120	-	-	-	-
Emrudluk	40	480	40	240	-	-	-	-
Ezme Deresi	40	360	80	440	2	30	-	-
Kilisecik Yurdu	40	120	40	90	-	-	-	-
Hacı Ali Viranı	60	720	40	240	-	-	-	-
Sovucak	10	120	10	60	-	-	-	-
Çelebi Yaylası*	-	-	-	-	-	-	-	-
Söğüdcük	8	72	5	25	-	-	-	-
Mihanlı Derbend	61	510	61	305	-	-	-	-
Kırağı Ali Bey	120	1440	20	1200	7	100	-	-

²⁷⁹ Çekirdeklü karyesi için düşülen şerh, şu şekildedir: “*Bunlar dahi mezbur karye sınırında sakin olub haracların ve ispençlerin ve sair rüsûmatların padişah-ı alempenah hazretlerine virür, ziraat itdiklerinin hâsıl-ı öşrlerini vakf-ı mezbura teslim iderler*”. TK. KKA, TD 54, s. 82a.

* Üretim miktarı belirtilmemiştir. Kaydı, “bedel-i öşr-i tarla-yı beher çift fi-32, resm 920” şeklindedir. Her çift sahibinden, arazi üzerinden sabit bir bedel alınmıştır. TK. KKA, TD 54, s. 92a.

* Der kurb-ı Umur Bey. “*Zimmîler haricden gelüb mahal-i mezburda mütemekkinler olub ispençlerin ve adet-i ağnamların ve sair rüsûmatların kendü baltalarıyla yer açub ziraat itdikleri yerlerin öşrünün kendü sipahilerine virürler müsellemin medhali yoktur kanun üzerine ellerinde olan birer çiftlik (?) seksen bir dönümdür ancak âna mutasarrıflardır ve haricden dahi ziraat olunan yerlerin öşrünün dahi sipahi alur deyü mukayyedir, defter-i atik*.” TK. KKA, TD 54, s. 94b.

* Karyede hububat üretimi yapılmaktadır. Ancak hâsıl kısmında vergi miktarları topluca verildiği için kaydedilememiştir. TK. KKA, TD 54, s. 105a.

Kara Mihmad	100	1200	100	600	-	-	-	-
Yayla Örencik	30	300	30	180	-	-	-	-
Yenice	480	4200	460	2300	-	-	-	-
Timurlar	120	1440	200	1200	-	-	-	-
Ayvalu*	-	-	-	-	-	-	-	-
Kira Veren*	-	-	-	-	-	-	-	-
Buraklar ve Tabaklar*	-	-	-	-	-	-	-	-
Karaca Göz	60	720	40	300	-	-	-	-
Bunaklu (Topaklu)	40	480	1	120	2	20	-	-
Tavşan Korusu*	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasan Obası*	-	-	-	-	-	-	-	-
Gökçe Pınar	20	240	20	120	-	-	-	-
Yağbasan Cemaati	130	1560	300	1800	-	-	-	-
Düşdi Yakası Cemaati	2	480	2	240	-	-	-	-
Ulucak	20	240	20	120	-	-	-	-
Yurmuklu*	-	-	-	-	-	-	-	-
Yeniköy*	40	480	40	240	5	50	10	120
Kulak	5	60	5	30	-	-	-	-
Elmalu Dere	40	480	40	240	-	-	-	-
Sipahiler Cemaati	20	240	40	240	-	-	-	-
Kozludere	140	1680	120	720	-	-	2	23
Tahtalu Cemaati	40	480	20	120	-	-	-	-
Salih*	-	-	-	-	-	-	-	-
Çengellü	20	240	20	120	-	-	(1)	10
Mülk-i Kaya	30	360	30	240	-	-	-	-

* “Bedel-i öşr-i gallat ve hububat resm 207”. TK. KKA, TD 54, s. 111a.

* “Bedel-i öşr-i gallat ve hububat resm 682”. TK. KKA, TD 54, s. 111b.

* Vergi kaydı topluca verildiği için kaydedilememiştir. TK. KKA, TD 54, s. 111b.

* “Öşr-i gallat ve sair hububat resm 400”. TK. KKA, TD 54, s. 112b.

* “Öşr-i gallat ve sair müteveccihat, resm 400”. TK. KKA, TD 54, s. 112b.

* “Bedel-i öşr-i gallât beher mezevvec fi-40, resm 177” kaydı düşülmüştür. TK. KKA, TD 54, s. 114b.

* Nam-ı diğer Divane Musa.

* Öşr-i gallat ve sair müteveccihat, resm 500, TK. KKA, TD 54, s. 117a.

Kürekçik*	-	-	-	-	-	-	-	-
Kara Ağaç*	-	-	-	-	-	-	-	-
Kozludere Cemaati*	-	-	-	-	-	-	-	-
Devlethan	40	480	20	120	-	-	-	-
Müsellemcik*	-	-	-	-	-	-	-	-
Halasçı Obası*	-	-	-	-	-	-	-	-
Çiftlik-i Bazdar	120	1440	200	1200	-	-	-	-
Soğanlık ve Akvıran*	-	-	-	-	-	-	-	-
Hekimlü	280	2520	180	900	-	-	-	-
Doğancı Murad	320	3840	240	1440	-	-	12	180
Gerdene ve Avcılar Viranı*	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2.967	32.454	2.917	18.016	27	310	28	365

TABLO 29: Cebel Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi

1568	Buğday		Arpa		Mercimek		Susam	
Köyler	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm
Mahmudlu-Domuz Viranı	195	2295	355	2115	-	-	-	-
Kapucu Deresi	160	1920	200	1200	-	-	(12)	144
Ketenlik	100	1200	60	36	-	-	-	-
Bukruvan*	20	180	20	120				
Balkıl Viranı	20	240	20	120	-	-	-	-
Eriklü*	-	-	-	-	-	-	-	-
Dibeklü Taş-Daru Obası*	-	-	-	-	-	-	-	-

* Üretim miktarı bulunmamaktadır. Vergisi, “öşr-i gallât ve sair müteveccihat” başlığı altında, diğer vergilerle birlikte verilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 118a.

* “Der kurb-ı Kazıklı ve Çanak Yeri”. Üretim miktarı bulunmamaktadır. Vergisi, “öşr-i gallât ve sair müteveccihat” başlığı altında, diğer vergilerle birlikte verilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 118b.

* “Bedel-i öşr-i gallat resm 98”. TK. KKA, TD 54, s. 118b.

* Üretim miktarı bulunmamaktadır. Vergisi, “öşr-i gallât ve sair müteveccihat” başlığı altında, diğer vergilerle birlikte verilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 119b.

* Hububat üretimi bulunmakta ancak üretim ve vergi miktarları topluca verilmektedir. TK. KKA, TD 54, s. 119a.

* “Bedel-i öşr-i tarla beher çift fi-40, resm 1600”. TK. KKA, TD 54, s. 83b.

* “Bedel-i öşr-i tarla beher müzevvec fi-40, resm 67”. TK. KKA, TD 54, s. 91b.

* Karye hasılı, Sovucak Pınar Mahallesi hasılıyla birlikte verilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 86a.

* “Bedel-i öşr beher müzevvec fi-32, resm 314”. TK. KKA, TD 54, s. 87b.

Terzi Viranı	20	180	20	120	-	-	-	-
Ekrek Deresi-Avcılar*	-	-	-	-	-	-	-	-
Kabul Çiftliği-Sovucak	25	300	45	270	-	-	-	-
Söğütlü Dere-Salih Viranı*	1	12	1	6	-	-	-	-
Ömerlice	30	360	70	420	-	-	-	-
Hamidlü*	-	-	-	-	-	-	(2)	20
Ömer Viranı	100	900	180	925	-	-	-	-
Balçılı	20	200	30	150	-	-	-	-
Kozluca	45	420	30	150	1	10	-	-
Karabeylü	60	720	200	1200	-	-	-	-
Kerek	40	480	100	600	10	120	-	-
Silgeri	40	480	60	360	-	-	-	-
Hacı Viranı	20	240	40	240	-	-	-	-
Bey Viranı	120	1440	180	1080	5	50	-	-
Esenlü	200	2400	300	1800	10	120	-	-
Halil Ören	40	480	40	240	-	-	-	-
Kara Beylü	80	960	100	700	-	-	-	-
Sevnes Viranı	40	480	40	240	-	-	-	-
Okçu Viran	20	240	20	120	-	-	-	-
At Eri	40	480	40	240	1,5	33	-	-
Veled-i Dağ Eri	140	1920	200	1200	-	-	-	-
Uğurlu Dere Viranı	60	720	40	240	-	-	-	-
Toplam	1.636	19.247	2.391	13.892	27,5	333	14	164

TABLO 30: Ova Nahiyesi Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi

1568	Buğday		Arpa		Mercimek		Susam	
Köyler	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm	Kile	Resm
Sarı Hızırlı	400	3600	460	2300	-	-	25	500

* “Bedel-i öşr-i gallat ber vech-i maktu’ beher çift fi-35, resm 532”. TK. KKA, TD 54, s. 89a-b.

* “Bedel-i öşr beher hane fi-35, resm 356”. TK. KKA, TD 54, s. 91a.

* “Bedel-i öşr-i gallat beher müzevvec fi-40, resm 150”. Üretim ve vergi miktarlarını gösteren sayılar, karye reayası olup da hariçten ekenlerin adına yazılan miktarlardır. TK. KKA, TD 54, s. 97b.

* “Bedel-i öşr beher müzevvec fi-40, resm 1308”. TK. KKA, TD 54, s. 100b.

Umur Bey	80	740	140	790	-	-	2	20
Küreci ve Yanık Viranı*	40	480	480	1570	-	-	-	-
Simavina	340	4080	800	4000	(10)	100	(10)	100
Eminüddin	120	1440	200	1200	-	-	-	-
Yeniköy*	200	2000	220	1300	-	-	-	-
Saltuk	160	1600	160	960	2	30	-	-
Kara Yusuf	200	2400	200	1200	8	105	-	-
Opan	5	90	10	50	1	10	1	10
Abdullah	120	1320	140	800	-	-	-	-
Suçar	300	3600	300	1800	-	-	-	-
Hisar Beyi-i Küçük	60	720	60	360	-	-	-	-
Yeniköy*	10	120	10	60	-	-	-	-
Lalacık	40	480	60	360	-	-	-	-
Kara Beylü	5	60	10	60	-	-	-	-
Ferik	16	174	48	280	-	-	1	20
Canıklü	17	198	43	255	-	-	1	20
Yeniköy*	10	120	11	66	(1)	10	1	12
Mandıracık	10	120	10	60	-	-	-	-
Akça Alan	3	27	3	15	-	-	-	-
Doğancı Karlı	200	2400	200	1200	(5)	(60)	(5)	(60)
Sekban Büzürk	270	2630	290	1500	2	20	-	-
Kürekçiler	120	1440	180	1080	10	120	(10)	150
Toplam	2.726	29.839	4.025	21.266	39	455	56	892

* Küreci Cemaati ve Yanık Viranı köylerinin vergi hasılı birlikte verilmiştir. Küreci Cemaati ise, hass toprağını işlemekte ve ortakçı statüsündedir. Yukarıda verilen arpa üretim miktarına ek olarak 66 müdlük bir arpa üretimi daha bulunmaktadır. Bu miktar, arpa ekimi sırasında hazineden alınan tohum bedeli gereğince, mirî için alıkonulmaktadır. Buna dair kayıt, “An-hasha-i Hazret-i Padişah-ı Alem-penah ortakçıyan çiftliğe haliyen olduğu üzere zikrolunan ortakçıların ziratt itdikleri sehemin tohum-ı mirî ihrâc olundukta baki tansîf olunub nısfı mirî için ve nısf-ı aheri ortakçının olmak ferman olundu deyü defter-i atıkde mukayyed bulunmağın girü vech-i meşruh üzere defter-i cedid-i hakanîye dahi kayd olundu.” şeklindedir. TK. KKA, TD 54, s. 76b-77a.

* “Der kurb-ı Ferik”. TK. KKA, TD 54, s. 80b.

* “Der kurb-ı Zaviye-i Hasan Baba”. TK. KKA, TD 54, s. 92b.

* “Der sınır-ı Bayhocalu ve Çiftlik-i Müsellem”. TK. KKA, TD 54, s. 99a

Tahrir defterlerinin baz alınması ile hazırlanan üretim tabloları, kendi içersinde bir takım sorunlar barındırmaktadır. Bunlar, tahrir hazırlama metodu ve toprağın mülkiyet durumu ile alakalıdır. Mülkiyet durumu ile ilgili husus, üretim başlığı dâhilindeki kayıtların öşrî vergi statüsünde olmasıdır. Mülk arazilerin öşrî vergileri, farklı özel bir durum söz konusu değilse, mülk sahibine kalmaktaydı. Bu nedenle üretim yerinin tahrirdeki kaydı, yalnız mirîye ait olan şer'i vergileri barındırabiliyor. Ya da öşrî verginin ait olduğu vakfa dair bir şerh verilmekte ve üretim belirtilmemektedir. Bu da tıpkı elimizdeki defterde yer alan Furuncuk, Çekirdeklü ve Muradlu karyelerinde olduğu gibi, üretim miktarının öğrenilmesi önünde engel oluşturuyor²⁸⁰. Bu tip durumlarda üretimi öğrenmek için yalnız tahrir kayıtları yeterli olmamaktadır.

İkinci husus ise, vergi miktarlarının birden fazla kalemi içine alacak şekilde hazırlanmasıdır. Aşağıdaki tabloda “?” işareti ile belirtilen üretim, ürünün yetiştirilip vergisinin alındığı ancak, diğer birkaç kalem ile birlikte²⁸¹ kaydedilmesinden dolayı üretim miktarının bilinemediği anlamında kullanılmıştır.

TABLO 31: Dimetoka Kazası Buğday-Arpa-Mercimek-Susam Üretimi

Nahiye	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Mercimek (Kile)	Susam (Kile)
Dimetoka	3.000	3.000	27	28
Cebel	1.700	2.400	27,5	14
Ova	2.800	4.000	39	56
Şehir Merkezi	300	520	?	-
Toplam	7.800	9.920	94,5	98

Hububat dâhilinde gösterilebilecek ürünler arasında burçak, nohut ve bakla da sayılabilir. Bu ürünlerin üretimi ise, yalnız birkaç yerde yapılmakta ve az miktarlardadır. Burçak; Bazarlu Tatar ve Yeniköy (Ova) karyelerinde

²⁸⁰ Çekirdeklü karyesinin vergi kaydında yer alan şu şerh örnek verilebilir; “Bunlar dahi mezbur karye sınırında sakin olub haracların ve ispençlerin ve sair rüsûmatların padişah-ı alempenah hazretlerine virür, ziraat itdiklerinin hâsıl-ı öşrlerini vakf-ı mezbura teslim iderler.” Vergi ve üretim bilgisi verilmemiştir. TK. KKA, TD 54, s. 82a

²⁸¹ Dimetoka şehir merkezi kayıtları içersinde yer alan mercimek üretimine dair vergi kaydı, bu duruma örnek olarak verilebilir; “Öşr-i nohud ve böğrölce ve bakla ve mercüme ve gayrı 200” TK. KKA, TD 54, s. 75b.

toplamda 1 kile ve Yeniköy (Divane Musa) karyesinde 10 kile kadar üretilmektedir. Burçak üretimi 11 kileden (280-290 kg) ibarettir²⁸².

Nohut da az üretilen ziraî ürünlerdendir. Üretim miktarını net bir şekilde öğrenebildiğimiz kayıtlardan; Yenice'de 5 kile, Yeniköy'de 2,5 kile ve Opan Karyesinde 1 kile üretim kaydedilmiştir²⁸³. Nohut kaydı içeren iki kayıt daha bulunup; bunlarda üretim miktarı, diğer ürünlerle birlikte verilmiştir. Şehir merkezinde nohut, burçak, mercimek ve börülce ürünlerine dair 200 akçelik bir vergi kaydı mevcuttur²⁸⁴. Bu ürünler, öşürleri kile başına 10'ar akçe tespit edilmiş ürünlerdir. Buna göre 10 kile üretim söz konusudur. Dörtte birinin nohut üretimine ait olduğu varsayılırsa, üretim 2,5 kiledir. Yeniköy (Ova) karyesinde bir kilelik bir hasıl, üç ürüne ayrılmıştır. Bunun da üçte biri nohut üretimine aittir. Buna göre, Dimetoka'da nohut üretimi 11 kileden biraz fazladır. Bu da yaklaşık 300 kilograma tekabül etmektedir.

Bakla üretimine dair tek kayıt, şehir merkezi kayıtlarında bulunmaktadır²⁸⁵. Bu kayda göre bakla üretimi 2,5 kileden ibarettir.

2) Pamuk-Keten-Kendir Üretimi

Bu üç ürün, nispeten nemli ve sulak alanlarda üretilmektedir. Daha çok iplik, dokuma ve imalat sanayinde kullanılmaktadır. Üretimlerinin, iklim koşullarının daha elverişli olduğu Ova nahiyesinde daha çok yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak her üç ürünün üretim miktarları da 54 numaralı tahrirde kaydedilmemiştir. Bunun yerine tabi oldukları öşür miktarları belirtilmiştir. Pamuk üretiminin yapıldığı dört karye bulunmaktadır. Bunlardan Hamidlü için 20, Opan için 20, Canıklü 10, Dağarlar 5 ve Kara Kilise için 30 akçelik öşür bedeli kaydedilmiştir. 85 akçelik öşür bedeli, mahsulün onda birinin vergilendirilmesi halinde 850 akçelik bir üretimi işaret etmektedir. Üretimin son derece sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Keten ve kendir, kayıtlarda genelde birlikte ve öşür bedelleri ile sunulmuştur. Akçe-Alan, Ulucak, At-Eri, Sarı Hızırlu, Simavina ve Abdullah karyelerinde yalnız keten üretimi kaydedilmiştir. Sovucak, Yeniköy ve Ekrek

²⁸² TK. KKA, TD 54, s. 95a, 99b ve 115a.

²⁸³ TK. KKA, TD 54, s. 87a, 99b.

²⁸⁴ TK. KKA, TD 54, s. 75b.

²⁸⁵ “Öşr-i nohud ve böğrölce ve bakla ve mercüme ve gayrı 200” TK. KKA, TD 54, s. 75b.

Deresi karyelerinde, kayıtları birlikte verilmiştir. Ezme Deresi, Kilisecik Yurdu, Hacı Ali Viranı, Çengellü, Umur Bey, Eminüddin, Ketenlik, Kara Yusuf, Eriklü ve Çengellü karyelerinde ise, yalnızca kendir üretilmektedir. Keten için 2.230 akçelik öşür bedeli kaydedilmiştir. Bu öşür bedelinin 2.000 akçesi, Simavina karyesine yazılmıştır. Yaklaşık on beş bin akçe vergi hâsılı bulunan karyenin²⁸⁶, vergi miktarının yaklaşık yüzde on beşini keten öşrü oluşturmaktadır. Bu da tarım alanlarının önemli bir kısmında keten ekiminin yapıldığını göstermektedir. Kendir öşrü ise, 200 akçedir.

3) Bağcılık

Üzüm bağları ve üzümden elde edilen şıra, Dimetoka Kazası üretiminde mühim sayılabilecek bir yer tutmaktadır. Özellikle Dimetoka ve Ova nahiyelerinde yer alan köylerin birçoğunda üzüm yetiştirildiği anlaşılmaktadır. 1568 tahririnde bağcılık, arazinin dönümü üzerinden vergilendirilmiştir. Yalnız iki kayıta şıra üzerinden vergi alındığı görülmektedir. Müslümanların tasarrufundaki bağların dönümüne 4, gebran reayanın tasarrufundaki bağların dönümüne 8 akçe öşür bedeli tayin edilmiştir. Verginin dönüm üzerinden alınması, üretim rakamlarının ortaya konmasını engellemektedir. Bağ dönümü elde edilen vergi, 5.372 akçedir. Bağ öşrüne dair kayıtların çoğunlukla birlikte verilmesi (Müslüman-Gebran) yüzünden, dönüm miktarı da ancak ortalama bir hesapla bulunabilmektedir. Her iki reaya grubunun ortalama dönüm bedeli 6 akçe olduğuna göre, Dimetoka'da bağcılık için ayrılan arazi, tahminen 895 dönümdür.

4) Sebze ve Meyve Üretimi

Dimetoka'da en önemli vergi kaynaklarından ikisi de sebze ve meyve üretimidir. Meyve öşrünün içersinde; armut, ceviz, bostan ve kiraz gibi ürünler kaydedilmiştir. Ceviz ve bostanın meyve başlığı altına alınmasının nedeni, vergi kayıtlarının birlikte yazılmasıdır. 1568'de Dimetoka'da, meyveden elde edilen öşür miktarı, 9.557 akçedir.

Sebze başlığı dâhilinde; gelemiye (lahana), piyaz (soğan), sîr (sarmısak) ve giyah gibi ürünler kaydedilmiştir. Giyah, her ne kadar "ot"

²⁸⁶ Karyenin 14.661 akçe vergi hâsılı bulunmaktadır. TK. KKA, TD 54, s. 79b.

anlamına gelse de vergi kaydı diğer ürünlerle birlikte tutulduğu için, sebzeler arasında sayılmıştır. Elde edilen öşür miktarı, 7.261 akçedir.

C) Vergiler

Osmanlı Devleti, ülkenin tamamına şamil bir vergi politikası takip etmemiş, her bölgenin farklı iktisadi ve içtimai şartlarını dikkate alarak ayrı vergi kanunnameleri yayınlama yoluna gitmiştir²⁸⁷. Bunda iktisadi ve içtimai şartların etkisi olmakla birlikte, “kanûn-ı kadîm”e riayetinin de etkisi vardır. Ortaçağda eser vermiş pek çok bilgin, bir ülkenin fethinden sonra yürürlükte olan kanunlara dokunulmamasını öğütlemiştir*. Doğu Anadolu’da Uzun Hasan Bey ve Güney Anadolu’da Alaüddevle Bey’e ait kanunların yürürlükte tutulması ve daha pek çok örnek, Osmanlıların da bu öğütleri dinlediklerini göstermektedir. Söz konusu Osmanlı vergi kanunları, üretim-vergi, köylü-sipahi, devlet-reaya ve daha bilumum ikili mevzulara ışık tutacak şekilde hazırlanmış ve hatta bazı sosyal zümrelerin özel durumlarını bile gözetecek şekilde yürürlükte tutulmuştur²⁸⁸.

Vergilerin, hukuku dışındaki bir mevzu’u ise, toplanmasıdır. Genel ve modern anlamda tek bir bütçeden söz edemeyeceğimiz, devletin gelir, hizmet ve masraflarını tek bir merkezden idare etmenin mümkün görünmediği bir çağda, vergi toplama işi büyük ölçüde dirlik sahiplerine ve vakıflara bırakılmıştır²⁸⁹. Bu durum, tek tek vergi toplamının ülkenin coğrafi şartları göz önünde bulundurulduğundaki imkânsızlığı ve pratik öngörüler ile alakalıdır.

Osmanlı vergi sisteminin kayıt defteri, tahrir defterleridir. Tahrir kayıtlarının içerdiği vergiler; öşür, şahsa bağlı vergiler, hayvancılıkla ilgili vergiler, maktu’ vergiler ve arızî vergiler gibi başlıklar halinde değerlendirilebilir.

²⁸⁷ Şinasi Altundağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa bir Araştırma”, **DTCFD**, c.7, sayı:2, Ankara, 1947, s. 189.

* Niccolo Machiavelli, **Prens**, İstanbul, Bordo/Siyah, 2004, s. 57; İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, İstanbul, MEB, 1968, s. 394. Bunlara göre; “fethedilen bir bölgeye uzun müddet egemen olmanın yollarından biri, kendi kanunlarıyla yönetilmeye alışmış bölgelerde bu eski kanunları yürürlükte tutmaktır.

²⁸⁸ Ünal, a.g.e, s. 117.

²⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, Eskişehir, **MEB. İA**, c.1, 2001, s. 14.

1) Öşür

Öşür, “onda bir” anlamına gelen Arapça bir sözcüktür. Mirî arazi rejiminin uygulandığı her yerde, reayanın elde ettiği mahsulün onda birinin (bu oran ürüne ve bölgeye göre değişebilir²⁹⁰) aynî ya da nakdî olarak vergilendirilmesidir. Bu vergiler, devlet adına sipahiler tarafından toplanmaktadır. Arazinin verim nispetine göre değişen öşür, mülkiyet hakkından dolayı, devletin, toprağın mahsulünü reaya ile bölüşmesi sonucunda aldığı kira bedelidir²⁹¹.

Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mercimek, susam, pamuk (penbe), keten, kendir, bağ, bahçe ürünleri, sebze-meyve, arıcılık (küvvare) ve hayvancılık gibi pek çok vergi kalemi, öşür mukabilinden vergilendirilmiştir.

Buğday Öşrü: Öşre bağlı ürünler içinde en çok vergi geliri buğdaydan sağlanmaktadır. 1568’de Dimetoka’da 1 kile buğday için ortalama 12 akçelik öşür bedeli tayin edilmiştir. Bu oran, ürün miktarının artmasıyla düşmektedir. Nahiye den nahiye ve köyden köye de değişiklikler gözlenmiştir. Dimetoka nahiyesinde 2.967 kile buğdaya, 32.454 akçe vergi konulmuştur. Buna göre öşür bedeli, %10’dur. Cebel Nahiyesinde, 1.636 kileye 19.247 akçe öşür yazılmıştır. Oran %11,7’dir. Ova nahiyesinde 2.726 kile buğdaya 29.839 akçe öşür yazılmıştır. Burada oran %10,9’dur. Görüldüğü üzere vergi oranları değişiklik göstermektedir. Ancak oranların yüzde onluk dilimden çok da fazla olmadıkları anlaşılmaktadır.

1568’de Dimetoka’da, şehir merkezi dâhil 7.800 kile buğday üretilmiş ve bunlara 82.060 akçe öşür vergisi konulmuştur. Öşür oranı, %10,5’tir. 27.000 nüfus kayıtlı olduğuna göre*, kişi başına düşen buğday üretimi, 7,4 kilogramdır.

Arpa Öşrü: Buğdaydan sonraki en önemli öşür kalemi, arpadır. 1568’de toplam arpa üretimi 9.920 kile (yaklaşık 255.000 kg), öşür bedeli ise, 53.174 akçedir. 1 kile arpaya, ortalama 6 akçe öşür yazılmıştır. Öşür oranı, 1/5’e yakındır. Kişi başına üretim, 9,4 kilogramdır.

²⁹⁰ Araştırmalar, bu onda birlik verginin çoğunlukla bu orandan daha fazla, hatta bazen yarısına yakın alındığını göstermektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, Eskişehir, **MEB. İA**, c.9, 2001, s. 485.

²⁹¹ Ünal, a.g.e, s. 119.

* Bkz. Tablo 24.

Mercimek Öşürü: Dimetoka'da mercimek üretimi, sınırlı miktarlardadır. 10 kileden aşağı üretimlerde kile başına 10 akçe, 10 kileden yukarı üretimlerde kile başına 12 akçe öşür yazılmıştır. Toplam üretim, 98,5 kiledir ve 2.531 kilograma karşılık gelmektedir. 1.148 akçe öşür yazılmıştır. Öşür oranı, 1/9 civarındadır.

Susam Öşürü: Üretim miktarı 98 kile, öşür bedeli 1.421 akçedir. 1 kile susama 10, 12 ve bazı yerde de 20 akçe öşür yazılabildiği anlaşılmaktadır. Genel ortalama, 1/7 civarındadır.

Nohut, Burçak ve Bakla Öşürü: Her iki ürününde üretimi, son derece azdır. Kaza genelinde 11 kile burçak, 11-12 kile nohut ve 2,5 kile bakla üretimi yapılmaktadır. Bunlara konulan öşür bedeli, 280 akçedir. Burçak ve nohutta öşür oranı 1/10 civarındadır. Baklanın kilesine 20 akçe öşür konulmuştur. Bunun öşür oranı, 1/5'tir.

Burada zikredilen öşre tabi ürünler dışında, yine öşür vergisine tabi vergi kalemlerinin ayrıntılı dökümü aşağıdadır.

TABLO 32: Dimetoka Kazasında Öşre Tabi Diğer Ürünlerin Vergisi

Köyler	Meyve	Sebze	Bal	Koyun-Ağıl	Yaylak-Kışlak	Bağ	Sazlık-Çayır
Ortaköy Derbend	-	30	-	-	160	-	-
Küreci	55	50	70	190	-	150	-
Mahmudlu	220	100	100	420	30	-	-
Sarı Hızırlı	613	150	180	20	20	150	-
Umur Bey	119	40	35	-	-	50	-
Simavina	560	220	400	-	90	500*	260
Kapucu Deresi	-	35	130	125	-	100	-
Emüniddin	97	50	25	100	-	50	-
Yeniköy*	25	40	50	300	-	50	-
Furuncuk	-	-	-	1.811	-	-	-
Saltuk	75	40	52	450	-	284	-

* Müslümanların tasarrufundaki bağlardan dönüm başına 4, gebrandan 8 akçe öşür alınmaktadır. Müslümanların bağları 50 dönüm (200 akçe öşür), gebrandan bağları 37,5 dönümdür (300 akçe öşür). TK. KKA, TD 54, s. 79b.

* Der Kurb-ı Ferik. TK. KKA, TD 54, s. 80b.

Çekirdeklü	-	-	-	107	-	-	-
Hallaç Muradlu	-	-	-	?	-	-	-
Ketenlik (Cebel)	210	20	110	287	-	80	-
Soğanlık-Akviran	55	-	150	120	-	-	-
Kozluca-S.Kilise	-	-	-	2.400	-	-	-
Ak-Alan	-	-	-	1.500	-	-	-
Hekimlü	190	-	124	-	-	-	-
Bukruvan	10	50	30	-	-	50*	-
Kara Yusuf	50	50	50	-	-	100	-
Opan	40	10	110	-	-	16	10
Balkıl Viranı	40	20	10	50	-	-	-
Eriklü	10	10	30	-	-	-	-
Doğancı Murad	200	380	200	-	?	250	60
Abdullah	350	-	150	-	-	-	-
Suçar	300	200	200	-	-	200	100
Hisarbeyi-i Küçük	160	100	100	50	-	100	300
Dibeklü Taş	50	50	200	-	-	-	-
Terzi Viranı	-	20	20	-	-	-	-
Erkek Deresi	150	100	150	-	-	-	-
Gerdene	20	-	-	-	-	10	-
Çöğürtmeklü	-	-	-	-	-	-	-
Ketenlik (Dim.)	40	20	30	-	-	-	-
Yeniköy*	70	30	20	100	25	50	-
Lalacık	60	150	30	-	-	60	-
Pelircik	150	30	20	-	-	-	-
İzzeddinlü	10	50	20	-	-	-	-
Kara Beylü	30	30	10	-	-	-	40
Yeniköy (Dim.)	55	20	20	-	-	-	-
Kara Ağaç	-	-	-	1325	-	-	-
Bazarlu Tatar	20	10	20	-	-	20	420
İncügez	36	92	36	-	-	59	40

* “Öşr-i Şıra resm 50” şeklinde kaydedilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 86a.

* “Der Kurb-ı Zaviye-i Hasan Baba”. TK. KKA, TD 54, s. 92b.

Ferik	65	20	10	50	?	65	-
Canıklü	10	45	20	50	5	20	-
Kabul Çiftliği	50	50	200	200	?	-	25
Söğütlü Dere	5	5	10	-	10	-	-
Akçe-Alan (Dim)	-	11	6	22	5	24	-
Ömerlice	35	80	150	100	50	-	-
Dağarlar	10	10	5	10	5	-	-
Kara Kilise	-	55	100	100	50	40	-
Yeniköy (Ova)	5	15	5	20	5	8	-
Mandıracık	10	20	20	100	-	-	-
Akçe-Alan (Ova)	-	15	20	20	10	-	-
Hamidlü	20	10	50	100	20	-	-
Ömer Viranı	90	150	50	-	-	-	-
Balçılı	10	100	10	230	-	20	-
Kozluca	10	10	10	15	-	12	-
Emrudluk	10	30	10	100	-	30	-
Karabeylü	230	150	50	-	-	-	-
Kerek	150	50	50	-	-	-	-
Silgeri	180	40	30	-	-	-	30
Ezme Deresi	70	20	-	-	-	-	-
Kilisecik Yurdu	20	10	-	85	-	-	-
Hacı Ali Viranı	20	100	50	-	-	69	-
Sığırcalu	-	?	-	-	-	-	-
Hacı Viranı	20	20	10	150	10	50	-
Sovucak	20	20	20	30	10	-	-
Çelebi Yaylası	-	-	-	?	-	-	-
Söğüdcük	5	5	8	10	10	-	-
Mihanlı Derbend	40	-	20	-	10	30*	-
Bey Viranı	220	150	200	-	-	-	-
Doğancı Karlı	150	150	300	50	-	200	-
Esenlü	370	100	50	-	100	-	-
Kırağı Ali Bey	275	60	-	-	-	170	50

* “Öşr-i Şire Resm 30” şeklinde kaydedilmiştir. TK. KKA, TD 54, s. 106a.

Sekban Büzürk	-	200	-	30	-	280	55
Kara Mihmad	160	50	150	-	-	150	-
Halil Ören	100	50	100	-	-	-	-
Kara Beylü	510	150	252	-	-	-	-
Yayla Örencik	65	130	30	-	-	-	-
Kürekçiler	100	200	-	-	-	-	-
Yenice	50	60	150	210	-	1.050	20
Timurlar	235	165	240	-	-	150	-
Sevnes Viranı	200	120	100	-	-	50	-
Ayvalu	80	25	25	-	-	-	-
Kira Veren	40	15	20	-	-	-	-
Buraklar	-	-	-	?	-	-	-
Karaca Göz	75	260	100	-	-	100	400
Bunaklu	-	25	50	-	-	35	-
Gökçe Pınar	50	10	50	80	-	-	-
Yağbasan	440	350	200	-	-	-	-
Düşdi Yakası	50	50	100	-	-	-	-
Okçu Viran	70	50	50	200	-	-	-
Ulucak	22	100	50	-	-	-	-
Yumruklu	5	10	20	-	-	10	-
At Eri	-	60	120	340	-	180	-
Yeniköy*	100	250	100	-	-	100	-
Soğuk Kilise	-	-	-	100	-	-	-
Kulak	10	5	10	20	-	-	-
Veled-i Dağ Eri	260	100	200	-	-	-	-
Uğurlu Dere	100	100	100	200	-	-	-
Elmalu Dere	50	55	55	-	-	-	-
Sipahiler	170	200	100	-	250	-	-
Kozludere	100	135	100	?	-	-	-
Tahtalu	100	100	100	-	-	-	-
Çengellü	15	10	5	-	-	-	-
Mülk-i Kaya	30	38	30	-	-	-	-

* “Nâm-ı diğer Divane Musa”, TK. KKA, TD 54, s. 115a.

Kürekçik	?	?	-	?	-	-	-
Kara Ağaç	?	?	-	?	-	-	-
Kozludere	20	20	20	-	-	-	-
Devlethan	50	50	56	-	-	-	-
Halasçı Obası	?	?	?	?	-	-	-
Çiftlik-i Bazdâr	110	330	50	-	-	200	-
Toplam	9.557	7.261	7.089	11.877	875	5.372	1.810

Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerinin en önemli kısmını, mahsulden alınan öşür vergisi oluşturmaktadır. Dimetoka'da da en önemli vergi kalemi, öşürdür. 1568'de Dimetoka'da buğdaydan 81.540, arpadan 53.174, pamuktan 85, ketenden, 2.230, kendirden 200, bağ ve şıradan 5.372, meyveden 9.557, sebzeden 7.261, mercimekten 1.098, susamdan 1.421, koyun ve ağıldan 11.877, yaylak, kışlak ve otlaktan 875, sazlık ve çayırlardan 1.810, nohut, burçak ve bakladan da 330 akçe öşür vergisi alınmıştır. Toplam öşür miktarı, 176.830 akçedir. Bu miktara, gelirleri Sultan Bayezid Vakfı'na ait olan şehir merkezi gelirleri dâhil değildir.

2) Şahsa Bağlı Vergiler

Çift Resmi: Osmanlı Devleti'nde belirli büyüklükteki mirî arazileri, mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte, ekip-biçen reayanın ödediği vergiye çift resmi denir. Daha önceki bahislerde de değinildiği üzere, bu arazi birimine çiftlik denilmekte ve büyüklüğü, verimlilik ve sulanabilirliğine göre 60 ila 150 dönüm arasında değişmektedir. Çift resmi, çiftlik tasarrufuna bağlı şahsi bir vergidir²⁹².

1568'de Dimetoka'da, 780'i bütün ve 386'sı yarım olmak üzere 1.166 çiftlik bulunmaktadır. Osmanlı Devleti sınırlarında özel durumları söz konusu olmayan birçok yer gibi, tam çiftler için 22 ve nim çiftler için 12 akçe çift resmi* tayin edilmiştir. Dimetoka'da elde edilen toplam çift resmi, 21.792 akçe olarak kaydedilmiştir.

²⁹² İnalçık (2000): s. 189.

* İnalçık (2000): s. 195.

Bennâk Resmi: Bennâk, evli fakat çift tasarruf etmeyen veya nim çiftten az yer tasarruf eden raiyyettir. Nim çiftten az yer tasarruf edene “ekinlü bennâk”, hiç yer tasarruf etmeyene “caba veya kara bennâk” denilmektedir²⁹³. 54 numaralı tahrirde, 1.161 bennâk hanesi kayıtlı olup, bu iki ifade de kullanılmamıştır. Geçici ikamet karşılığı ödenen resm-i dûhan vergileri ise, bennâk işaretiyle kaydedilmiştir. Bennak resmi ise, devletin pek çok yerinde uygulandığı gibi 12 akçedir. Bennâklerden elde edilen vergi, 13.932 akçedir.

Mücerred Resmi: Çalışabilecek yaş ve durumdaki bekâr erkeği niteleyen bir ifadedir. 1568’de Müslüman mücerredler için 6 akçe vergi yükümlülüğü bulunmaktadır. Kaza genelinde kayıtlı 701 mücerredten 4.206 akçe vergi alınmaktadır.

İспенç Resmi: Hristiyan erkeklerden alınan ve evli ya da bekâr fark etmeksizin 25 akçe olarak ödenen bir baş vergisidir²⁹⁴. Çift resmine veya bennâk resmine karşılık geldiği iddia edilmişse de bu mevzu’ net değildir. 1568’de Dimetoka’da, 2.191 hane ve 651 mücerred gebran kayıtlıdır. Bunlardan alınan vergi toplamı, 71.050 akçedir.

Cizye Resmi: Buluğ çağına ermiş, sağlıklı, ayrı iş gücüne sahip ve asgari 300 akçelik malı olan her gayrimüslim erkekten alınan bir baş vergisidir²⁹⁵. Miktarı devre ve ülkeye göre değişen cizye, genellikle padişah hasları içinde değerlendirilmiştir²⁹⁶. 54 numaralı tahrirde cizye hâsılatına dair tek kayıt, Sultan Bayezid Vakfı hissesi dâhilindedir ve II. Bayezid’in sağlığında has durumunda olan şehir merkezine aittir. Cizye geliri, 8.250 akçedir²⁹⁷.

3) Hayvancılıkla İlgili Vergiler

Doğrudan hayvancılıkla alakalı olan; ganem (koyun), ağıl, bere (kuzu), yaylak, kışlak ve otlak gibi vergiler bulunmaktadır. 1568’de 11.877 akçe ganem ve ağıl resmi kayıtlıdır. Bunun 10.000 akçeden biraz fazlası, ganem

²⁹³ Çağatay, a.g.m, s. 491.

²⁹⁴ Ünal, a.g.e, s. 132.

²⁹⁵ Çağatay, a.g.m, s. 495.

²⁹⁶ Ünal, a.g.e, s. 133.

²⁹⁷ TK. KKA, TD 54, s. 75a-b.

vergisidir. Ancak kayıtları birlikte zikredilmiştir. Bu vergi oranına göre Dimetoka'da koyun sayısı, iki koyuna bir akçe olmak üzere, yaklaşık 5.000 ila 5.500 arasındadır. Yaylak, kışlak ve otlaklardan alınan vergi ise, 875 akçedir.

Hayvancılıkla ilgili sayılabilecek bir diğer vergi türü de “hıncır ve bojik” vergisidir. Domuz ve domuz kasabından alınan vergilerdir. Bir kasap söz konusu olduğuna göre, domuz yetiştiriciliği yapılmaktadır ki; yalnız gebran reayayı ilgilendirdiği varsayılmaktadır. Dimetoka Kazasında domuz ve domuz kasabı vergisinin toplam miktarı, 500 akçeye yakındır.

4) Maktu' Vergiler

Maktu' kelimesi “kesilmiş, bölünmüş” manasındadır. Geliri önceden tayin edilmiş bir bedel ile şahsa ihale edilen ürünleri ifade etmektedir²⁹⁸. Bu başlık dâhilinde değirmenlerden, bezir-hanelerden, boyahanelerden, darphanelerden, dükkânlardan ve tabakhane gibi küçük işletmelerden alınan vergiler bulunmaktadır. Değirmenlerin vergilendirilmesi için “bab” terimi esas alınmıştır. Bu, bildiğimiz anlamıyla kapı sayısını daha doğrusu büyüklüğünü işaret eden bir terimdir. Birim fiyatı 15 akçe ile 60 akçe arasındadır.

Şehir merkezi kayıtları arasında maktu vergilerden olmak üzere 3 değirmen kaydedilmiştir. Bunlardan 5 kapılı “Kasım Paşa” ve “Dergâh-ı Âli Mektubat Kâtibi Hüseyin Çelebi” değirmenleri için kapı başına 30'ar akçeden 150'şer akçe vergi mahsup edilmiştir. “Maktul Mustafa Paşa” değirmenin ise, harap vaziyette olduğu kaydedilmiştir²⁹⁹.

Yine şehir merkezi kayıtları içinde; “kiremitlik, çanak ve çömlek” işletmesi için 500, “mukataa-i dekakin ve kapan-ı atik” için 97, “kıst-ı bazar, ihtisab, boyahane, şemhane ve kantar” mukataaları için 10.500 ve Yıldırım Bayezid Vakfı'na gelir yazılmış bulunan “Hacı Ahmed boyahanesi” için de 100 akçe vergi yazılmıştır³⁰⁰.

Dimetoka şehir merkezi dışındaki yerlerde kaydedilmiş maktu vergilerin neredeyse tamamı değirmenlere aittir. Değirmenler haricinde yalnızca birkaç “mukataa zemin”, “boyahane”, “kiremit fırını” ve “kapan” kaydedilmiştir.

²⁹⁸ Ünal, a.g.e, s. 139.

²⁹⁹ TK. KKA, TD 54, s. 75a-b.

³⁰⁰ TK. KKA, TD 54, s. 75b.

Değirmenlerin sayısı ise, yüzden fazladır. Özellikle Arda Nehri'nin etrafında elliye yakın değirmen kaydedilmiştir. Buradaki değirmenler için “bab” başına elli akçe vergi alınmaktadır³⁰¹. Nehrin bazı kesimlerde bu miktarın altmış akçeye kadar çıktığı anlaşılmaktadır³⁰².

5) Arızî Vergiler

Bad-ı heva, niyabet, arusane (evlilik vergisi), adet-i deştbanî (kır bekçiliği), cürm ü cinayet (işlenen suçlardan alınan vergiler) ve tapu resmi (sipahi tarafından yeni tasarrufa verilen yerlerden bir kereye mahsus alınan tapu resmi) gibi vergiler bu meyandadır. Bunlar, zaman içerisinde uygulanmaya başlanmış ve devamlılık kazanmış vergilerdir³⁰³. 54 numaralı tahrirden, 1568'de Dimetoka'da naiplik ve kır bekçiliği vergilerinden en az 20³⁰⁴ ve en fazla 600 akçe vergi alındığı anlaşılmaktadır³⁰⁵. Ancak bu tür vergiler, sürekli başka vergi kalemleriyle birlikte kaydedildiğinden bunları tek başına ele almak mümkün olmamaktadır.

³⁰¹ TK. KKA, TD 54, s. 83b.

³⁰² TK. KKA, TD 54, s. 86a.

³⁰³ Ünal, a.g.e, s. 147.

³⁰⁴ TK. KKA, TD 54, s. 90a.

³⁰⁵ TK. KKA, TD 54, s. 91b ve 111a.

SONUÇ

Dimetoka, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Fethin ardından şehir, yoğun bir Müslüman göçüne sahne olmuş ve Bizans kalıntısı kalenin dış tarafında bunlar için yeni yerleşim yerleri açılmıştır. Edirne'nin fethi ve sonrasında imarının tamamlanmasına kadar Dimetoka, Osmanlı Devleti'nin geçici başkenti olmuştur. Yeni medreseler ve zaviyeler inşa edilmiş, şehir yeni yerleşim yerleriyle genişletilmiştir. Bu dönemde şehrin nüfusunda ciddi artışlar kaydedilmiştir. Balkanlar'ın fethinde önemli görevler üstlenmiş olan pek çok derviş buraya yerleşmiştir. Haklarında daha önce bilgi verdiğimiz Abdal Cüneyd ve Karagöz Bey gibi dervişler, bu minvaldedir. Bunlardan başka, Alevi-Bektaşî tekkeleri arasında önemli bir yer işgal eden ve kurucusunun ismiyle anılan "Seyyid Ali Sultan Tekkesi" de burada inşa edilmiş ve XIX. yüzyıla kadar da faaliyetlerini diğer birçok tekke gibi sürdürmüştür.

Dimetoka'nın Yıldırım Bayezid'in doğduğu şehir olması nedeniyle bu dönemde özel bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Burada onun adına Balkanlar'ın o ana kadar yaptırılmış en büyük camisi ve medresesi inşa edilmiştir. Ayrıca yine sultanın ismini taşıyan bir vakıf kurulmuş ve bu eserlerin masrafları karşılanmıştır. Ancak Dimetoka'nın kaderi, Fetret Devri ve sonrasında genişlemeye başlayan Balkanlar'ın fütuhâtı ile değişmeye başlamıştır. Şehzadeler arasındaki çatışma, Dimetoka'yı da ülkenin diğer bölgeleri gibi olumsuz etkilemiştir. Çelebi Mehmed döneminde meydana gelen "Şeyh Bedrettin İsyanı" da bölgenin idari ve sosyal yapısını sarsmış olmalıdır. Ancak bu olayların şehir üzerindeki etkisini ortaya koymak, bu çalışmanın amaçları dâhilinde değildir. Balkanlar'daki fütuhâtın ilerlemesi ise, şehrin stratejik konumunun kaybolmasına neden olmuştur. Sınırların daha batıya genişlemesi şehrin önemini azaltırken, Dimetoka'nın kuruluş yıllarında sınır boylarına yakın olması nedeniyle aldığı göçler de durmuştur. Ayrıca şehrin yanı başında bulunan Edirne'nin başkent olması, Dimetoka'nın buraya bağlı küçük bir kaza dönüşmesine ve gelişmemesine neden olmuştur.

II. Murad devrinde Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Anadolu Türk aristokratlarından bazılarının burada tımarlar ve mülkler bağışlanmış.

İsfendiyaroğulları (Candaroğulları) bunlardan en dikkati çeken ailedir. II. Murad devrine rastgelen bu tımar ve mülk dağıtımı, şehirdeki toprak sisteminin bu dönemde yeniden şekillendiğini göstermektedir. Bundan önceki dönemde oluşturulmuş sistemin “Fetret Devri” sırasında bozulduğunu anlamak güç değildir. Söz konusu dönemde oluşan nüfus ve toprak yapısı, Fatih döneminde özellikle de bir takım vakıflara ve mülklere el konulmasıyla yeniden şekillenmiştir. Mülklerin tımarlaştırılmasının etkisini anlamak mümkün değilse de; vakıfların kapatılmasının Dimetoka’nın gelişiminde ciddi hasar yarattığı, Tayyib Gökbilgin’in eserinden anlaşılmaktadır.

II. Bayezid devri, Dimetoka’nın Osmanlı hâkimiyetindeki en parlak dönemidir. Sultan, doğduğu şehre özel bir ilgi göstermiştir. Dahası Dimetoka, padişah hassı haline getirilmiş ve şehrin nüfusunda da önemli artışlar meydana gelmiştir. Fatih döneminde el konulan vakıflardan bazıları, yeniden faaliyete geçmiştir. Mülklerin iade edilmesi ise, arazi haritasında bir takım değişikliklere neden olmuştur. Özellikle de İsfendiyaroğulları Mehmet ve Kaya Bey’in arazilerinin genişlediği anlaşılmaktadır. Mülk sahiplerine mal iadesi sırasında bu kişilerin, el konulan mülklerinden daha fazlasına sahip oldukları 54 numaralı tahrirden anlaşılmaktadır. Bu mülklerin çoğu, sınır meselelerinin halledilmesi sırasında genişlemiştir. Ancak herhangi bir satın alma veya ihsan söz konusu değildir. Özellikle “Azizlü” köyünde yapılan mülk iadesi ilginçtir. Bu köy II. Murat tarafından İsfendiyaroğlu Mehmet Bey’e bağışlanmış, Fatih döneminde ise devletleştirilmiştir. II. Bayezid devrindeki mülk iadesi sırasında bu mülk, etrafında bulunan dört köyün de buraya dâhil edilmesiyle ilk halinden daha da büyümüştür. Ancak bu büyümeyi yasal yoldan açıklayabilecek bir bilgi mevcut değildir.

Yavuz Selim ve Kanuni devrinin ilk yıllarında şehrin idari ve iktisadi yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme kaydedilmemiştir. Hatta bu devirlerde şehrin, II. Bayezid’in saltanat yıllarına göre pek çok açıdan gerilediği, özellikle de şehir nüfusunda ciddi azalma olduğu tahrirlerden anlaşılmaktadır. 1530 sonrasında şehir nüfusu yeniden artmaya başlamıştır. Bu artışta doğal nüfus artışının etkili olması kadar, Sirem Sancağı’ndan ve Arnavutluk’tan buraya sürülen grupların da etkisi olmuştur.

54 numaralı tahrir defterinin içerdği bilgilerden anlaşılmaktadır ki 1568’de Dimetoka, yaklaşık 27.000 nüfusa sahip bir kazadır. Bu sayı tahmini olmakla birlikte, gerçeğe yakındır. Kaza genelinde karye (köy), mahalle, çiftlik, cemaat ve mezralardan oluşmak üzere, toplam 180 yerleşim yeri mevcuttur. Bunun yarısına yakını Dimetoka nahiyesine tâbidir. Diğer yarısı ise, kazaya tabi Dağ ve Ova nahiyelerine dağılmıştır. Şehir merkezini oluşturan mahallelerin sayısı 21’dir. Bunlardan 15’inde Müslümanlar, 6’sında ise gayrimüslimler meskûndur. Müslüman mahallelerinin tamamı şehrin merkezini oluşturan kalenin dışında, gayrimüslimlerin sakin olduğu mahalleler ise biri dışında kale içersindedir. Kale dışındaki tek gayrimüslim mahallesi, 1540 tarihinden sonra kurulan Arnavut Mahallesidir.

Dimetoka nüfusun yaklaşık 1/10’u şehir merkezinde (yaklaşık 2.500 kişi), geriye kalan kısmı ise köylerde yaşamaktadır. Bu tarihte Dimetoka’da nüfusun %56’sını Müslümanlar, %44’ünü ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. 1568 tahriri, nüfusun geçmiş yıllara göre arttığını ortaya koymaktadır. Bu artış, en fazla mahalle kayıtlarında göze çarpmaktadır. Bu kayıtlara göre 1481’den itibaren göreceli olarak azalan kaza nüfusu, 1568’de tüm önceki tahrirlere oranla artmıştır. Nüfus artışının hem doğal nedenlerden hem de göçlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu nüfus artışı, Müslim ya da gayrimüslim fark etmeksizin tüm etnik ve dini zümreler için de geçerlidir.

1568’de Dimetoka, idari anlamda Paşa Sancağı’na tabi bir kazadır. Dimetoka Kazasını oluşturan üç nahiye bulunmaktadır. Bunlar; merkezi oluşturan “Dimetoka Nahiyesi”, Arda Nehri’nin doğusunu oluşturan ve Edirne’ye daha yakın durumdaki dağlık “Cebel Nahiyesi” ve Kızıldeli Çayı’nın etrafında kurulmuş bulunan, ismi ile müsemma olarak ovalar üzerinde kurulu bulunan “Ova Nahiyesi”dir. Bu son iki nahiye’nin merkezini oluşturan bir yerleşim yeri mevcut değildir. Nahiye isimlerinin bölgesel birer terim oldukları ve yer şekillerinden esinlenilerek tasnif amaçlı kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Dimetoka’daki yerleşim yeri isimlerinin, ilk tahrirlerden 1568’e kadar çok büyük değişikliklere uğratılmadığı anlaşılmaktadır. Bölgeye ait 1481 tarihli en eski tahrir ile 1568 tahririndeki yer isimleri, büyük oranda örtüşmektedir. Yer isimlerinin çok büyük bir kısmı ise, Türkçe adlar taşımaktadır. Hatta Türk

nüfusunun bulunmadığı pek çok yerin bile Türkçe adlar taşıdığı görülmüştür. Şehrin Osmanlı egemenliği öncesindeki durumunu tasvir eden kaynaklar, Dimetoka'nın Bizans'ın son dönemlerinde kale içine sıkışmış ve küçük bir şehir olduğunu belirtmektedirler. Bu bilgi ile yer isimlerinin Osmanlı döneminde ilk tahrirlerden beri büyük oranda değişmediği göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Dimetoka'sının daha önceki devirlerden daha büyük bir şehre dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yer isimlerini de ya buraya iskân edilen Türkler ya da devletin kendisi vermiş olmalıdır. Bu da söz konusu yerlerin ya ilk kez ya da uzun zaman sonra yeniden iskân edildiğini düşündürmektedir.

1568'de Dimetoka'nın iktisadi yapısı, çok büyük oranda tarımsal üretime dayanmaktadır. Bu durum, Dimetoka şehir merkezi dışında tüm yerleşim yerleri için geçerlidir. Şehir merkezinde ticaret ve küçük çaplı sınaî üretim daha ön plandadır. Bu durum, Osmanlı şehir yapılanmasının bir sonucudur ve diğer tüm şehir merkezleri için de genel geçer bir durumdur. Ancak burada ticaret yapan esnaf ve üretim yapan küçük işletmelerin iktisadi yapıya olan etkisi, bu anlamda ön plana çıkmış pek çok şehirle karşılaştırılamayacak kadar sınırlıdır. Denilebilir ki; Dimetoka şehir merkezindeki ticaretin ve tarım dışı üretimin boyutu, yalnız burada yaşayan yaklaşık 2.500 kişinin maişet kaynağını farklı kılmaktan başka bir noktaya ulaşmamıştır³⁰⁶.

Dimetoka, mirî arazi rejimi dâhilinde olup tımar sisteminin uygulandığı bir bölgedir. Bütün tarım arazilerinin %90'ı devlete aittir. Vakıf ve mülk arazilerin toplamı, bütün ekilebilir (veya ekilen) arazinin ancak %10'ununu oluşturmaktadır. Devlet arazisini işleyen vergi mükelleflerinin yarıya yakını tam veya yarım çiftlik tasarruf etmektedir. Tam çift işleyen hane sayısı 780, yarım çiftlik işleyen hane sayısı 386'dır. 1.161 hane ise, bennâk

³⁰⁶ Dimetoka şehir merkezinin vergi hâsılı, 107.130 akçedir. Bunun 68.958 akçesi, Sultan Bayezid Vakfı'na ve 38.172 akçesi de Sultan Bayezid İmareti Vakfı'na aittir. Vergi alınan kalemler içersinde kapanlar, çanak ve çömlek imalathaneleri, boyahane ve şemhaneler, dükkân zeminleri, değirmenler, mukataa dükkânlar, ihtisabhane ve kantarlar yer almaktadır. Bu ziraî olmayan kalemlerin toplum vergideki oranı, yarıdan fazladır. Diğer kalemleri ise; şahsa bağlı vergiler, hayvancılığa bağlı vergiler ile ziraî üretimden alınan vergiler oluşturmaktadır. Bu durum bile, şehir merkezinin iktisadi yapısını anlamak için yeterli olabilir. Tafsilatlı vergi kaydı için bkz. TK. KKA, TD 54, s. 75a-b.

kaydedilmiştir. Bu arazilerin çok büyük bir kısmında, öşre tabi ürünlerden sayılan hububat, pamuk, nohut, mercimek, susam, keten-kendir, meyve ve sebze gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bağcılık da yaygın bir biçimde yapılmaktadır. Bu ürünlerden alınan öşür vergisi, Dimetoka Kazası'ndan toplanan verginin çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Toplam öşür miktarı 160.000 akçe civarındadır. Hayvancılıktan elde edilen vergi, 13.000 akçe civarındayken; en önemli vergi kalemlerinden birini oluşturan “şahsa bağlı vergiler” 120.000 akçe civarındadır.

1568'de Dimetoka şehir merkezinde en büyüğü Yıldırım Bayezid Camii olmak üzere, 10 ila 15 arasında cami bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların neredeyse tamamı şehir merkezindedir. Kaza genelinde “imam” sıfatıyla kaydedilmiş kişilerin de neredeyse tamamı yine şehir merkezinde kayıtlıdır. Köy kayıtları içinde “imam” ya da “müezzin” sıfatı taşıyan kişilerin sayısı ise, yok denecek kadar azdır. Köylerde bulunan camiler hakkında bilgi verebilmek için elimizde herhangi bir argüman bulunmamaktadır. Şehir merkezinde bulunduğu belirtilen birkaç da medrese kaydedilmiştir. Yıldırım Bayezid Medresesi, Karagözbey Medresesi ve Oruç Bey Medresesi kayıtlarda yer alan medreselerdir. Abdal Cüneyd, Ahi Dinek ve Nasuh Bey isimlerini taşıyan zaviyeler ise, şehrin diğer sosyal yapıları içinde yer almaktadır. İsmi Dimetoka ile özdeşleşmiş olan Seyyid Ali Sultan'ın Zaviyesi hakkında ise, 54 numaralı tahrirde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- TK. KKA. NUMARA 54, EDİRNE MUFASSAL TAHRİR DEFTERİ (2 Cilt, Hicri 976-Miladi 1568-1569)
- BOA. NUMARA 370, RUM-İLİ MUFASSAL TAHRİR DEFTERİ (H.937-Miladi 1530)

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- AKÖZ, Alaaddin-YÖRÜK, Doğan, “M.1594 (H. 1022) Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne’deki Sultan II. Bayezid Camii ve İmareti Evkafı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, c.XVI, İstanbul.
- AKTAN, Coşkun Can, “Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Uygulaması” **TDAD**, s: 52, 1998.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa bir Araştırma”, **DTCFD**, c.7, sayı: 2, Ankara, 1947.
- Âşık Paşaoğlu Tarihi, Atsız Neşri, MEB, İstanbul, 1992.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Avarız”, **MEB. İA**, c.1, Eskişehir, 2001.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Öşür”, **MEB. İA**, c.9, Eskişehir, 2001.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler” **VD**, II: 279-386, Ankara. 1942.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü”, **Ülkü Dergisi**, c.9, İstanbul, 1937.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonomi’nin Hukuki ve Mali Esasları”, **Kanunlar I**, İstanbul, 1942.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” **VD**, II. Sayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1942.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)” **Belgeler: Türk Tarihi Belgeler Dergisi**, c.3, Ankara, 1966.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmâret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilânçoları”, **Türk Tarihi Belgeler Dergisi**, c.1, s.2, Ankara, 1964.
- BELDİCEANU, Nicoara-STEINHERR, İrene, "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi", **Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia**, TVYY, İstanbul, 1999.
- BELDİCEANU, Nicoara, **Osmanlı Devleti’nde Tımar**, Teori, Ankara, 1985.
- CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1978.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler” **DTCFD**, V/5, Ankara, 1947.
- DARKOT, Besim, “Dimetoka”, **MEB. İ.A**, c:3, Eskişehir, 2001.
- DİMİTRİADİS, Vassilis, “Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia**, TVYY, İstanbul, 1999.
- GÖKBİLGİN Tayyib, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Edirne”, **MEB. İ.A**, C.4, Eskişehir, 2001.
- GÖKBİLGİN Tayyib, “Arpalık Maddesi” **MEB. İA**, c.1, Eskişehir, 2001.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâdı Fâtihân**, İÜEFY, İstanbul, 1957.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, **İÜEFTD**, s: 32, İstanbul, 1979.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK, Ankara, 1998.
- HAMMER, J. V, **Osmanlı Tarihi**, c.1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2010.
- İbni Haldûn, **Mukaddime**, Çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, MEB, 1968.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.I, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerinde Araştırmalar” **Tarihte Güney-Doğu Avrupa: Balkanoloji’nin Dünü, Bugünü ve Sorunları**, Ankara, 1999.

- İNALCIK Halil, “Türkler ve Balkanlar”, **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, c.3, Prizren, 2005.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi** (içinde), Eren Yay, İstanbul, 2009.
- İNALCIK, Halil, “Eyalet”, **TDV. İA**, c.XI, İstanbul, 1994.
- KARAMÜRSEL Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, İstanbul, 1940.
- KIEL, Machiel, “Dimetoka”, **TDVİA**, c.9, İstanbul, 1994
- KILIÇ, Ümit, “Sadrazam Lûtfî Paşa’nın Dimetoka Vakfı”, **OTAM**, sayı:22, Ankara, Tarihsiz.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü” **VD**, c. II, Ankara, 1942.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, TTK, Ankara, 1999.
- KUNT, Metin, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.
- MACHIAVELLİ, Niccoloi, **Prens**, Bordo/Siyah, İstanbul, 2004.
- McGOVAN, W. Bruce, **Sirem Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri**, TTK, Ankara, 1983.
- **Neşri Tarihi**, Haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara, 1995.
- NOYAN, Bedri, **Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi**, Ayyıldız Yayınları Ankara, 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Sarı Saltık**, TTK, Ankara, 2002.
- **Oruç Bey Tarihi**, Atsız Neşri, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- **Osmanlı Devleti Tarihi**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, c.1, Zaman, İstanbul, Tarihsiz.
- ÖZGÜL, Vatan, **Dimetoka’dan Erzincan’a Bir Alevi Aşireti: BALABANLILAR**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- PEREMECİ, Osman Nuri, **Edirne Tarihi**, İstanbul, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sev. Kur. Yayınları, 1940.

- RİFAT, Ahmet, **Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kîrâm ve Nakibüleşraflar**, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1998.
- RODRÍGUE, Aron, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, İletişim, İstanbul, 2003.
- STOIANOVICH, Traian, “Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia”, **Sol-Kol** (Editör, E. Zachariadou), TVYY, İstanbul, 1999.
- ŞAHİN, İlhan, XV. Ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filiba-Eski Zagra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve Iskân Durumu”, **TDAD**, İstanbul, 1987.
- ŞAKİR-TAŞ, Aziz Nazmi, **Adrianopol’dan Edirne’ye**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- ŞEYH BEDRÜDDİN MAHMUD, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı**, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Eti Yayınları, İstanbul, 1967.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, C:1, Ankara, 1998.
- ÜÇÖK, Coşkun, “Osmanlı Devletinde Tımarlar-Mali Bakımdan”, **AÜHFD**, Ankara, 1944.
- ÜNAL, Mehmet Ali, **16. Yüzyılda Harput Sancağı**, TTK, Ankara, 1989.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, **MEB. İA**, c. XIII, İstanbul, 1986.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplum Yapısı”, **Osmanlı Tarihi**, c.1 (içinde), Zaman, İstanbul, (Tarihsiz).
- YERASİMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, c.1, İstanbul, 2000.
- YILDIRIM, Rıza, **Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi**, TTK, Ankara, 2007.

ÖZET

ÇAM, Ömer. TD 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

54 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri, 1568 (Hicri 976) tarihinde, iki cilt halinde düzenlenmiştir. Edirne Livası dâhilinde bulunan kaza ve nahiyelerin vergi kaydını içermektedir. Bununlar birlikte, sosyal tarihe dair de önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışma, söz konusu defterin ilk cildinin sunduğu bilgilerden istifade etmek suretiyle; 1568 tarihinde Edirne Livasına tabi olan Dimetoka Kazası'nın sosyal ve ekonomik tarihine bir nebze ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır. İlk kısımda, Tahrir defterinin tanıtımı yapıldıktan sonra, Dimetoka'nın ilk çağlardan XVI. yüzyıla kadar olan tarihçesi anlatılmıştır. Sonrasında, söz konusu deftere göre Dimetoka'nın merkez kazası, nahiyeleri, mahalleleri ve köyleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölgeler hakkında yapılan araştırmalardan, karyenin gelişim ve değişim sürecini daha iyi anlayabilmek adına faydalanılmıştır. Defterde, Dimetoka'ya ait bilgilerin tamamına yakını çevrilmiş olup; vergi kayıtları ve üretim kalemleri, detaylı bir şekilde kaydedilmiştir.

Çalışmamızın son kısmı, 54 numaralı tahririn sunduğu bilgiler ile bu bölge üzerine yapılmış olan akademik araştırmaların sunduğu bilgilerin yorumlanmasına ayrılmıştır. Üretim, nüfus, cemaat, vakıf ve mülkler üzerine sunulan bilgiler karşılaştırılmış ve bir bütünlük sergilemek üzere birleştirilmiştir. Bu bilgiler dâhilinde 1568 yılında Dimetoka'nın sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin veriler ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Dimetoka
2. Vergi
3. Nüfus
4. Üretim
5. Toprak

ABSTRACT

ÇAM, Ömer. Dimetoka Township in According to 54 Numbered Record Notebook (H.976/G.1568), M.A Thesis, Ankara, 2010

54 Numbered Detailed Record Notebook. Arranged in 1568 (Hijri 976) as two volumes. Its content is tax records of districts and townships of Live Shire. Added to this, it has important information about social life.

The aim of this research is to shine a light on the social and economical history of Dimetoka township which was subjected to Edirne Shire in 1568 via the information provided from the first volume of the above mentioned notebook. In the first chapter, after introducing the notebook, Dimetoka's history from Antiquity to XVI. century was told. Then, information about the villages, central district, townships and wards were given according to the mentioned notebook. In order to better understand the process of development and transition of vill, researches about these places were utilized. In the notebook, almost all data about Dimetoka were translated, tax records and production entries were recorded in a detailed way.

Last part of the work was separated for interpretation of the information which provided from 54 Numbered Notebook and provided from the information of academical researches about this place. Information about production, population, society, endowment and property were compared and unified in order to have a unity. According to these information social and economical history of Dimetoka in 1568 datum were deduced.

Key Words:

1. Dimetoka
2. Tax
3. Population
4. Production
5. Soil